

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**FEMİNİST PERSPEKTİFTEN
MİMARLIK PRATİĞİNE BAKIŞ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hande KALENDER

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimari Tasarım Programı

TEMMUZ 2021

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**FEMİNİST PERSPEKTİFTEN
MİMARLIK PRATİĞİNE BAKIŞ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hande KALENDER
502161012**

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimari Tasarım Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Meltem AKSOY

TEMMUZ 2021

İTÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün 502161012 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi Hande KALENDER, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “FEMİNİST PERSPEKTİFTEN MİMARLIK PRATIĞİNE BAKIŞ” başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Doç. Dr. Meltem AKSOY**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Doç. Dr. Ashhan ŞENEL**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ATAŞ
Mardin Artuklu Üniversitesi

Teslim Tarihi : **09 Haziran 2021**
Savunma Tarihi : **09 Temmuz 2021**

Aileme,

ÖNSÖZ

Hayatımda önemli olduğunu düşündüğüm zamanlara, kayıtsız kalamayacağım toplumsal olayların ve belirsizliklerin eşlik etmesine alıştığımı düşünüyordum. Tezi yazma sürecine ise bütün dünya için epey beklenmedik ve bilinmedik pandemi zamanları eşlik etti. Başlarda zorlandım ve ertelemek zorunda kaldım. Ama yine de pandemi dolayısıyla hafta sonları zorunlu eve kapanmaların, bu süreçte tezi yazma motivasyonuma destek olduğunu söylemem lazım.

Uzun soluklu bu süreçte bana duyduğu güven için tez danışmanım Meltem Aksoy'a, yapıcı eleştirileri ve yorumları için değerli jüri üyeleri, Aslıhan Şenel ve Zeynep Ataş'a;

Hayatım boyunca en büyük destekçilerim olan anneme ve babama;

Her anımı, telaşımı, heyecanımı, gerginliğimi paylaşan ve beni özleyen Burak'a;

Her seferinde oluyor, yapıyorsun sözleriyle sakinleştirmeye çalışan, fikirleri ve kitaplığıyla beni her zaman destekleyen kardeşim Kübra'ya;

Beni dinleyen, yazdıklarımı okuyan, tez üzerine her konuşmamızda aklıma yeni fikirler gelmesini sağlayan ve kafa karışıklığımı gideren Cemre'ye;

Tezime zaman ayırarak okuyan, yorum yapan Burcu'ya, Seray'a;

Bu süreçte beni destekleyen çalıştığım ofise ve ofis arkadaşlarıma;

Geceleri ben yazarken benim yanımda uyuyan eşlikçilerim Kayısı, Pati ve Yoda'ya;

Tezimin araştırma bölümünü oluşturan anonim'e, kişisel görüşmeler sırasında kendi hikâyelerini paylaşan, birlikte çalıştığımız ortamı ve paylaştıklarımızı samimi şekilde aktaran anonim ekibine;

Tez yazma sürecinin en başında bütün belirsizliklerin içinde beni kendi çalışma disipliniyle motive eden, her zaman dinleyen ve başından sonuna kadar her anında yanımda olan muhteşem desteği ve sabrıyla canım kardeşim Berkay'a çok teşekkür ederim.

Temmuz 2021

Hande Kalender
(Mimar, Peyzaj Mimarı)

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
ŞEKİL LİSTESİ.....	xi
ÖZET.....	xiii
SUMMARY	xv
1. GİRİŞ	1
1.1 Araştırmanın Hedefi ve Kapsamı	4
1.2 Araştırmanın Yöntemi	5
2. MİMARLIKTAKİ “FARKLI CİNSİYETLİ” KÜLTÜRLER	9
2.1 Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet	10
2.2 İkili Karşıtlıkların Dışında Okunan, Eşitlik-Farklılık Feminizmleri.....	17
2.3 Özne/Öznellik, “Cinsiyetli Özne”, Öteki	21
2.4 Dil, Söylem, Cinsiyet	27
2.5 Beden, Feminist Yaklaşım	32
3. ELEŞTİREL FEMİNİST MEKÂNSAL PRATİKLERİN İÇERDİKLERİ ÜZERİNE	35
3.1 Eleştirel Teori	35
3.2 Lefebvre, “Üç Momentli Toplumsal Mekânı”	38
3.3 Michel de Certeau, “Taktik ve Strateji”	46
3.4 Jane Rendell “Eleştirel Feminist Mekânsal Pratikler”	50
4. FEMİNİST PERSPEKTİFTEN ANONİM.İSTANBUL MİMARLIK PRATİĞİ ÜZERİNE BİR OKUMA	61
4.1 Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerine Görüşmelerin Değerlendirilmesi.....	63
4.2 Feminist Pratiklerin Geliştirdiği Yaklaşımlar Üzerine Görüşmelerin Değerlendirilmesi	79
5. SONUÇ VE TARTIŞMA.....	111
KAYNAKLAR	117
ÖZGEÇMİŞ.....	121

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1 : Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet Bölüm Özeti.....	16
Şekil 2.2 : İkili Karşıtlıkların Dışında Okunan, Eşitlik-Farklılık Feminizmleri Bölüm Özeti.....	20
Şekil 2.3 : Özne/Öznellik, “Cinsiyetli Özne”, Öteki Bölüm Özeti.....	26
Şekil 2.4 : Dil, Söylem, Cinsiyet Bölüm Özeti.....	31
Şekil 3.1 : Eleştirel Teori Bölüm Özeti.	38
Şekil 3.2 : Lefebvre, “Üç Momentli Toplumsal Mekânı” Bölüm Özeti.....	46
Şekil 3.3 : Michel de Certeau, “Taktik ve Strateji” Bölüm Özeti.....	49
Şekil 3.4 : Occupy Frankfurt – Differentiated grounds, Dunja Predic and Petter Hoff. Design by Studio Matthias Görlich, Charalampos Lazos, CSP, Cultures of Assembly Newspaper, 2012 (Url-1).....	51
Şekil 3.5 : Jennifer Bloomer, Abodes of Theory and Flesh: Tabbles of Bower (Bloomer, 1992).....	52
Şekil 3.6 : Muf Architecture/Art, On Their Way 2020 London Design Festival, 2020 (Url-2).....	54
Şekil 3.7 : Muf Architecture/Art, This is What We Do, A Muf Manual, by Kathherine Shonfield, Rosa Ainley, Adrian Dannatt, 2002 (Url-3).....	55
Şekil 3.8 : Sarah Wigglesworth, Straw Bale House, Stock Orchard Street (Url-4, Url-5).....	58
Şekil 3.9 : Jane Rendell, “Eleştirel Feminist Mekânsal Pratikler” Bölüm Özeti.....	60
Şekil 4.1 : Araştırma Kurgusu ve Görüşme Soruları.....	62
Şekil 4.2 : Anonim. Ekibi- Görüşme Yapılan Kişiler ve Mekânsal Üretim Pratikleriyle İlişkisi.....	64
Şekil 4.3 : Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerine Görüşmelerde Açığa Çıkan Kodlar.	78
Şekil 4.4 : Mekânsal Pratik-Boğaziçi Zamansal Anlatı.....	86
Şekil 4.5 : Mekânsal Pratik-Boğaziçi Mekânda Tasarımın Görünürlüğü.....	90
Şekil 4.6 : Mekânsal Pratik-Boğaziçi Anlatısı.....	92
Şekil 4.7 : Mekânsal Pratik-No8 Anlatısı.....	99
Şekil 4.8 : Feminist Pratiklerin Geliştirdiği Yaklaşımlar Üzerine Görüşmelerde Açığa Çıkan Kodlar.....	109

FEMİNİST PERSPEKTİFTEN MİMARLIK PRATIĞİNE BAKIŞ

ÖZET

Mimarlık düşüncesini inşa eden tarih, kuram ve pratik içerisinde uzun yıllardır egemen olan iktidar yapıları ve söylemleri mekânın üretiminde etkili olmaya devam ediyor. Farklı dönemlerde doğa-kültür, kadın-erkek ve kamusal-özel gibi ikililiklerin mimari söylemde sıkça zıtlık içerecek şekilde kullanılması mekânları cinsiyetlendirerek, marjinalize edilenin -öteki olanın- dışlanmasını sağlamıştır. Bu sayede toplumsal ilişkileri içeren, saklayan ve gösteren mekânda bu ilişkiler tekrar tekrar üretilebilmiştir. Bu yüzden mimarlığın içerisine yayılan baskın normatif değerler sistemini görünür kılmak; toplumsallıkla, iktidarla ve cinsiyet politikalarıyla ilişkisini açığa çıkaracağı için önemlidir. “Öteki”, “ötekilik” kavramları; bu sorgulamalarla ve özellikle post-yapısalcıların öznellik üzerine tartışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Post-yapısalcı kuramla ve mimarlık kuramıyla ilgili öznellik tartışmalarında sınıf, cinsiyet, ırk gibi iktidar katmanları türdeş ve genelleşen bir kullanım içindedir. Bu durum farklılıkların tanınmasını zorlaştırır. Mekânın ve üretim süreçlerinin cinsiyet ile olan ilişkisini tartışmaya açan feminist teorinin, mimarlığın farklılıkları nasıl karşılayabileceği ve “öteki” ile kurduğu ilişki üzerinde durmak için potansiyeller barındırdığını düşünüyorum. Bu yüzden araştırmaya feminist felsefe ve içerisindeki tartışmalarla başladım. Mekânın üretimini feminist bakış açısıyla değerlendirmeye çalıştığım da toplumsal cinsiyet normlarının; mimarlığın dili, söylemi ve temsil biçimleri ile olan ilişkisi açığa çıkmış oldu. Irigaray’ın “cinsiyetli özne” ve “cinsel fark” kavramları başta olmak üzere geliştirmiş olduğu taktikler, mimarlık için de yeni sorgulama ve eylem biçimleri geliştirmek için bir bakış sunuyordu. Araştırmanın motivasyonunu oluşturan “Mimarlık pratiği içerisinde öteki olarak nasıl taktikler geliştirebilirim?” sorusunu “Feminizm mimarlıktaki günlük pratiğimizi ve etik kurallarımızı nasıl etkileyebilir?” ve “Farklı mekânsallık ve öznellik kavramlarını onaylayan feminist pratiklerin geliştirdiği yaklaşımlar mimarlık ile nasıl etkileşime geçebilir?” soruları takip etti. Mimarlık disiplininin feminist kuramın geliştirmiş olduğu bu kavramlar ile nasıl tekrar ele alınabileceği sorusu üzerine karşılaştığım Jane Rendell’in ortaya koyduğu *eleştirel feminist mekânsal pratikler* başta olmak üzere *Eleştirel teori*, Lefebvre’nin *üç momentli toplumsal mekânı*, Michel de Certeau’nun *taktik ve strateji* kavramları ve feminist teori ile olan ilişkileri; araştırmanın kavramsal altyapısını oluşturdu. Mimarlık pratiği içerisinde alışlagelmiş düşünce ve üretim biçimini feminist eleştiri ile sorgulayarak, disiplinin dili ve yapılarını farklı öznellikleri barındıracak şekilde yeniden düşünmenin yollarını aradım. Bu şekilde mekânsal üretimin farklı bağlamları içerisinde katılıma açık, esnek ve uyumlu şekilde nasıl üretilebileceği üzerine durdum. Bu tartışmaların içinden mekânı sorgulama, analiz etme ve tanımlamayı içeren pratiklerle ilgili bir bakış sunmaya çalıştım. Araştırmanın örneklem alanını kendi deneyimlemiş olduğum mimarlık pratiği, *anonim.istanbul mimarlık (anonim)* üzerinden kurdum. Bu pratiği öznelere birisi olarak deneyimlemiş olmak “içeriden bakışla” da pratiği inceleyebilmemi sağladı. Ayrıca

feminist yöntemin bakış açısıyla araştırmacı-araştırılan arasındaki hiyerarşiyi azaltan/ortadan kaldıran bir yerde kendimi konumlayabilmemi kolaylaştırdı. Kurucu ortaklarının kadın olması, feminist araştırmaların üzerinde durduğu kadın deneyimlerinin bir parçası olmalarını sağladığı gibi pratiğin çalışanlarının da araştırmanın parçası olması, farklı cinsiyetlerin deneyimlerini görünür kıldı. Araştırma ile örtüştüğünü düşündüğüm niteliksel araştırma yöntemleriyle derinlemesine görüşmeler yaparak ilerledim. Görüşme yöntemi olarak araştırmanın bağlamına yönelik “yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular” yönelttim. Bellek ve anlatılar aracılığıyla ilişkisel ve kolektif bir etkinlik olan tasarım sürecini anlamaya ve aktarmaya çalıştım. Çalışmanın bulguları, bu açıdan genelleme yapmaktan kaçınarak, mimarlık pratiğinin gündelik hayatı ve üretim süreçlerine dair öznel deneyimleri görünür kılan bir örüntü olarak değerlendirilebilir. Araştırmanın ilk kısmında, mimarlık pratiğinin gündelik hayatı içerisinde kurulan daha az görünür olan ilişkilerin; hiyerarşiyi, eril dili ve toplumsal cinsiyet üretimini nasıl sürdürdüğünün üzerinde durdum. Bu gibi toplumsal yapıların *anonim* mimarlık pratiğinin gündelik hayatındaki karşılıklarını inceledim. Araştırmanın ikinci kısmında ise mimarlık pratiğinin ortamının ve ilişkilerinin, pratiğin mekânsal üretimlerine ve süreçlerine yansıdığı savı üzerine pratiğin gerçekleştirdiği projelerin süreçlerini ele aldım. *anonim*’in tasarım ve uygulama süreçlerinin içerisinde yer aldığı birbirinden farklı iki proje süreci üzerinden, mekânsal üretim pratiği sırasında geliştirdikleri *taktikler* üzerinde durdum. Her mekânsal pratik, içinde bulunduğu zaman aralığında fiziksel ve toplumsal bağlamda kurduğu ilişkilerle ve süreçte yer alan aktörlerle birlikte şekillendiği için bu iki süreci incelemek, *anonim*’in farklı durumlara yönelik nasıl aksiyonlar geliştirdiğini gözlemleyebilmemi sağladı. Bu proje süreçlerini kendi içinde eleştirel feminist mekânsal pratik perspektifinden değerlendirdim.

Görüşmelerde açığa çıkan kodlara göre ilk bölüm için çıkardığım bulguları şu şekilde özetleyebilirim: Mimarlık pratiğinin çalışma koşullarının ve üretim tekniklerinin tek cinsiyetli kültüre göre kurulması, cinsiyet farklılığı gözetilmeden oluşturulması görüşmelerdeki bulgulardan birisini oluşturdu. Ayrıca toplumsal yapılar içerisinde cinsiyetler için belirlenmiş kuralların ve beklentilerin meslek içerisinde de sürdürüldüğünü söyleyebilirim. Araştırmanın öznesi olan *anonim* pratiğinin ise toplumsal olarak belirlenmiş cinsiyet rollerini sürdüren bir ortam olmadığını, cinsiyetlendirilmiş iktidar hiyerarşisini kırmaya çalışan yaklaşımların olduğu bir ortam olarak tarifleyebilirim. Araştırmanın ikinci kısmında ise *anonim* pratiğinin mekânsal üretim süreçlerini anlatılar üzerinden görünür kılmak, eleştirel feminist mekânsal pratiğin *performans* niteliğini oluşturmuş oldu. *anonim*’in bu süreçlerde geliştirdiği taktiklerin; eleştirel feminist mekânsal pratiklerin üzerinde durduğu *kolektivite*, *öznellik*, *ötekilik-öteki olma*, *performans* ve *maddesellik* gibi nitelikler ile ilişkilenen kodları da araştırmanın bir diğer çıkarımı oldu.

Mimarlık pratiğinin içindeki cinsiyetli dil ve yapıların yeniden düşünülmesi, mimarlık alanının mekânı üretme sürecindeki yöntemlerine eleştirel bakmayı gerektirecektir. Bu eleştirel bakışla üretilen mekânsal kodların, temsillerin ve söylemlerin farklılıklardan gücünü alan çoğul kültür için feminist teorisinin yeni bir mekânsal dil üretmek için önemli bir yeri olduğunu düşünüyorum. Bu çalışmanın disiplinler arası bir diyaloga dönüşmesini ve feminist mimarlık araştırmalarına katkı sağlamasını diliyorum.

A FEMINIST PERSPECTIVE OF ARCHITECTURAL PRACTICE

SUMMARY

Architects who have an inner connection with history, hypothesis and practice that build the idea of architecture, continue to think and produce the place by holding to dominating potencies and well-accepted discourses that have been dominant for years. Even though some concepts such as *sex*, *gender*, *feminism*, *masculinity*, *otherness*, *queer* aren't taking part in the agenda of architecture, I think that It's not labouring to establish a connection between sex and concepts that frequently used by architects who are considered as "outstanding". As a consequence of frequently using dualities like nature-culture, female-male, public-personal for including contrasts in the architectural discourse in different eras, places are being gendered, the exclusion of the marginalized-the other is being ensured. Thus, in the place that includes, hides and indicates social relationships, these relationships are being constituted over and over. Accordingly, making dominant normative values system that expanded into architecture visible is substantial to expose its relations between sociability, potency and gender policies. The concepts of "other", "otherness" has emerged from these questionings and especially discussions of post-structuralists on subjectivity. It's clearly seen that in the subjectivity discussions which are about post-structural and architecture hypotheses, potency reaches such as social class, sex, race is used homogeneously and generally. This circumstance makes it difficult to recognize differences. The relations of place and production processes with gender have been discussed by feminist theorists since the 1980s. Feminist theory has improved a critical approach and language which is conducting extensive studies from various disciplines that shaking premises related to the traditional positivist approach like common subject, root and objective reality. The feminist theory demonstrates its critical approach when encountering issues in time by giving shape itself again and turning into a more pluralist term. I think that the feminist theory, which opens the relations of place and production processes with gender up for discussion, have the potentials to dwell on the connections between architecture and "other" and its affordability of differences. Therefore, I began my research with feminist philosophy and its discussions. When I try to evaluate the production of place from a feminist perspective, gender norms' relationship between the architecture's language, discourse and representation ways has become known. I found the position of the architect in the production process of the place is related to a hierarchical relationship which is being, on the one hand, put upon the forces that determining place, on the other hand, try to settle in an outstanding position in the various discipline that is in on the production process.* This position isn't a one-off or belong to somebody since together with architecture history, created imageries, symbols, metaphors and codes, this became a normalized situation for the architectural profession. I pursued that through the traces such as the situation of architecture's domination of nature, way of its manner of discourses which includes pulling down, separating and classifying. I believe that making visible the normative

values system that is dominant and prevalent in architecture will also reveal the place that shows, contains and hides social relationships. While experiencing the effects of this manufacturing type on the designed place and social life, I came up with a question like “*As a being other in the practice of architecture, how tactics I can develop?*” that constituted the motivation for research. I would like to explain what the “being other” in the question includes: In this century we encounter the three-stage collapse in terms of ecology, energy and economy, we need to be in a design practice environment that directed to make together. When we look out for that, we can evaluate the experience of being other and woman in the career practice as a position that demolishes the hierarchy of relationships in the design practices, such as between employer architect and employee architect or between architect and employer, result in querying production process that came to a state of the norm. Therefore, in the first part of my study, I try to understand notions and searchings that developed from feminist theory for tracing marks of the gender policies in architecture. Firstly, I looked at the arguments of the feminist theory on the notion of “sex” in philosophy. I maintain these arguments by contrastive or converging opinions that happen in feminist theory in time. I dwelled on topics and notions that be developed from feminist theory against to hierarchical order that created based on sex by masculine and heteronormative force, which also being argued by equality and difference feminists. Then, I looked at the subject/subjectivity and gendered subject expansions that discussed in their contest area with post-structuralism by Julia Kristeva, Helene Cixous, and Luce Irigaray, who are called difference feminists since the 1970s. The tactics that developed by Irigaray, especially notions of “gendered subject” and “sex difference” also brought a new perspective to develop questioning and action forms for architecture. At the end of the part, I gave place to its studies about how gender and biases are being transferred by linguistic codes and criticisms for linguistic studies from feminist theory. The next section is the critical feminist spatial practices put forward by Jane Rendell, whom I encountered on the question of how the discipline of architecture could be reconsidered with these concepts developed by feminist theory. I have examined the concepts of Critical theory, which constitute the conceptual infrastructure of critical spatial feminist practices, Lefebvre's “three-moment social place” and Michel de Certeau's “tactics and strategy” through their relations with feminist theory. In this way, I focused on how spatial production can be produced flexibly and harmoniously open to participation in different contexts. Within these arguments, I tried to show a view of practices that include querying, analysing and defining the place. While creating the sample of the research, it was one of the points I emphasized primarily that it included daily life and personal experiences. I wish I could investigate the daily life of an architectural environment that I can search for an answer to “*How feminism can affect our daily practice and ethical rules in architecture?*” while specifying the research's subject. I restricted the research's subject as *anonim.istanbul* since I don't want it to go towards thinking and evaluating through the usual binary oppositions, therefore; I tried to not do that as much as possible. *anonim* is a design practice that I took part in between 2013 and 2017. I have several reasons to choose this practice. Experiencing the practice as one of the subjects is provided me to analyze the practice with an inside view. What's more, this practice made it easier for me to position myself in a place that decreases or extinguishes the hierarchy between researcher and underresearched by the view of the feminist method. The fact that co-founders are women provides them and their employees of practice to be part of the experiences of women that be dwelled on by feminist researchers. This also shows

that the experiences of different genders. “How can approaches developed by feminist practices that affirm different concepts of spatiality and subjectivity interact with architecture?” was the other question of research. Besides looking at the architecture practice in daily life, I think that the answers to this question should be looked at in process of projects that happens by practice. In this respect, I examined two different project processes in which *anonim* took part in the design and implementation stages. The selected two projects have different patterns from each other so that these made it easier to observe how the practice will develop its actions for various situations. Moreover, the fact that the people I interviewed took part in both of the selected projects enabled the observation of the experiences of different subjects regarding the process simultaneously. I proceeded with making interviews thoroughly by using qualitative research methods that I thought were compatible with the research. As a procedure of interview, I posed them “semi-structured open-ended” questions related to research. In addition to open-ended questions, during the interview, I sometimes asked questions that would encourage the expression of unpredictable experiences about the topics that I was talking about, which I thought would contribute to the research. I interviewed them via zoom because of the pandemic and I recorded the meeting with their permission. I can subsume under three categories: General questions to be asked them to introduce themselves in terms of personal and social, questions specific to *anonim* that can differ according to differences of positions to *anonim*’s founding partners and employees, questions about the process of projects. Thereafter, I converted the talks I recorded into text. Speech texts that include in all long interview transcriptions made it convenient while analysing interviews in itself. Deciding which discourses from the interviews should be or not used in the analysis was the most compeller part of the process. It also necessitated compromising between both making a connection with theory and giving place to stories from subjects. I map these analyzes by main themes that emerged from the answers to questions. After that, I reorganized this mapping to gather connected and engaged discourses. I reevaluated these mapping codes looking in the conceptual framework while thinking about topics and their contents that I research under the critical feminist spatial practices section. I’ve tried to understand and explain through memory and narratives the design process that is an associational and collective activity. From this point, results from the study can be evaluated as a pattern that makes visible the subjective experiences of architecture practice about daily life and production process. In the first part of the study, I dwell on how the relationships of the architecture practice that are less visible in daily life maintain a hierarchy, masculine language and the production of gender. I can say that working conditions of architecture practice and production techniques were not created by considering gender differences. What’s more, The rules and expectations for genders in social structures are being also retained in the profession. I identified *anonim*, which is the subject of the study, as a setting that tries to demolish the gendered potency hierarchy and doesn’t maintain gender roles that are socially constructed behaviours. In the second part, I deliberate about tactics being developed during spatial production practice by *anonim* through the process of these two projects that *anonim* was in the parts of design and implementation. I discussed the processes performed by the practice through the claim about the impact of relationships and the environment of the architecture practice on the spatial productions and periods. Every spatial practice is unique since it takes form together with physical and social relationships in its time period and actors that take part in the process. I evaluated these two project processes that are different from each other

in the perspective of feminist spatial practice. Reconsidering gendered language and constructions in the architecture practice requires being critical to the procedures of the architectural field in the process of producing the place. I think that feminist theory has an essential place in the plural culture that draws its strength from differences in these spatial codes, representations and discourses, which were created by this critical perspective, for creating a new spatial language. I hope that this study turns into an interdisciplinary dialogue and contributes to feminist architectural researches.

1. GİRİŞ

Mimarlık düşüncesini inşa eden tarih, kuram ve pratik ile içsel bağlantılı olan mimarlar, uzun yıllardır egemen olan iktidar yapılarına ve kabul gören söylemlere sadık kalarak düşünmeye ve mekânı üretmeye devam ediyor. Mimarlığın gündeminde özellikle *cinsiyet*, *toplumsal cinsiyet*, *feminizm*, *erillik*, *ötekilik*, *queer* gibi kavramlar yer almasa da “önemli” atfedilen mimarların sıklıkla kullandıkları kavramların cinsiyet üzerinden bağlantılarını kurmanın zor olmadığını düşünüyorum. Mekânların cinsiyetlendirilmesi ve marjinalize edilenin dışlanması, farklı dönemlerde doğa-kültür, kadın-erkek ve kamusal-özel gibi ikililiklerin mimari söylemde sıkça zıtlık içerecek şekilde kullanılmasıyla kendisini göstermeye devam ediyor. Mekânın ve üretim süreçlerinin cinsiyetle olan ilişkilerinin, feminist kuramcılar tarafından 1980’li yıllardan itibaren tartışılmaya başlandığını görüyoruz. Feminist teori; geleneksel pozitivist yaklaşımın getirdiği -evrensel özne, töz ve nesnel gerçeklik gibi- ön kabulleri sarsan, çok farklı disiplinden çalışmaları iç içe geçiren eleştirel bir yaklaşım ve dil geliştiriyor. Feminist teori bu eleştirel yaklaşımını, zaman içerisinde karşılaştığı sorunlara karşı kendisini yeniden şekillendirerek ve daha çoğulcu bir kavrama dönüşerek gösteriyor. Bu çalışmada mimarlık disiplini içerisinde alışlagelmiş düşünme ve üretme biçimini feminist eleştiriyle sorgulamak ve farklı öznellikleri barındıracak şekilde disiplinin dili ve yapılarını tartışmaya açmak istiyorum. Mekânın üretim sürecinde mimarın pozisyonunu; bir taraftan mekânı belirleyen güçlerin etkisi altında ezilmesi, diğer taraftan da üretim sürecinde payı olan çoklu disiplinlerarası ortamda üstün konuma yerleşmesi bakımından hiyerarşik bir ilişkilene içerisinde buldum. Bu pozisyonun tek seferlik ya da tek bir kişiye ait olmaması; mimarlık tarihi, üretilen imgeler, semboller, metaforlar ve kodlarla beraber mimarlık mesleği için normalleşen bir durum haline gelmesinden kaynaklanıyor. Bunu; mimarlığın doğa üzerinde tahakküm kurma hali, söylemleri kurma biçimi: yıkma, ayrıştırma, sınıflandırma içermesi gibi izler üzerinden takip ediyorum. Mimarlığın içerisindeki yaygın ve baskın normatif değerler sistemini görünür kılmamın; toplumsal ilişkileri gösteren,

kapsayan ve saklayan mekânı da ortaya çıkaracağını düşünüyorum. Bu üretim biçiminin tasarlanan mekâna ve toplumsal yaşama olan etkilerini deneyimlerken, araştırmanın motivasyonunu oluşturan “mimarlık pratiği içerisinde öteki olarak nasıl taktikler geliştirebilirim?” sorusu aklıma geliyor. Bu sorudaki ‘öteki olmanın’ neleri içerdiğinden bahsetmek istiyorum. Meslek pratiği içinde kadın olma deneyimi; norm halini almış olan üretim süreçlerini sorgulayan, tasarım pratiğindeki -işveren mimar- çalışan mimar ya da mimar-işveren gibi- ilişkilerdeki hiyerarşiyi yıkan bir konum alışı olarak değerlendirebiliriz. Ekoloji, enerji ve ekonomi bakımından üç aşamalı çöküşle karşı karşıya kaldığımız bu yüzyılda, bunları gözeterek birlikte yapmaya dönük bir tasarım pratiği ortamı içerisinde olmanın gerekliliğine inanıyorum.

Bunun için çalışmanın ilk bölümünde, mimarlıkta cinsiyet politikalarının izlerini sürebilmek için, feminist teorinin içerisinde geliştirilen kavramları ve arayışları anlamaya çalışıyorum. Bunun için öncelikle feminist teorinin, felsefe içerisindeki “cinsiyet” kavramı üzerine geliştirdiği tartışmalara bakıyorum. “Kadın” cinsiyetinin öteki ve farklı olarak nasıl kurulduğu üzerinde duruyorum ve cinsiyet tartışmaları içerisinde evrilerek ortaya çıkan “toplumsal cinsiyet” kavramını açıklıyorum. Bu tartışmaları feminist teori içerisinde zamansal bir döngüde gerçekleşen birbiriyle ortaklaşan ya da çelişen görüşler üzerinden sürdürüyorum. Feminist teorinin, eril ve heteronormatif güç tarafından cinsiyete dayalı oluşturulan hiyerarşik düzene karşı geliştirdiği -eşitlik ve farklılık feministlerinin de üzerinde tartıştığı- konular ve kavramların üzerinde duruyorum. Ardından 1970’lerden itibaren farklılık feministleri olarak isimlendirilen; Julia Kristeva, Helene Cixous ve Luce Irigaray’ın post-yapısalcılıkla karşılaşma alanlarında tartışmış oldukları özne/öznellik ve cinsiyetli özne açılımlarına bakıyorum. Bu bölümün son kısmında ise feminist teorinin dilbilim çalışmalarına getirdiği eleştiriler ve dilsel kodlar üzerinden, toplumsal cinsiyet ve önyargıların nasıl aktarıldığı üzerine yaptığı çalışmalara yer veriyorum. Mimarlık disiplininin feminist kuramın geliştirmiş olduğu bu kavramlar ile nasıl tekrar ele alınabileceği sorusu üzerine karşılaştığım Jane Rendell’in ortaya koyduğu *eleştirel feminist mekânsal pratikler* bir sonraki bölümü oluşturuyor. Eleştirel mekânsal feminist pratiklerin kavramsal altyapısını oluşturan *Eleştirel teori*, Lefebvre’nin *üç momentli toplumsal mekânı* ve Michel de Certeau’nun *taktik ve strateji* kavramlarını feminist teori ile olan ilişkileri üzerinden inceliyorum. Bu bölümün son kısmında Rendell’in eleştirel feminist mekânsal pratikleri keşfetmek üzere ortaya atmış olduğu

spekölasyonları nasıl tariflediğine odaklanıyorum. Buradan ortaya çıkan eleştirel feminist mekânsal pratiklerin: *kolektivite* (collectivity), *öznellik* (subjectivity), *ötekilik-öteki olma* (alterity), *performans* (performativity) ve *maddesellik* (materiality) niteliklerinin, kendi deneyimlemiş olduğum çalışma pratiğindeki - *anonim.istanbul* (anonim) *mimarlık*- yerini inceliyorum. Feminist yöntem, araştırmacının kendi ideolojik bakış açısından, önyargılarından ya da ön kabullerinden arınmış bir şekilde araştırma yapamayacağını savunur. Bu araştırmanın öznesi olarak, araştırmaya başlarken ele aldığım konu ile araştırmacı olarak konumlanışımı ortaya koymak istiyorum. Feminist alan araştırmalarının odağını oluşturan kadın deneyimlerini ve anlatılarını “içeriden bakışla” incelemeyi, araştırmacı-araştırılan arasındaki hiyerarşiyi azaltan/ortadan kaldıran bir yöntem denemesi olarak görebiliriz (Kümbetoğlu, 2005/2019). Bu açıdan deneyimleri içeriden bakışla incelemenin ve öznesi olmanın, odaklandığım kavramlarla ve feminist yöntemle tutarlı bir konumda olduğunu düşünüyorum. Araştırma kapsamında yapılan görüşmeleri, derinlemesine görüşme tekniği ve yarı yapılandırılmış bir yapı üzerinden sürdürüyorum. *anonim* içerisinde çalıştığım zaman aralığında bir arada bulunduğum ekiple yaptığım görüşmelere de yer veriyorum. Görüşmelerde, eleştirel feminist mekânsal pratik bağlamında eleştirel teoriyi ve gündelik hayat tartışmalarını göz önüne alarak seçtiğim, ekibin içerisinde yer aldığı projelere öncelik veriyorum. Ancak görüşmeler sırasında bu projelere eklenecek başka projelerin de olabileceği konusunu açık bırakıyorum. Görüşmeler sonunda ortaya çıkan metinlerin, söylem analizi ile tekrar eden ya da etmeyen durumlar arasındaki ilişkilere dair kodları görünür kılıyorum. Bu kodları, feminist eleştirel mekânsal pratiklerin nitelikleri ve taktikleriyle oluşturduğum haritalama üzerinden değerlendiriyorum. Sınıf, cinsiyet, ırk, etnisite, cinsellik ve cinsel yönelim üzerinden tartışılan kimlik politikalarının görünürlük kazandığı bir dönemde, bu çalışmanın feminist mimarlık araştırmalarına katkı sağlamasını diliyorum.

1.1 Araştırmanın Hedefi ve Kapsamı

Bu araştırmaya mimarlık tasarımı, tarihi, kuramı ve eleştirisinin içinde toplumsal cinsiyetin ve farklı öznelliklerin yerini sorgulayarak başladım. Bu tartışmaların mimarlığın gündeminde yer almaması -ya da çok az yer alması- üzerine çalışmamı feminist perspektif içerisinden bakışla geliştirdim. Mimarlık alanının mekânsal üretim süreçlerinde alışlagelmiş düşünce, yazma ve ilişki kurma biçimlerine feminist perspektif içinden bakmak, mekânların üretim süreçlerinde mimarların kullandıkları kodların, temsillerin ve söylemlerin toplumsal cinsiyete dayalı ilişkileri nasıl tekrar düzenlediğini fark etmeyi sağlıyor. Genelde post-yapısalcı kuramla ve özelde de mimarlık kuramıyla ilgili olarak mimarlık bilgisini üreten öznelerin tek cinsiyetli kültürün izinde devam ederek, soyut bir “öteki” kavramı üzerinden düşündüğünü ve bu kavramın içinde yer alan farklı öznelliklerin, gerçek toplumsal durumlarını görmezden geldiğini söylemek mümkün. Mimarlığın içerisindeki yaygın ve baskın normatif değerler sistemini görünür kılmak, mekânın üretiminin cinsiyetle, toplumsallıkla, iktidarla ve politikayla olan ilişkisini de ortaya çıkarır. Bu noktada, Lefebvre’nin 1974 yılında mimarların “soyut mekân” üretimi ile kapitalist sistem arasındaki bağlantıları ortaya koyarak mekânın metalaşmasına yönelik getirdiği eleştirisinin, mekânı ve toplumsal yaşamı derinleşerek etkilediği görülür. Bu üretim biçiminin tasarlanan mekâna ve toplumsal yaşama olan etkilerini deneyimlerken, iki soru üzerine odaklanıyorum: “Feminizm mimarlıktaki günlük pratiğimizi ve etik kurallarımızı nasıl etkileyebilir?” ve “Farklı mekânsallık ve öznellik kavramlarını onaylayan feminist pratiklerin geliştirdiği yaklaşımlar mimarlık ile nasıl etkileşime geçebilir?” Bu soruları Jane Rendell’in ortaya koyduğu *eleştirel feminist mekânsal pratikler* kavramı üzerinden tartışıyorum. Bu pratiklerin içerdikleri özellikleri anlayabilmek için *Eleştirel teori*, Lefebvre’nin üç momentli *toplumsal mekânı* ve Michel de Certeau’nun *taktik ve strateji* kavramlarını feminist teori ile olan ilişkileri üzerinden inceliyorum. Bu kavramlar arasındaki bağlantılar, var olanı sürdürmek ve güçlendirmek için işleyen pratikler (stratejiler) ile sosyal-mekânsal düzenlemeler eleştirmeyi, sorgulamayı amaçlayan pratikler (taktikler) arasında ayırım yapabilmeyi sağlıyor. Kapitalizm kaynaklı derinleşen eşitsizlikler karşısında eleştirel feminist mekânsal pratikler, gündelik hayat içerisinde katılımıla şekillenen tasarım süreçlerini geliştirmeye ve tasarımların sosyal sonuçlarına odaklanmaya dönük sorgulamalar içerir. Mekânsal üretimin farklı bağlamları

içerisinde katılıma açık, esnek ve uyumlu şekilde nasıl üretilebileceği üzerine tartışma açar. Bu tartışmaların içinden mekânı sorgulama, analiz etme ve tanımlamayı içeren pratiklerle ilgili bir bakış sunmaya çalışıyorum. Bu çalışmanın feminist mimarlık araştırmalarına katkı sağlamasını diliyorum.

1.2 Araştırmanın Yöntemi

Araştırmaya “Mimarlık pratiği içerisinde öteki olarak nasıl taktikler geliştirebilirim?” sorusuyla başladım. Kendi iç tartışmalarım ve deneyimlerim nasıl bu soruyu sormama sebep olduysa, bu araştırmanın süreci de kendi içinde önyargılarım ve çelişkilerimle yüzleşmeye çalışmamla şekillendi. Araştırma başlarda bir süre “feminist” demeden ilerlese de aslında bu araştırmaya öteki olmayı feminist perspektif içinden tartışarak başladım. Feminist için oluşturulmuş yargı kalıpları ve üretilmiş söylemler içinden düşündüğüm için yaşadığım bu çekince, feminist tarih yazımı içinden bakarak değerlendirdikten sonra ortadan kalktı. Sonrasında feminist bakış açısının geliştirdiği yöntemler ve denediği taktikler, araştırmanın kurgusunu da şekillendirdi. Feminist metodoloji, egemen sosyal bilime yönelik eleştirel, yorumsamacı yaklaşımlarla disiplinlerarası bir diyaloga sahiptir. Reinharz (1992), feminist metodolojinin bu diyalogdan beslenirken bir taraftan da bu pratiklere yeni yaklaşımlar getirdiğini, bu yaklaşımları geniş bir feminist çerçevede birleştirerek çoğul araştırma yöntemleri ortaya koyduğunu söyler (Reinharz, 1992, 244-246). Feminist araştırmaların önemseddiği ve üzerinde durduğu özelliklerin bütünsel olarak araştırma sürecini şekillendirdiğini söyleyebilirim. Öztan (2015), feminist araştırmaların özelliklerini şöyle sıralıyor: “1. Feminist bir bakış açısının kabulü ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine odaklanmak, 2. Geleneksel bilimsel yöntemlerde vurgulananın aksine gündelik hayat ve kişisel deneyimlere verilen önem 3. Araştırmacı ve araştırılan arasındaki hiyerarşinin reddedilmesi ve 4. Kadınların özgürleşimi ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kaldırılmasının araştırma hedefleri arasında yer alması” (s.277). Araştırmanın örneklemine oluştururken, gündelik hayatı ve kişisel deneyimleri içermesi öncelikli olarak üzerinde durduğum noktalardan birisi oldu. Araştırmanın öznesini belirlerken “*Feminizm mimarlıktaki günlük pratiğimizi ve etik kurallarımızı nasıl etkileyebilir?*” sorusunun yanıtlarını arayabileceğim bir mimarlık ortamının gündelik hayatını inceleyebilmek vardı. Alışlagelmiş ikili karşıtlıklar içerisinden düşünmeye ve değerlendirmeye doğru

gitmesini istemediğim -mümkün olabildiğince yapmaya çalıştığım- için araştırmanın öznesini *anonim.istanbul (anonim)* ile sınırladım. *anonim*, benim de 2013-2017 yılları arasında içerisinde yer aldığım bir tasarım pratiği. Bu pratiği seçme sebeplerimi şöyle sıralayabilirim: Pratiği, öznelerinden birisi olarak deneyimlemiş olmamın “içeriden bakışla” da pratiği inceleyebilmemi sağlaması ve hiyerarşiyi azaltan/ortadan kaldıran bir yerde kendimi konumlayabilmemi kolaylaştırması. Kurucu ortaklarının kadın olması, feminist araştırmaların üzerinde durduğu kadın deneyimlerinin bir parçası olmalarını sağladığı gibi pratiğin çalışanlarının da araştırmanın parçası olması, farklı cinsiyetlerin deneyimlerini görünür kılıyor. Bu yüzden tek başına kadınların anlatıları üzerine odaklanmıyor, farklılıklara ve arasındaki ilişkilere de odaklanıyor. Sancar’ın (2003), feminist yazımın/kadın çalışmalarının akademi içerisinde nasıl yer almaya başladığından, gündeminden, bağlamından ve olanaklarından bahsettiği yazısında; feminist araştırmaların “kadınların bugüne kadar çoğu zaman görünmez, sessiz veya bilinçaltında kalmış yaşam deneyimlerini” araştırmayı sorguladıklarını ve “bu deneyimlerin neden bugüne kadar sosyal bilimlerin ‘olgu’ tanımı içine girmediğini sorguladıkları ve bu deneyimlerin bilgisine ulaşmaya olanaklı kılan bir epistemoloji” geliştirmeye çalıştıklarını söylüyor. Feminist bakış açısı, deneyimi öznelliğin ve yerleşik bilginin üretiminde öncü etkenler arasında yer alması bakımından önemli bir epistemolojik tercih olarak görüyor. Deneyimlere gündelik hayat içerisinde bakmak ise tahakkümün ve iktidar ilişkilerinin izlerini ortaya çıkarıyor. Bu şekilde “hem iktidar ilişkilerinin yeniden üretim sürecine hem de direnme formlarına dair bilgiye” ulaşmanın ilk adımları atılmış oluyor (McLaughlin, 2003, 47). Ancak bu ilişkilerin yapısını, nasıl inşa edildiklerini ve işleyişlerini anlayabilmek için öznelerin sosyal konumlarına ve tarihsel süreçlerine bakmak gerekiyor. Skeggs (1997), feminist teorisinin “deneyimin anlamı, yorumun rolü, bilgi üretimine dahil olan sorumluluk ve hesap verebilirlik” hakkında metodolojik ve epistemolojik açıdan geniş tartışmalara girdiğini söyler. Bununla birlikte araştırmacının otoritesini sorgular ve araştırmanın üretiminde açığa çıkan güç ilişkilerini inceler. Araştırmacı-araştırılan arasındaki ilişkinin karşılıklı olması bu açıdan önemlidir. Bu yüzden Öztan (2015), araştırmacının “öznellik, deneyim ve duruşunu ortaya koyması” araştırma süresince karşılıklı öğrenen kendi deneyimini açık eden bir ilişki içinde olmasının araştırılanlarında sürece katılan özneler olarak görmesi gerektiğini söyler. Çünkü araştırmacının kendi kimliğini, duygusunu ve düşüncelerini paylaşması araştırma

sırasında diyalogların samimi, dürüst ve açıkça karşılık bulmasını sağlar. Öztan’a (2015) göre bu yaklaşım objektifliğin önünde bir engel değil, aksine feminist araştırma sürecinin bir parçasıdır. Araştırmanın diğer sorusu ise şudur: “*Farklı mekânsallık ve öznellik kavramlarını onaylayan feminist pratiklerin geliştirdiği yaklaşımlar mimarlık ile nasıl etkileşime geçebilir?*” Bu sorunun cevaplarını, gündelik hayatın içerisindeki mimarlık pratiğinin yanı sıra pratiğin gerçekleştirdiği projelerin süreçlerinden de aramak gerektiğini düşünüyorum.

Mekânsal üretim süreçlerinin her biri, içerisinde yer alan aktörlerle birlikte şekillendiği için birbirinden farklı ve kendine özgü yapılara sahip olması kaçınılmaz. Bu açıdan *anonim*’in tasarım ve uygulama aşamalarında yer aldığı iki farklı proje sürecini inceliyorum. Seçilen iki proje, birbirinden çok farklı örüntülere sahip olduğu için pratiğin farklı durumlara yönelik aksiyonlarını nasıl geliştirdiğini gözlemleyebilmek kolaylaşıyor. Ayrıca seçilen projelerin ikisinde de görüşme yaptığım kişilerin yer almış olması, farklı öznelerin sürece yönelik deneyimlerinin eş zamanlı okunmasını sağlamış oluyor. Bununla birlikte kendim de bu iki proje sürecinde yer aldığım için o dönem biriktirmiş olduğum “anılar, fotoğraflar ve günlük yazıları” da feminist araştırma sürecinde kullanabileceğim veri kaynaklarını oluşturuyor (Öztan, 2015, s.287). Araştırma ile örtüştüğünü düşündüğüm niteliksel araştırma yöntemleriyle derinlemesine görüşmeler yaparak ilerledim. Görüşme yöntemi olarak araştırmanın bağlamına yönelik “yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular” yönelttim. Açık uçlu sorulara ek olarak görüşme sırasında görüştüğüm kişilerin düşünce akışını kolaylaştırmak amacıyla onların ifade ettiği, özel olarak ilgilendiği -araştırmaya da katkı sağlayacağını düşündüğüm- konulara yönelik öngörülemeyen deneyimlerin aktarımına teşvik edecek sorular sorduğum zamanlar oldu. Kümbetoğlu’nun (2005/2019) aktardığı gibi derinlemesine görüşme tekniği, araştırmaya yönelik ek soruların sorulmasına ve detaylı incelenmesine de olanak sağlıyor (s.74). Görüşmeleri, pandemi koşulları nedeniyle zoom üzerinden, görüştüğüm kişilerin de izniyle, kayda alarak gerçekleştirdim. Görüşmelerde sorduğum soruların içeriğini üç başlık altında toplayabilirim: Kişilerin bireysel ve sosyal açıdan kendilerini anlatmalarını istediğim genel sorular, *anonim* özelinde sorduğum sorular -genelde benzer olmakla birlikte *anonim* kurucu ortaklarına ve çalışanlarına, pozisyonlarına göre farklı detayları içeriyor- ve projelerin süreçlerine yönelik sorulardan oluşuyor. Kayda aldığım görüşmeleri daha sonra yazılı metinlere

dönüştürdüm. Konuşma metnlerinin uzun görüşme deşifrelerinin tamamını içermesi, görüşmelerin kendi içindeki çözümlemelerini yaparken kolaylık sağladı. Bu görüşmeler içerisinden hangi söylemlere analiz içerisinde yer vereceğime, hangilerine yer vermeyeceğime karar vermek, sürecin en zorlayıcı yanını oluşturdu. Bu hem teori ile ilişki kurmak hem de araştırma öznelerinin hikayelerine yer vermek arasında bir uzlaşa kurmayı gerektirdi. Çözümlemeleri, sorulara verilen cevaplarda ortaya çıkan ana temalar üzerinden haritaladım. Sonrasında bu haritalamayı birbiriyle ilişkilenen ya da iç içe geçen söylemleri bir araya getirecek şekilde yeniden düzenledim. Eleştirel feminist mekânsal pratikler bölümü altında incelediğim başlıklar ve içeriklerini düşünerek bu haritalama kodlarını kavramsal çerçeve içerisinden bakarak tekrar değerlendirdim ve sonrasında yorumladım.

2. MİMARLIKTAKİ “FARKLI CİNSİYETLİ” KÜLTÜRLER

... toplumsallık denen alan cinsiyete dayalı ilişkiler tarafından baştan başa yeniden ve yeniden kurulur; bunun dışında, cinsiyetlendirilmiş -eril/diştir diktomisi ile iktidar-sızlandırılmış olmayan bir alan yoktur. Dolayısıyla, sosyal bilimlerin bütün disiplinleri kendi kavram ve yöntemlere dair araçlarını bu gözlükten bakarak yeniden ve yeniden test etmeli ve toplumsallığı, baştan sona cinsiyetlendirilmiş bir kurgu olarak –baştan sona sınıflara ayırıştırılmış bir kurgu olduğu gibi- yeniden kavramayı denemelidirler (Sancar, 2003).

Mimarlığı cinsiyet politikaları üzerinden değerlendirdiğimiz zaman mimarlığın bilgisi, mekânın kurgulanması, mesleki pratik ve eğitim bakımından çeşitli düzeylerde eril olduğu gerçeği ile karşılaşırız. Mimarlık tarihi, Batı mimarlığının gelişim dönemlerini temsil eden belirli birkaç mimarın evrensel yapıtları ile biçimsel üslup özelliklerini aktarıma dayanır. Benzer bir durum sanat tarihi üzerinden de okunabilir. Beyaz, batılı erkeğe özgü bakış açısı farkına varılmadan sanat tarihçisinin bakış açısı olarak kabul görmüştür. Şentürk (2009/2017, s.38), “mimarlığın, yerleştirmek, düzenlemek, denetlemek, sınırlamak, hiyerarşik hale getirmek, anıtsallaştırmak, aşkınlaştırmak, kalıcılaştırmak, dayatmak, olağanlaştırmak gibi fillerle tanımlanmasının yanı sıra militer köklerle veya askeri faaliyetlerle benzerliği ve ortaklığı göz önüne alındığında, öteki sanatlardan daha eril bir meslek etkinliği olduğunun daha anlaşılır hale geldiğini” söyler. 1960’lara kadar mimarlığın salt mimari, inşai ve estetik yani sadece maddi ve nesnel yönü üzerinde durulmuştur. Foucault’nun 1961 yılında yazmış olduğu *Deliliğin Tarihi* kitabında akıl hastalığı ve akıl hastaneleri ile bir grup insanın “ötekileştirme” sürecinin mimari bir inşa süreci olduğuna dikkat çekmektedir. Daha sonra suçluluk ve hapisane kavramları arasındaki ilişkiyi mimari mekânda tanımlamıştır. İktidar gözlem altında tutmak, toplumsal normun öteki olarak kabul ettiklerini toplum genelinden ayırmak için mimarlığı kullanır (Foucault, 1961/2006, s. 613). Benzer yıllarda *Mekânın Üretimi* kitabında Lefebvre (1974/2014), mekânın; toplumsal sınıfın ve iktidarın üretim aracı olduğunu söylemiştir. 1960’ların sonuna kadar mekân insan pratiği ve toplumsal süreçlerden bağımsız tutulurken, Lefebvre, Castells ve Harvey’in

öncülüğünü yaptığı Marksist yaklaşımlar, mekânın yeniden üretim süreçlerini bu yansızlıktan kurtararak toplumsallık, iktidar ve politikayla olan ilişkisini kurmuştur (Alkan, 2009/2017, s.13). Mekânın ve üretim süreçlerinin cinsiyet ile olan ilişkileri feminist kuramcılar tarafından 1980’li yıllardan itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Bu noktada Irigaray’ın “cinsiyetli özne” ve “cinsel fark” kavramları Rawes’in (2007/2017) belirttiği gibi “mimarlığın ve inşa edilmiş çevrenin hangi *farklı* yollarla cinsiyetli birer kültür olduğunu” (s. 2) incelemek ve anlamak açısından önemli açılımlar getirmektedir. Irigaray’ın kullanmış olduğu bu kavramlar 1974’te yayımladığı *Speculum of the Other Woman*, 1977 yılındaki *This Sex Which Is Not One* kitaplarında ve 1982 yılındaki *The Ethics of Sexual Difference* kitabında karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmaların içinde bulunduğu dönemle olan bağlantısına baktığımız zaman, Simone de Beauvoir’ın cinsiyet üzerine 1949 yılında yazmış olduğu İkinci Cinsiyet kitabından daha sonra yazıldığı görülür. Ayrıca, 1960’larda Fransa’da ortaya çıkan ve yayılan post-yapısalcılığın, Irigaray’ın fikirlerini şekillendirdiğini söyleyebiliriz. Postmodernizm ile birlikte başlanan öznenin varlığına ilişkin tartışmalara cinsiyet açılımının eklenmesi feminist felsefenin etkisiyle olmuştur. Bu bölümde, feminist felsefenin cinsiyet, toplumsal cinsiyet, farklılık-eşitlik gibi bazı anahtar kavramları üzerinde durulacaktır. Bu bölümün amacı sürekli değişen ve dönüşen feminizmlerin tarihsel anlatısını oluşturmak değil, feminist yazımı içerisinde birbirinden beslenen ve çatışan kavramlara yer vermektir. Bu kavramların ilişkileri ortaya konduğu zaman tez çalışmasının kavramsal çerçevesi daha açık hale gelecektir.

2.1 Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet

Feminist teorinin felsefe içerisindeki “cinsiyetsiz” bilgiyi sorgulaması ile birçok feminist felsefeci, akıl ideallerinin öznesinin cinsiyet bakımından nötr olmadığını bu bilginin erkek bilgisini ifade ettiğini ortaya koymuştur. Öteki ve farklı olarak kurulan “kadın” cinsiyeti olmuştur. Collin ve Kaufer (2014/2016), “Tek bir cinsiyet vardır o da kadın cinsiyetidir.” sözüyle, cinsiyet farklılığının felsefe tarihindeki yerini sorgularken bunu bir tavır olarak değil, eleştirel bir saptama olarak ortaya koyar. Felsefe öznesine göre farklılık “kadın” için kullanıldığı gibi gündelik dilde de “cinsiyet” kadını ifade eder. Cinsiyet farklılığı üzerine Simone de Beauvoir’ın 1949 yılında yazmış olduğu İkinci Cinsiyet, feminist felsefenin üzerinde hala tartışmaya

devam ettiği önemli eserlerden biridir. Beauvoir, kadını tarihsel süreçte ele alırken biyoloji, antropoloji, sosyoloji, psikoloji ve varoluşçu felsefenin bakış açısıyla yeniden düşünmüştür. Kitabın Türkçeye ikinci çevirisinde yer alan önsözde Direk, “bu eseri bir deneyim olarak okumak anlamlıdır” der (Beauvoir, 1949/2019a, Direk’in önsözü, s.11). Beauvoir’ın kitabı yazmaya başlarken ki düşünceleri kitabı yazarken değişmiştir. Başlangıçta felsefe eğitimi alması, yazar olması ve dönemin ünlü filozofları ile fikir alışverişi yapabilmesi bakımından ayrıcalıklı konumda bulunduğunu düşünmüştür. Böylece başka kadınların özgürleşmesi için kitabı yazmaya başlamıştır. Yazma sürecinde aslında içinde bulunduğu felsefe ortamının tamamen erkek söylemleri ile kurulmuş olduğunu, kendisinin de erkek özneyi farkına varmadan yansıtan bir ayna görevi üstlendiğini fark etmiştir. Kitabı yazma süreci yazarı feminist yapan bir deneyime dönüşmüştür. Kendisini kadınlık durumu dışında tutamayacağını anlamış ve kadınların özgürleşmesinin kolektif bir mücadele ile mümkün olabileceğini savunmuştur. Beauvoir, kadını “öteki/başka” olarak kurar. “Kadın neden Başkadır?” sorusunun yanıtlarını arar (Beauvoir, 1949/2019a, s.66). Biyolojik verilere bakarak Beauvoir (1949/2019a) “Doğada asla hiçbir şey tümüyle açık değildir. İki tip, yani kadın ve erkek, her zaman kesin bir biçimde birbirinden ayrılmaz...” der (s.57). Doğada bulunan birçok örnek üzerinden bu durumu anlatır fakat sonunda sorunun cevabının yalnızca biyoloji üzerinden açıklanamayacağını söyler. “Kadının bedeni, bu dünyada içine yerleştiği durumun en önemli öğelerinden birisidir, ama beden de onu tanımlamaya yetmez; beden ancak bir toplum içinde ve eylemler aracılığıyla bilinç onu üstlendiği ölçüde yaşanmış gerçekliğe sahiptir” (Beauvoir, 1949/2019a, s.66). Beauvoir’ın bu sözü bir cinsiyetin diğeri üzerine kurmuş olduğu tahakkümün toplumsal olarak üretildiğine işaret ederken, daha sonra ortaya atılacak olan “toplumsal cinsiyet” kavramının da başlangıcı olarak görülmektedir. Kitapta yer alan ve sıklıkla kullanılan “Kadın doğulmaz: Kadın olunur” fikri de bunu destekleyen diğeri bir sözüdür (Beauvoir, 1949/2019b, s.13). Simone de Beauvoir’ın tarih incelemesine göre hem anaerkil (matriarkal) hem de ataerkil (patriarkal) toplumlarda kadın, erkek tarafından “mutlak başka”, “aynı olmayan başka” olmuştur (Beauvoir, 1949/2019a, s.99). Kadın, doğurganlığı nedeniyle, hem saygı gördüğü hem de korkulduğu için başkadır, erkeğe bağımlıdır ama erkek de ona bağımlıdır. Bu durum erkeğin öteki erkeklerle kurduğu köle-efendi ilişkisinden ayrılır. Kadın doğurganlık özelliği ile bu noktada köleden ayrılmış “mutlak başka” olmuştur. Böylece kadın sadece erkeklerle olan ilişkisine göre

tanımlanmıştır. Beauvoir'ın (1949/2019a) kitapta yer verdiği efsaneye göre kadın, "...bir put, bir hizmetkardır, hayatın kaynağı, karanlıklardan gelen bir güçtür; hakikatin yalın sessizliğidir; hiledir, gevezelik ve yalandır; sağaltıcı ve büyücüdür; erkeğin avıdır, yıkımıdır, erkeğin olmadığı ve sahip olmak istediği her şeydir; onun yadsınması ve varlık nedenidir" (s.178). Kadınlar ise kendilerini özne olarak göremedikleri için, umutlarını ve korkularını yansıtan bir erkek efsanesi yaratamamışlardır, "düşlerini erkeklerin aracılığıyla görürler" (s.178). Beauvoir burada kadının patriarkal toplum tarafından ya yanlış temsil edildiğini ya da henüz temsil edilememiş olduğunu söyler. Bunun somut eşitliğin olduğu bir dünyada sağlanacağını düşünür. Irigaray (1990/2006) ise eşitlik istemini nesnel bir gerçekliğin yanlış ifade edilmesi olarak adlandırır ve ona göre eşitlik istemi kendiliğinden bir karşılaştırmayı doğurur. Irigaray (1990/2006), "kadının sömürülmesi altında yatan şey cinsel farklılıktır; çözümü de yine cinsel farklılıkla olacaktır" (s.10) der. Bu yüzden kadını sadece ikinci cinsiyet olarak değil, olumlu ve henüz tanımlanmamış bir özne olarak konumlandırır. Bu zamana kadar hakim söylemde temsil edilemez olarak kodlanan dişi kadın özneyi temsil etmenin stratejilerini geliştirir. Irigaray, tek cinsiyetli kültürün eleştirisini yaparken, cinsiyet farklılığı kültürünün oluşturulması gerektiğini düşünür. Bunu üretmek için Platon, Nietzsche, Heidegger, Lacan, Merleau-Ponty gibi filozofların metinlerini tekrar okur. Kendi geliştirmiş olduğu "taklit" stratejisi ile orjinal metinlere sızar. Orjinal metni yeniden yazar, bunu yaparken akademik alıntılama kurallarının dışına çıkar, iki metin arasındaki geçişler belirsizdir. Metinler arası performatif bir teknik geliştirir. Orijinal metne sorular sorar ve bu sorulara psikanalitik yaklaşımla cevaplar verir. Bu kurgusal yansıma oyunu ile metinlerin içerisindeki fallus-merkezci söylemin içsel mantığını yansıtır. Böylece metindeki anlamdan çıkarılan standartlaşmış yorumlarının dışında, başka anlamlara gelebilecek yorumlara da ulaşmıştır. Irigaray'ın bu metinsel "taklit" taktiğinin altında çok fazla anlam ve ima vardır. Kadınlar, ataerkil (patriarkal) sistem içerisindeki düzenin doğallığına uyum göstererek ya da taklit ederek kendilerini korumaya çalışırlar ve görünmez olurlar. O yüzden kendini ifade etmenin dilini ve yöntemini bulmak zorundadırlar. Postl'da (2009) dediği gibi "metinsel bir altüst ediş yaklaşımını benimsemesi tam da kadınlara önerdiği stratejilerin kullanımıdır" (Postl, 2009, s.150). Bu strateji, dışının içinde görünmez kılındığı eril temsil sistemin bu zamana kadar kodladığı, içselleştirilmiş kadın imgeleri ve temsillerinin kolektif

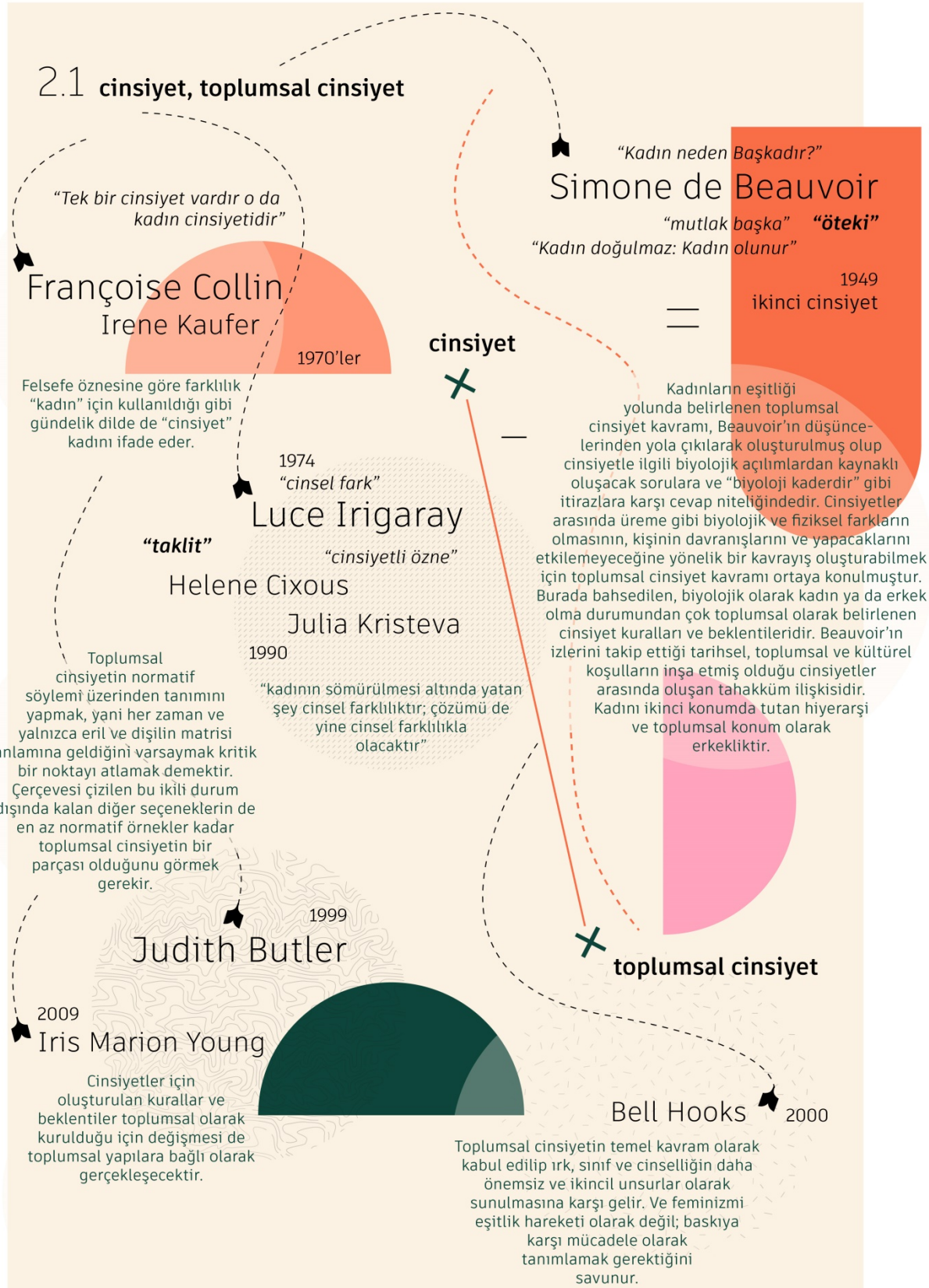
olarak yeniden sahiplenilmesini içerir. Direk'in (2018), Cinsel Farkın İnşası kitabında belirttiği şu nokta Irigaray'ı anlaşılır kılmak için önemlidir:

Erkeğin evrensel olarak sunmuş olduğu dilin değişmesi için zaman ve mekânı bütünüyle yeniden düşünmek gerekir. İncelemeye tanrıların yaratılış mitlerinden başladığında bile saptanılacak olan şey: Mekân, zamandan önce yaratılmıştır. Mekân dışı olanla özdeşleştirildiği halde, dışsal olarak koyulmuş, karanlık ile uçurum imgeleriyle düşünülmüştür. Buna karşın, erkek olarak tecrübe edilen zaman içsellik, öznel, yaratıcılık sıfatlarıyla ele alınmıştır. Geleneksel olarak anne ya da kadın mekânı, erkeğin işgal edeceği bir yeri temsil etmiştir. Kadın hem bir şey gibi muamele görmüş hem de erkeğin şeyler dünyasını sınırladığı bir zarf bir içeren olarak kavranmıştır (Direk, 2018, 159).

Irigaray, kadını eril imgelerle temsil etmek yerine, her iki cinsiyeti de kendine ait olumlu farklarla temsil eden zaman ve mekânın nasıl oluşturulacağını araştırır. Irigaray, erkeklerin ve kadınların farklı fiziksel ve biyolojik deneyimlerinden dolayı mekâna dair kültürel deneyimlerinin de farklılaştığını söyler. İç ve dış mekânların oluşumu ve şekillenmesinin bu farklılaşan deneyimden kaynaklandığını belirtir. Irigaray bu noktada özcülüğü ve heteronormatif düzeni devam ettirdiği yönünde eleştiriler alır. Yine de Irigaray'ın felsefe, psikanaliz ve dilbilimin senteziyle geliştirdiği *cinsel fark* teorisi, birçok kurucu çelişkiye dayanması ve bu çelişkilerden yararlanarak politik bir pratik öneri sunması bakımından önemlidir. Geliştirmiş olduğu teori, yakın dönem feminist tartışmalarında cinsiyet/toplumsal cinsiyet ayrımının da yeniden sorgulanmasını sağlamıştır. Kadınların eşitliği yolunda belirlenen toplumsal cinsiyet kavramı, Beauvoir'ın düşüncelerinden yola çıkılarak oluşturulmuş olup cinsiyetle ilgili biyolojik açıklamalardan kaynaklı oluşacak sorulara ve "biyoloji kaderdir" gibi itirazlara karşı cevap niteliğindedir. Cinsiyetler arasında üreme gibi biyolojik ve fiziksel farkların olmasının, kişinin davranışlarını ve yapacaklarını etkilemeyeceğine yönelik bir kavrayış oluşturabilmek için toplumsal cinsiyet kavramı ortaya konulmuştur. Burada bahsedilen, biyolojik olarak kadın ya da erkek olma durumundan çok toplumsal olarak belirlenen cinsiyet kuralları ve beklentileridir. Beauvoir'ın izlerini takip ettiği tarihsel, toplumsal ve kültürel koşulların inşa etmiş olduğu cinsiyetler arasında oluşan tahakküm ilişkisidir. Kadını ikinci konumda tutan hiyerarşi ve toplumsal konum olarak erkekliktir. Toplumsal yapı tarafından belirlenen bu konum ise bireyleri emek-üretim, statü-prestij, iktidar-tabi oluş ve arzu-cinsellik ile bağlantılı bir şekilde kurar. Sınıf, ırk, yaş, etnik köken ve toplumsal cinsiyet gibi kavramlar öznel kimliklerden çok toplumsal yapı içerisindeki eşitsizlik eksenindeki konumları belirtmek için kullanılır. Toplum

içerisinde belirlenen kurallara ve normlara göre bu konumlardaki bireyler birbirleri arasında ayrıcalıklı ya da dezavantajlı bir konumda yer almaktadır. Young (2009), bu ayrıcalıklı konumları ve farklılaşan fırsatları oluşturan yapıların ve süreçlerin anlaşılması ve açıklanabilmesi için toplumsal cinsiyet kavramına ihtiyaç olduğunu söyler (s.58). Çünkü ona göre cinsiyetler için oluşturulan kurallar ve beklentiler toplumsal olarak kurulduğu için değişmesi de toplumsal yapılara bağlı olarak gerçekleşecektir. Toplumsal cinsiyet kavramının ortaya çıkması başlangıçta feminist teori için özgürleştirici ve üretken bir katkı sağladı. Ve şimdilerde feminist ve queer tartışmaları içerisinde toplumsal cinsiyet yapılarının: “emeğin cinsiyete göre bölünmesi”, “normatif heteroseksüellik”, ve “toplumsal cinsiyetlendirilmiş iktidar hiyerarşileri” bakımından ele alındığı görülmektedir (Young, 2009, s.50). Bu tartışmalar içerisinde yer alan Judith Butler ise toplumsal cinsiyeti bir norm olarak önerir. Norm, karşılaştırılabilirlik yaratan bir ölçüdür. Chanter’a (2006/2019) göre, toplumsal cinsiyet; ırk, sınıf ve cinsellik bakımından nötr bir kavram gibi ortaya konulduğu zaman tüm kadınlar için geçerli, evrensel bir toplumsal cinsiyet varmış gibi algılanır. Bu, toplumsal cinsiyetin bir norm olarak erkekleri ve erkeklerin sahip oldukları ayrıcalıklı özellikleri (beyaz, orta sınıf ve heteroseksüel gibi) kabul etmesini beraberinde getirir. Norm, toplumsal olanı anlaşılır kılar ve toplumsal uygulamada normalleştirici bir rol üstlenir. Ve bu bakış, feminizmin erkeklerle olan eşitlik arayışında, kadınların toplum tarafından kabul gören ayrıcalıklı erkeklerle eşit olmak istediğini varsaymak anlamına gelir. Butler’a (2009) göre “Toplumsal cinsiyet, tam anlamıyla insanın ‘olduğu’ ya da ‘sahip olduğu’ şey değildir. Toplumsal cinsiyet, eril ve dişilin, toplumsal cinsiyetin varsaydığı hormonal, kromozomal, ruhsal ve performatif ara formlarla birlikte üretilmesi ve normalleştirilmesinin gerçekleştirildiği aygıttır” (s.75). Yani cinsiyet ile kurulmuş olan ikili durum, toplumsal cinsiyet ile devam ettirilmiştir. Butler’a (2009) göre toplumsal cinsiyetin normatif söylemi üzerinden tanımını yapmak, yani her zaman ve yalnızca eril ve dişilin matrisi anlamına geldiğini varsaymak kritik bir noktayı atlamak demektir. Çerçevesi çizilen bu ikili durum dışında kalan diğer seçeneklerin de en az normatif örnekler kadar toplumsal cinsiyetin bir parçası olduğunu görmek gerekir. Butler (1999/2012), toplumsal cinsiyetin sadece ikili cinsiyet ile sınırlandırıldığı durum da, cinsiyetin ve cinsiyetler arası ilişkilerinde kültürel olarak inşa edildiğini kabul etmek anlamına geldiğini savunur (s.52). Butler, bu söylemleri ile toplumsal cinsiyet kavramını, heteroseksüel normları ihlal eden kişilerin toplumsal yapılar

içerisinde yaşamış oldukları deneyimleri, baskıları, ayrımcılıkları da içerecek şekilde kurmak gerektiği üzerinde durmaktadır. Baskı gören gruplara bakıldığı zaman bu baskı cinsiyetçilik, ırkçılık, yaşçılık ve norm dışı cinsel yönelimlere karşı geliştirilen önyargı ve nefret olabilir. Bu grupların ortak noktası, karşılarındaki onlarla ilişkili olan ayrıcalıklı grupların varlığıdır. Bell Hooks (2000/2016), toplumsal cinsiyetin temel kavram olarak kabul edilip ırk, sınıf ve cinselliğin daha önemsiz ve ikincil unsurlar olarak sunulmasına karşı gelir. Ve feminizmi eşitlik hareketi olarak değil; baskıya karşı mücadele olarak tanımlamak gerektiğini savunur. Böylece tarihsel süreçte karmakarışık ve iç içe geçmiş kavramları birbirinden bağımsız düşünmek yerine, toplumsal cinsiyetin; cinsellik, ırk, sınıf ve heteroseksizm gibi kavramlarla olan karşılıklı ilişkisi üzerinden düşünülmesi daha bütüncül ve kapsayıcı bir bakış geliştirilmiş olur. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet tartışmalarını anlamak cinsiyetin, toplumsal yapı içerisinde şekillenen mekânsal süreçlerin ve biçimlerin de temel unsuru olduğunu görmeyi sağlayacak bir bakış kazandırabilir (Şekil 2.1).

Şekil 2.1 : Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet Bölüm Özeti.

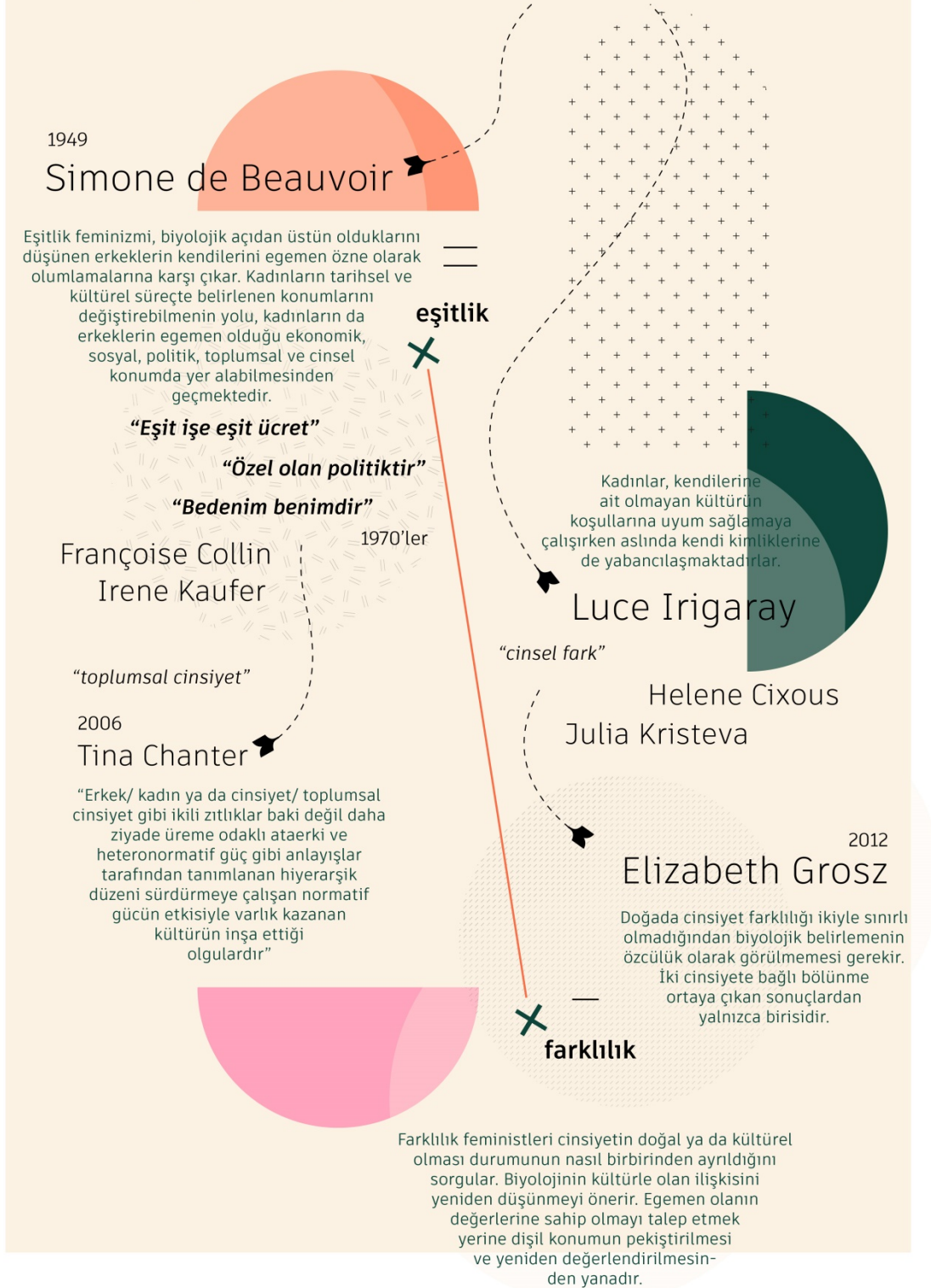
2.2 İkili Karşıtlıkların Dışında Okunan, Eşitlik-Farklılık Feminizmleri

Birçok tanım ve var olma biçimi karşıt durumlar üzerinden kendisine yer bulur. Batı metafiziği karşıt ikiliğe dayalı doğa/kültür, beden/zihin, aşkın/içkin gibi birçok terim çiftini kullanır. Bu düşünme biçimi, feminist felsefenin eşitlik ve farklılık kavramlarını da benzer şekilde değerlendirmiştir. Chanter'in (2006/2019) de belirttiği gibi "Erkek/kadın ya da cinsiyet/toplumsal cinsiyet gibi ikili zıtlıklar baki değil daha ziyade üreme odaklı ataerki ve heteronormatif güç gibi anlayışlar tarafından tanımlanan hiyerarşik düzeni sürdürmeye çalışan normatif gücün etkisiyle varlık kazanan kültürün inşa ettiği olgulardır" (s.172). Bu hiyerarşik ikili düzenin toplumsal olarak inşa edilmiş olduğunu fark etmek, değişmesi için farklı politikalar üretmenin yoludur. Feminist felsefenin 1, 2, 3 ve şimdilerde 4.dalga olarak tarihsel süreç üzerinden belirli normatif ortaklıklar altında birleşip anlatılması, bu hiyerarşik düzeni devam ettirmektedir. Rochefort'a (2018/2020) göre farklı feminist konumlarının çatışmalı ilişkisinin kabul edilmesi ve buna göre çoğulcu yaklaşımların geliştirilmesi "feminizmler" ifadesinin yaygınlaşmasına sebep olmuştur (s.7). Collin ve Kaufer'e (2014/2016) göre ise tekil haliyle de feminizm, yüzyıllardır süren ataerki durum karşısında, cinsiyetler arası ilişkilerin ve cinsiyetli konumların yapılarının değişebileceğini gösterir. Böylece yüzlerce yıllık süren hiyerarşiyi de yıkacak temel bir dönüşümden geçilebileceğini ileri süren insanları bir araya getirir. Feminizmin kendi içerisinde çeşitlenmesi, farklı görüşlerin paralel okumasını sağlayarak birbiriyle ilişkilendirilebileceği ve örülerek çoğalabileceğini göstermektedir. Kendi içerisinde karşıt fikirler olarak görülen "eşitlik" ve "farklılık" feminizmlerinin de bu açıdan değerlendirildiği zaman birbirlerini tamamlayıcı yönlerinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Eşitlik feminizmi, biyolojik açıdan üstün olduklarını düşünen erkeklerin kendilerini egemen özne olarak olumlamalarına karşı çıkar. Kadınların tarihsel ve kültürel süreçte belirlenen konumlarını değiştirebilmenin yolu, kadınların da erkeklerin egemen olduğu ekonomik, sosyal, politik, toplumsal ve cinsel konumda yer alabilmesinden geçmektedir. "Özel olan politiktir", "Bedenim benimdir", "Eşit işe eşit ücret" gibi sözler bu süreçte sloganlaşmış ve 1970'li yılların feminist hareketini temsil etmiştir. Bu açılımların yapılmasına engel olduğu düşünülen biyolojik ve evrensel kabullerden uzak durulmaya çalışılmış, yerine "toplumsal cinsiyet" kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Toplumsal cinsiyet kavramı

ile cinsiyetler arası hiyerarşinin olmasının altında yatan sebepler tarihsel, kültürel ve toplumsal yönden incelenmiştir. Fransız farklılık feministleri cinsiyetin doğal ya da kültürel olması durumunun nasıl birbirinden ayrıldığını sorgular. Biyolojinin kültürle olan ilişkisini yeniden düşünmeyi önerir. Egemen olanın değerlerine sahip olmayı talep etmek yerine dışıl konumun pekiştirilmesi ve yeniden değerlendirilmesinden yanadır. Eşitlik feminizmi, bu sorgulamanın patriarkal düşünce sisteminin özcülüğü altında değerlendirilmesinin değişimi zorlaştıracaklarını düşünür. Farklılık feministlerinin düşüncesi erkeklerin inşa ettiği dünyadan farklı, yeni bir dünya kurmaktır. Bunun sebebi, patriarkal düzenin ilişkilerine bağlı kalındığı zaman kadınların özgül ihtiyaçlarının, sorunlarının ve kendi aralarındaki farklılıklarının görünmez hale gelmesidir. Farklılık feministleri arasında gösterilen Irigaray (1990/2006), kadınların özgürleşmesi için cinsiyet farklılığı kavramının eşitliğin yerine ele alınması gerektiğini söyler. Çünkü eşitlik talebinin toplum içerisinde kadın ve erkek arasındaki farklılıkların olmadığı yönündeki algıyı pekiştirdiğini, tartışmaların aynı odağın etrafında dönüp dolaştığını ve farklılıkların kabulünü geciktirdiğini düşünür. Irigaray'a (1990/2006) göre, verili toplumsal düzen ve meslekleri tanımlayan düzen içerisinde çalışma koşulları ve üretim teknikleri cinsiyet farklılığını gözetenek oluşturulmadığı için eşitlik anlayışına da uygun değildir. Sadece erkekler için geliştirilmiş çalışma koşulları içerisinde kadınlar 'erkeklerin üretim araçlarına boyun eğmeye ve onların sermayelerini ya da toplumsal kültürel miraslarını çoğaltmaya zorlanmaktadırlar' (Irigaray, 1990/2006, s.90). Bu yüzden kadınlar, kendilerine ait olmayan kültürün koşullarına uyum sağlamaya çalışırken aslında kendi kimliklerine de yabancılaşmaktadırlar. Irigaray (1990/2006) bu konudaki eleştirisini: "kadınların savaş silahlarının üretilmesinde işbirliği yapmaları, erkeklerin çalışma ritmini benimsemeleri ya da giderek kendilerini kişiliksizleştiren ve doğal dilleri olmayan yapay dillerin gelişimine katkıda bulunmaları ve onların gelişimine boyun eğmeleri mi gerekecektir?" sözüyle ortaya koyar (s.90). Irigaray'a (1990/2006) göre, "Kadınlar evden çıkmak, ekonomik bağımsızlık elde etmek ve toplumsal bir görünürlük kazanmak gibi asgari toplumsal hakları elde etmek için ödedikleri ve diğer kadınlara ödettikleri psikolojik ve fiziksel bedel arasında ikilem içerisinde kalmışlardır". Mevcut makro veya mikro iktidarlar tarafından bu düzen bilerek ve isteyerek devam ettirilmektedir ve kadınlar bu düzen içerisinde sıkışık kalmışlardır. Irigaray (1990/2006), bu durumun aşılabilmesi için "iki cins için de farklı hakların olduğu ve toplumsal statü bakımından denkliğin olması gerektiği"ni

ileri sürer. Burada farklılık; eşitsizlik, hiyerarşi kurma, ayırım ifade etmez. Farklılığı tanımak, farklı olabilme ve farklı düşünebilme hakkı olarak görülmelidir. Irigaray'ın bu yaklaşımını biraz daha ileriye götürerek, Grosz'un (2012) doğa ontolojisini göz önüne alarak tartıştığı farklılık kavramına baktığımızda, doğada cinsiyet farklılığı ikiyle sınırlı olmadığından biyolojik belirlemenin özcülük olarak görülmemesi gerekir. İki cinsiyete bağlı bölünme ortaya çıkan sonuçlardan yalnızca birisidir. Cinsiyet farklılığına dayalı farklılaşma devam etmektedir. Farklılığı eşitliğin zıttı olarak algılamamak, eşitliğin de aynılık olmadığı, içinde farklılıkları barındırabileceği üzerine düşünülmelidir (Şekil 2.2). Cinsiyet farklılığının bu çalışmadaki önemi mimarlık mesleğinin içerisinde farkın/eşitliğin tartışılmasına imkan tanınmasıdır. Mimarlık mesleği belki de birçok meslek gibi cinsiyet farklılığı açısından tarafsız değildir ki bu yüzden tartışılması önem kazanmaktadır.

2.2 ikili karşıtıtlıkların dışında okunan, eşitlik - farklılık feminizmleri

Şekil 2.2 : İkili Karşıtıtlıkların Dışında Okunan, Eşitlik-Farklılık Feminizmleri Bölüm Özeti.

2.3 Özne/Öznellik, “Cinsiyetli Özne”, Öteki

Modern felsefe, özneyi etkisi altına girdiği güçlerle olan ilişkisinden bağımsız kılarak ona sonsuz bir irade yüklemiştir. Öznenin bu şekilde konumlandırılması post-yapısalcılar tarafından eleştirilmiş, yapıbozuma uğratılmıştır. Post-yapısalcı kuramcıların felsefi öznellik eleştirisi; öncül ve evrensel özne kategorisinin dışında kalanları nötr bir kategori içinde bile görmeyerek, onlara “öteki” gibi olumsuz anlamlar yüklenmesine yöneliktir. Yani özne konumunun bilinçle, evrenselle, eril faillik ve hak sahipliği ile bağlantısı vardır. Öznenin oluşum süreci, iktidar ilişkileriyle olan müzakerelerle gelişir ve toplum dolayımıdır. Post-yapısalcı kuramcılar, felsefi öznenin konumunun bilinçle ve evrenselle olan ilişkisini sorgular. Foucault, öznenin oluşumunu bilgi ve iktidar ilişkisine dayandırdığı tarihsel ve eleştirel çözümlemeler yapar. Foucault’nun çalışmalarının üç ayrı döneminde karşımıza çıkan, öznenin inşası üzerine ortaya koyduğu üç farklı nesneleştirme süreci olduğunu görürüz. İlk dönem çalışmalarının odağı; “bilginin arkeolojisi” adını verdiği Batı felsefesinin “bilen özne”sinin bilim ve felsefe alanında ürettiği söylemlerini eleştirmeye yöneliktir. İkinci dönem çalışmaları ise özne-iktidar ilişkisi üzerinedir. “Soybilim” olarak adlandırdığı öznenin kurulmasına yönelik bu çalışmalarıysa, iktidar ilişkileri ağına bağlı olarak kişinin hem kendisini hem de başkalarını dışlama, baskı kurma pratikleri üzerinden kurması üzerinedir. İktidarın bu denetimi sağlamak için öncelikli uğrağı bir “makine” olarak yaklaştığı insan bedenini disipline etmektir. Foucault’nun bedenini “anatomo-siyaseti” dediği disiplin şeklinin amacı: Bedeni itaatkâr ve uysal hale getirmek, daha üretken ve kullanışlı kılmak için iktidar tarafından geliştirilen prosedürlerle etkili ekonomik denetim sistemlerince bütünleştirmeyi sağlamaktır (Foucault, 1954-1988/2014, s.153). Foucault’nun çalışmalarının üçüncü döneminin temelini *Cinselliğin Tarihi* oluşturur. Foucault, bu çalışmasında cinsel davranışların nasıl “ahlaki sorun” haline geldiğini anlamaya çalışır. Öznenin zevklerini ve arzularını baskı altına almak için kendi kendine hükmetme süreçlerinde izlediği “kendilik” teknikleri üzerinde durur (Foucault, 1976/2007, s.140). Braidotti (1986), feminist bakış açısıyla Foucault’nun çalışmalarının “cinsel aynılık” içinde kalan yönünü eleştirir. Braidotti’ye (1986) göre, Foucault, son dönem çalışmalarını felsefenin özündeki eril cinselliğin, bir

sosyal ve politik iktidar alanı olarak öncelikli olduğunu belirten en cinsiyetçi öncülleri üzerinden yapılandırmıştır. Foucault, evrensel ahlak ölçütünü erkek bedeni ve eril cinselliğinin imgesel inşası üzerinden sürdürerek, kadın özneyi görmezden gelir. Braidotti (1986), Foucault'nun erken dönem eserlerinde cinsiyete karşı kör bir yaklaşım sürdürdüğünü, sonrasında ise “evrensel” anlamında *erkek* kelimesini kullanarak devam ettirdiği fallus-merkezli söylemleriyle cinsiyet farklılığını da görmezden geldiğini söyler. Özneyi; beden-zihin, doğa-kültür, duygu-akıl, dişi-eril gibi bir dizi karşıtlık içerisine sabitleyen kartezyen görüşün, ikililikler hiyerarşisi üzerinden düzenlediği bilimsel bilginin ve öznelliğin kuruluşu sorgulaması post-yapısalcılar tarafından “öznenin ölümü” olarak ifade edilmiştir. Bu özne krizinin çıkışı; tarihsel açıdan kadınların kuramsal ve siyasi kazanımlarının ortaya çıktığı, kadın hareketlerinin yükselişte olduğu bir döneme denk düşer. 1970’leri deneyimlemiş feministler, öznellik kavramının bu şekilde sorunsallaşmasının ve yaygınlaşmasının zamanlamasını anlamlı bulurlar. Nancy Hartsock (1987) “Neden tam da susturulmuş olan pek çoğumuzun kendimizi ifade etme, tarihin nesneleri değil de özneleri olarak hareket etme hakkını talep etmeye başladığımız anda, öznellik kavramı sorunlu hale geldi?” (s.196) der. Bu soru, post-yapısalcı öznellik görüşlerinin feminist felsefe içinde nasıl yer bulduğuna bakmayı gerektirir. Tarihsel olarak post-yapısalcı dönemle aynı zamana denk düşen farklılık feminizmi düşünürlerinden olan Julia Kristeva, Helen Cixous ve Luce Irigaray; öznenin cinsiyetli yapısını yapıbozuma uğratmışlardır. Bunu yaparken dönemin post-yapısalcı düşünürlerinden olan Jacques Lacan, Jacques Derrida ve Michel Foucault'nun düşüncelerinden etkilenmişlerdir. Irigaray'ın çalışmalarını, Batı felsefesinin ve psikanalitik söyleminin bilinçdışında yatan tek cinsiyetli kültürün izini sürme çabası olarak yorumlayabiliriz. Irigaray çalışmalarında karşılaştığı kadın deneyiminden yola çıkarak, temsil edilmeyen ve hatta her zaman eril imgesel tarafından eksik olarak gösterilen simgesel düzenin değişiminin yolunun feminist bir dişi öznellik kurmaktan geçtiğini söyler. Irigaray, alternatif özne konumlarının oluşmasını olumlu taktiksel bir strateji olarak görür. Kadınlar; bu yüzden dişi olanı konuşmalı, imge ve temsillerini gözden geçirmeli, karşılıklı ilişki yapılarını tekrar düşünmelidir. Dişi olanı yeniden düşünmek daha önceden sabit bir öz içinde bulunan, alternatif toplumsal pratikler ve kadın temsillerine alan açmaktır. Braidotti'in (2011/2017) *Göçebe Özneler, Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve*

Cinsiyet Farklılığı kitabında Irigaray'dan alıntılacağı metinde Irigaray'ın alternatif dişi özneye uygun temsil sistemleri geliştirmeye dönük düşüncelerini aktarır:

Her türlü özne kuramının “eril” tarafından temellük edildiğini varsayabiliriz [...]. Öznellik kadınlardan esirgenmiştir: Şüphesiz, bu durum, nesne olarak inşa edilmenin birbirine indirgenemez bütün hallerinin mali desteğini teşkil eder; temsilde, söylemde, arzuda [...]. Kadının bir kez hayal ettiğini; nesnenin sabitlenmiş, takıntılı niteliğini yitirdiğini bir düşünün. Bir eşik olarak, nihayetinde öznenin daha elzemdir nesne, öyle ki özne, bir tür nesnellik, bir nebze nesnel olan bir şey üzerinde hoplayarak idame ettirir kendini. Üzerine basılacak/ezilecek, işleyecek, temsil edecek, yine ve her şeyden önemlisi (kendi namına) arzulayacak “toprak” olmazsa, kuramsal olarak kendini bilmeyen kesif bir madde olmazsa, “özneyi” var edecek ne kalır ki geriye? (Braidotti, 1985’de atıfta bulunduğu gibi).

Kadın, Irigaray'ın ifade ettiği toprak gibi ilkseldir. Bu zamana kadar özne kuramının eril tarafından ortaya koyulan temsiline, söyleminde ve arzusunda ilk olarak kadınla başlanır. Kadın sessiz kalmaya devam ederse, eril dil kendi monolog üretimini sürdürür. Kadınların konumu, erkeğin tamamlayıcısı ve yansıtıcı ötekisi olarak kurulduğunda kadın özne maddi ve sembolik olarak konuşabileceği alandan alıkonulmuş olur. Eğer çok katmanlı bedenleşmiş dişi özne olarak kurulursa, Foucault'nun kendilik ve ötekilik diyalektiğinin alçaltıcı ve baskıcı çağrışımları da altüst edilebilir. Braidotti (2011/2017), kadın feminist öznenin bu yüzden “bedenleşme üzerinden öznelliğe baktığını ve bu bedenleşmenin evrensel, nötr ve toplumsal cinsiyetsiz olduğunu reddettiğini” söyler (s.129). Irigaray'ın dişi öznenin sembolik temsiline yönelik projesi “anne imgeseli içinden, alternatif bir dişi soy bilim arayışı” üzerinden devam ederken, “dişi deneyimini temsil eden imgelerin keşfine bürünür”. (Braidotti, 2002/2019, s.70). Bununla birlikte simgeleştirilmemiş anne-kız ilişkisini de inceler. Sarup (1988/2019) Irigaray'ın bu çalışmasından hareketle, kadınların simgesel düzende annelik görevi dışında başka bir kimlik taşımalarının güçleşmesinin, anne-kız simgesinin simgeleştirilmemiş olmasından kaynaklandığını söyler. Bu yüzden kadın imgeleri ve temsillerinin yeniden sahiplenilmesi gerekir. Bu süreçte feminist politika, öznenin ötekisi olan “kadın” kategorisinin kendi içinde hangi dışlamaları içerdiğini sorgulamaya başlar. Butler (1999/2012), gibi bazı feministler ise, “kadınlar” sözcüğünün “sabitlenmiş” bir kimlik kategorisi oluşturması bakımından bunu normatif ve dışlayıcı bulur. Onlara göre kadınların homojen bir kategori altında tanımlanması; öznenin içerdiği yetkileri görünmez kılarak ırk, cinsel yönelim, sınıf ve yaş gibi farklılıklardan dolayı dışlanmayı beraberinde getirir (s.63). Butler (2012), öznenin dışlamayla

kurulduğunu öne sürerken; Fraser, öznenin yetki sahibi ve “sözün öznesi” olarak ötekileri susturması gerekmediğini düşünür. “Kadınlar” ile ilgili genelleştirici iddialar kaçınılmaz gibi görünürken; özneleştirme pratiklerine eleştirel yaklaşılarak değiştirilebileceğini ve geliştirilebileceğini söyler (Fraser, 1995/2017, s.83). Bunun için, feminizmin öznesini yapıbozuma uğratmak, bu terimi yok saymak ya da kullanmamak anlamına gelmez, aksine bu terimin öngörülmemiş anlamlara gelmesinin önünü açar. Öznellik, ikiliğe dayalı karşıtlıklar içerisinde değil de zihin ve bedenin bütünlüğü içinden algılandığı zaman bedenselliği, cinselliği ve cinsiyetler arası farkları düşünmenin de olanakları keşfedilebilir. Braidotti’ye (2011/2017) göre “cinsiyet farklılığı kuramı hem her öznedeki farklılıkları (bilinçli ve bilinçdışı süreçler arasındaki) hem de ‘özne ile ötekiler’ arasındaki farklılıkları içerir” (s.129). Braidotti (2002/2019), Kadın-oluş, Cinsel Farkı Yeniden Düşünmek kitabında, kadınların arasındaki çeşitliliği, “cinsel fark” kategorisi içerisinde adlandırmanın yolunu feminist etik ve mevki politikası (politics of location) üzerinden şu şekilde aktarır:

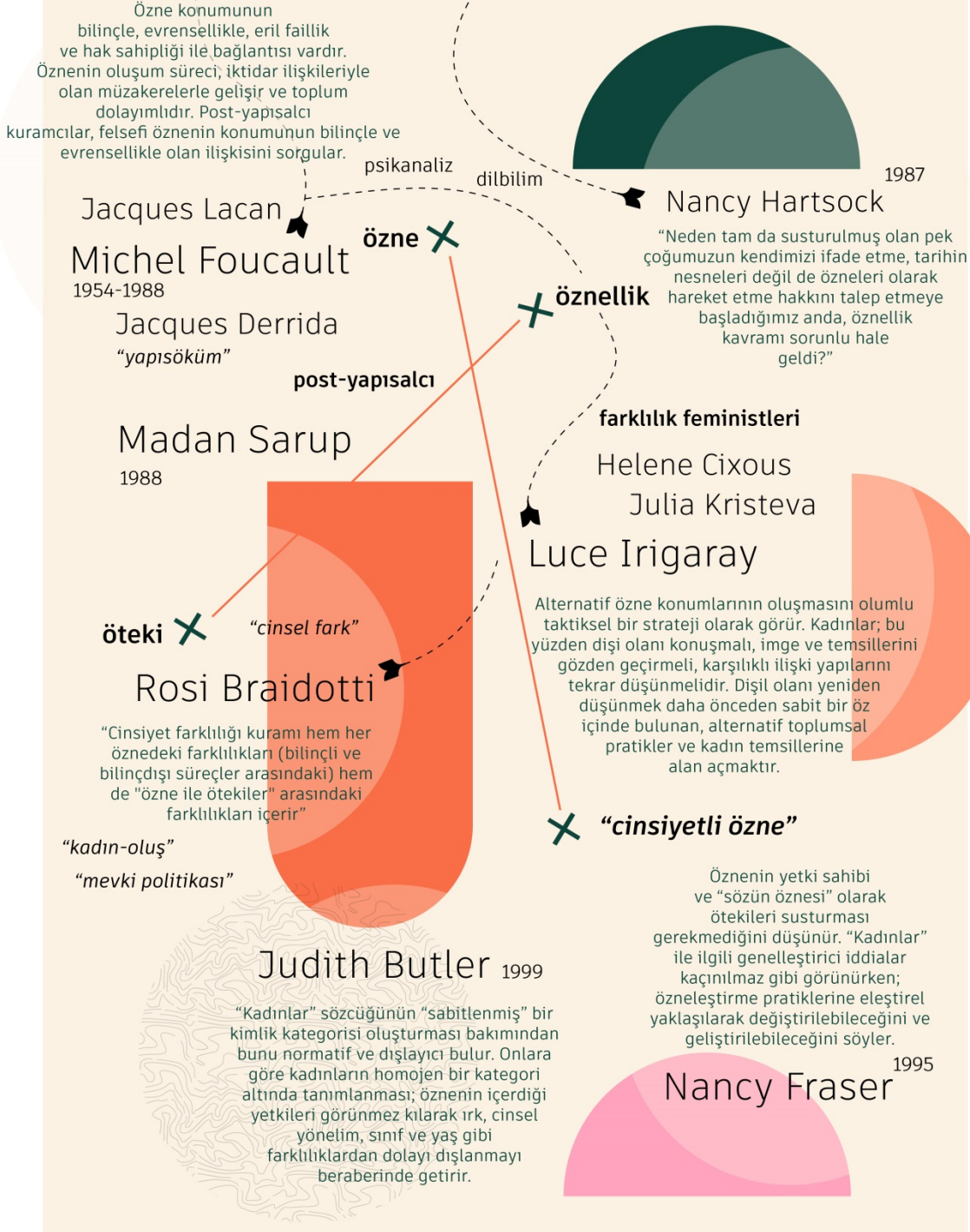
Feminizmde bu fikirler, kişinin özdeşlik/kimlik alanı olarak mecburen yerleştiği iktidar mevkilerini açığa çıkarma pratiği olarak anlaşılan epistemolojik ve politik bir hesap verebilirlik fikriyle ilişkilendirilmiştir. İktidar diferansiyellerini bozup dağıtan ilişkisel ve kolektif bir etkinlik olarak hesap verebilirlik (kişinin bedenleşmiş ve içe gömülü mevkilerinin hesabını verebilmesi), şu iki önemli mefhumla bağlantılıdır: bellek ve anlatılar. Bu ikisi tanımı gereği bilincin elinden kaçan şeyi söze dökme, yani sembolik temsilini oluşturma sürecini harekete geçirir. “Mevki” kendi kendine atanabilen ya da tasarlanabilen bir özne konumu değildir. Mevki, kolektif olarak paylaşılan ve inşa edilen, birlikte işgal edilen bir uzay-zamansal alandır... “Mevki politikası”, bir özeleştirme biçimine, kendinin eleştirel ve soy bilimsel bir anlatısına dayalı, ilişkisel ve dışarıya dönük iktidar kartografilerinden oluşur. Yani “bedenleşmiş” anlatılar, kendimize ve dünyaya dair bilgimizi aydınlığa kavuşturur ve dönüştürür. Siyah kadınların metinleri ve deneyimlerinin, beyaz kadına mevkilerimizin, hakikatlerimizin ve söylemlerimizin sınırlarını göstermesi böyle mümkün olur. Feminist bilgi, varoluşumuzun, özellikle de iktidara dâhil oluşumuzun daha önce fark etmediğimiz yönlerini ortaya çıkaran etkileşimli bir süreçtir. (Braidotti, 2002/2019, s.51-52).

Farklı feminist öznelliklerinin klasik metaforlardan ayrıldığı nokta, bulundukları mevkinin hesabını verebilmelerinde yatmaktadır. Braidotti’nin bu metinde aktardığı önemli noktalardan birisi de feminist öznelerin birbirlerini bellek ve anlatılar aracılığıyla fark etmeleri, böylece dönüştürücü eleştirel ve etkileşimli bir sürecin

ortaya çıkmasıdır. Bu bölümde üzerinde durduğum özne çözümlemeleri, mimarlıkta hangi özne konumlarına yer verilip verilmediği üzerine düşünmenin olanaklarını açar (Şekil 2.3).

2.3 özne/öznellik, “cinsiyetli özne”, öteki

Şekil 2.3 : Özne/Öznellik, “Cinsiyetli Özne”, Öteki Bölüm Özeti.

2.4 Dil, Söylem, Cinsiyet

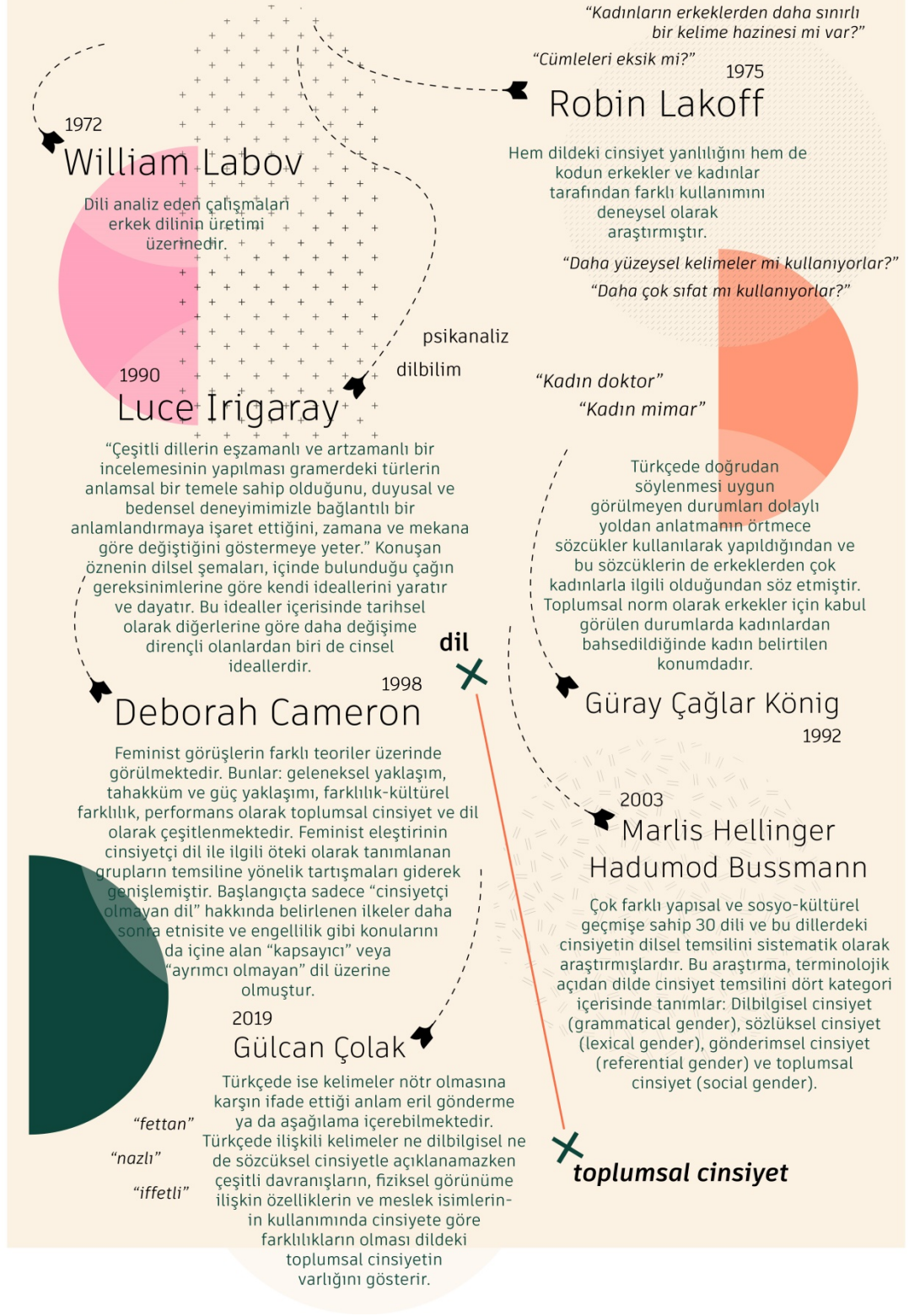
Toplamları ve kültürleri anlama, anlamlandırma süreci dil ile bağlantılıdır. Dil ve kültür ilişkisi konusunda yapılmış dilbilim çalışmalarının ortaya koymuş olduğu *dilbilimsel görecelik* teorisi, farklı kültürlerin dünyayı algılama ve yorumlamlama biçimlerinin değişkenlik gösterdiğini ve bunun dilde kodlandığını öne sürer. *Dilbilimsel belirlenimcilik* teorisi ise dillerin de derin bir biçimde algılama biçimlerini ve düşünme tarzını etkilediğini savunur (Çolak, 2019, s.13). Toplum ve dil etkileşim içindedir. Toplumdaki değişimler dili, dildeki değişimler toplumu dönüştürür. Çolak’a (2019) göre “bir dilin toplum içindeki değişik görünümüleri temelde üç boyut içerir”. Birinci boyut, artzamanlı değişimlerdir. Tarih içerisinde dile eklenen, çıkarılan kelimeleri ve sözcüklerin değişen anlamlarını içerir. İkinci boyut, dilin konuşulduğu coğrafyaya göre bölgesel söyleyiş farklılıklarını ortaya koyarken; üçüncü boyut ise cinsiyete, yaşa, eğitime ve toplumsal tabakaya bağlı olarak biçimlenen dilsel farklılıklardan oluşur (s.17-18). Irigaray, (1990/2006) “çeşitli dillerin eşzamanlı ve artzamanlı bir incelemesinin yapılması gramerdeki türlerin anlamsal bir temele sahip olduğunu, duysal ve bedensel deneyimimizle bağlantılı bir anlamlandırmaya işaret ettiğini, zamana ve mekâna göre değiştiğini göstermeye yeter” der (s.18). Dil, çağlar içerisinde birikmiş birçok iletişim kipinden oluşmuştur. Irigaray’a göre bu iletişim kipleri, evrensel, yansız ve dokunulmaz değildir. Konuşan öznenin dilsel şemaları, içinde bulunduğu çağın gereksinimlerine göre kendi ideallerini yaratır ve dayatır. Bu idealler içerisinde tarihsel olarak diğerlerine göre daha değişime dirençli olanlardan biri de cinsel ideallerdir (Irigaray, 1990/2006, s.30). Bunun sebebini Irigaray, cinselliğin kişisel bir şey olarak kavranmasında görür. Toplumsal normlarla belirlendiği unutulmuş cinsiyet kimliğinin birçok şeyden yalıtılması uygarlıkların cinsel kültürlerinin gelişmesine de engel olmuştur. Günümüzde tartışılmadan kabul edilen toplumsal ve kültürel kuralların birçoğu cinsiyetli düzeni unutulmanın bir sonucudur. Örneğin, ataerkil toplumlardaki anne ve kız çocuk ilişkileri erkekler arasındaki ilişkilere bağlı tutulmuş ve dişil soy ağacının izleri silinmiştir. Bu kimlik yitimi gibi dil içerisinde de dişil olan değersizleştirilip görünmez kılınmıştır. Toplumdilbilim araştırmaları yapan William Labov’un (1972) dili analiz eden çalışmaları erkek dilinin üretimi üzerinedir. Çalışmalarında erkek dili kabul gören dil konumundayken kadın dili eksik ve başka

olarak tanımlanmıştır. Daha sonrasında yapılan dilbilim çalışmaları, cinsiyete bağlı olarak dil üretimindeki gözlemlenebilir farklılıklarla ilgilenmeye başlamış olsa da bu çalışmalar birçok dilin gramer özelliklerindeki eril ve dişil morfoloji ile sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte, 1970'lerde feministler dilsel kod üzerinden toplumsal cinsiyet ve önyargıların nasıl aktarıldığı üzerinde durmaya başlamışlardır. Çünkü post-yapısal feministlerin kastettikleri dil tek başına sözcükleri değil, dilin kodlanmasını önceleyen anlam sistemlerini yani simgesel düzeni de içermektedir. Kadınların marjinalliği ve güçsüzlüğü, hem kadınların konuşma biçimlerinde hem de kadınlardan söz ediliş biçimlerinde kendini gösterir. Feminist dil tartışmaları içerisinde dildeki cinsiyetçiliği ön plana çıkartan isimler arasında bulunan Robin Lakoff'un (1975) *Language and the Women's Place* adlı kitabında sorduğu sorular buna örnektir: “Kadınların erkeklerden daha sınırlı bir kelime hazinesi mi var? Daha çok sıfat mı kullanıyorlar? Cümleleri eksik mi? Daha yüzeysel kelimeler mi kullanıyorlar?” Sonuç olarak, araştırmacılar hem dildeki cinsiyet yanlılığını hem de kodun erkekler ve kadınlar tarafından farklı kullanımını deneysel olarak araştırmaya başlamışlardır. Hellinger ve Bussmann, *Gender Across Languages : The linguistic representation of women and men* kitabında çok farklı yapısal ve sosyo-kültürel geçmişe sahip 30 dili ve bu dillerdeki cinsiyetin dilsel temsilini sistematik olarak araştırmaktadır. Bu araştırma, terminolojik açıdan dilde cinsiyet temsilini dört kategori içerisinde tanımlar: *Dilbilgisel cinsiyet* (grammatical gender), *sözlüksel cinsiyet* (lexical gender), *gönderimsel cinsiyet* (referential gender) ve *toplumsal cinsiyet* (social gender) (Hellinger and Bussmann, 2003, s.6). Dilbilgisel cinsiyete sahip diller, ismi sınıflandırır, bunu genellikle tanımlıkla (article) ve sıfatlarla (adjective) yaparlar. Bu sınıflandırma ile isimler, genellikle *eril* (masculine), *dişil* (feminine) ve *yansız* (neuter) olarak değerlendirilir (Çolak, 2019, s.95). Almanca, Fransızca, İspanyolca, Portekizce, Rusça, Arapça gibi diller *dilbilgisel cinsiyet* bulunduran dillerdir. Dil içerisindeki bazı cinsiyet ayrımlarını anlamak zor olabildiği gibi kelimelerdeki cinsiyet ayrımı da her dilde aynı değildir. Örneğin, Fransızca ve İtalyancada ay (lune, luna) dişil, güneş (sole, soleil) erilken; Almancada ay (mond) eril, güneş (sonne) dişildir. Yine Almancada, bıçak (messer), çatal (gabel) ve kaşık (löffel) sırasıyla nötr, dişil ve erildir (Edwards, 2009, s.126). Türkçe, Korece, Japonca, İngilizce, Farsça gibi diller ise dilbilgisel cinsiyet bulundurmeyen dillerdir. Cinsiyete bağlı isim sınıflandırması olmayan bu diller cinsiyetle ilgili mesajlar oluşturmak için çeşitli dilsel araçlara başvurmaktadır. Türkçede biyolojik cinsiyet

farklılığı, *sözlüksel cinsiyet* sınıflandırması içerisinde karşımıza çıkar. Anne, baba, kız, erkek, hala, dayı örneklerinde olduğu gibi bazı sözcükler kadın ya da erkek cinsiyetinde tanımlanarak kullanılırlar. Cinsiyete göre algılama ve tanımlama sadece Türkçede değil, birçok dünya dilinde görülmektedir. *Gönderimsel cinsiyet*, kadın ya da erkek cinsiyet için kullanılan özel kişi adları ya da cinsiyet değişkeni zamirleri içeren İngilizcedeki gibi he (erkek), she (kadın) kişi zamirlerini ifade eder. Dilbilgisel cinsiyet içermeyen, ancak bazı cinsiyet değişkeni zamirleri olan dillerde, cinsiyet belirsiz durumda erkek kişi zamininin kullanımı oldukça yaygın görülmektedir. *Toplumsal cinsiyet*, toplumsal cinsiyet rolleri bakımından belirlenen erkek ve kadın, rol ve davranış özelliklerinin dilde örtük bir biçimde yer almasına karşılık gelen kategoridir. Toplumsal cinsiyet, özellikle cinsiyet değişkeni zamirleri olmayan Türkçede dikkat çeken bir kategoridir. Türkçede ilişkili kelimeler ne dilbilgisel ne de sözcüksel cinsiyetle açıklanamazken çeşitli davranışların, fiziksel görünüme ilişkin özelliklerin ve meslek isimlerinin kullanımında cinsiyete göre farklılıkların olması dildeki toplumsal cinsiyetin varlığını gösterir. König (1992) *Dil ve Cins: Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımı* adlı makalesinde Türkçede doğrudan söylenmesi uygun görülmeyen durumları dolaylı yoldan anlatmanın örtmece sözcükler kullanılarak yapıldığından ve bu sözcüklerin de erkeklerden çok kadınlarla ilgili olduğundan söz etmiştir. Bununla ilgili kadın yerine sıklıkla bayan ya da hanım ifadesinin kullanılmasını örnek göstermiştir. Bunun sebebi kadın kelimesinin sadece cinsiyet belirten bir kelime olarak görülmemesi ve bazı sözlüklerde de tanımlandığı haliyle “evlenmiş ya da kızlığını yitirmiş dişi insan” olarak geçmesi ile ilişkilidir. Benzer bir şekilde oğlan ve kız kelimelerinin kullanımında da farklılıklar bulunmaktadır. König’in Lakoff’tan alıntıladığı gibi oğlan kelimesi eşcinselliği çağrıştırdığından yetişkin erkekler için kullanılmazken, kadınlar için kız kelimesi sıklıkla kullanılmaktadır. Yine aynı şekilde kadınların medeni halleri öncelikli adlandırılmaları konusu da dil çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. İngilizce de, kadınlar için evli olan (Mrs.) ve evli olmayan (Miss) şeklinde medeni durumlarına göre farklı iki kullanım varken erkekler için medeni durumu farketmeksizin tek bir (Mr.) kullanımın olması dildeki cinsiyetçiliği gösteren örneklerdendir. Bu kullanımın yerini kadınlar için de medeni durumu göstermeyen (Ms.) kullanımının alması yaygınlaşmıştır. Toplumsal norm olarak erkekler için kabul görülen durumlarda kadınlardan bahsedildiğinde kadın belirtilen konumdadır. Toplumun meslekler için kabul gördüğü cinsiyet normları arasında sıklıkla karşımıza

çıkan doktorluk mesleği için “Kadın doktor” diye adlandırılırken, öğretmenlik mesleği için bu adlandırmaya ihtiyaç duyulmamaktadır. Kadınlarla özdeşleştirilen mesleklerde de aynı durum gözlenir. Örneğin hemşirelik mesleğinde “Erkek hemşire” belirtmesi yapılır. Buna benzer bir durum İngilizcede üçüncü tekil şahıs kipi olarak kullanılan he/man (o/erkek) adının eril bir karşılığa gelmesinde görülür. Bu kullanımın yerine cinsiyet belirtmeyen bir alternatifin oluşturulması ve yaygınlaştırılması yönünde tartışmalar sürmektedir. Türkçede ise kelimeler nötr olmasına karşın ifade ettiği anlam eril gönderme ya da aşağılama içerebilmektedir. Mesela Çolak’ın (2019) *Türkçede Kelimelerin Toplumsal Cinsiyeti* adlı araştırmasında belirlediği “*fettan, cilveli, hamarat, iffetli, nazlı* kelimeleri ne dilbilgisel ne de sözlüksel cinsiyet içerir, fakat bu kelimeler kadın toplumsal cinsiyetine sahiptir” (s.98). Toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesi ve benimsenmesi dilin kullanımı ile oldukça ilişkilidir. Deborah Cameron’ın (1998) editörlüğünü yaptığı *The Feminist Critique of Language: A Reader* derleme kitabında dil kullanımı konusunda farklı feminist görüşlerin farklı teoriler üzerinde durduğu görülmektedir. Bunlar: geleneksel yaklaşım, tahakküm ve güç yaklaşımı, farklılık-kültürel farklılık, performans olarak toplumsal cinsiyet ve dil olarak çeşitlenmektedir. Feminist eleştirinin cinsiyetçi dil ile ilgili öteki olarak tanımlanan grupların temsiline yönelik tartışmaları giderek genişlemiştir. Başlangıçta sadece “cinsiyetçi olmayan dil” hakkında belirlenen ilkeler daha sonra etnisite ve engellilik gibi konularını da içine alan “kapsayıcı” veya “ayrımcı olmayan” dil üzerine olmuştur. Bu bölümde; toplumsal cinsiyetin temsili, aktarılması ve yorumlanması bakımından dilin öncelikli rolünü vurgulamaya çalıştım (Şekil 2.4). Dildeki simgesel sistemlerin, toplumsal cinsiyet kimliğinin inşasında -“deneyimin anlamını inşa etme biçimleri” açısından toplumsal ilişki kurallarının belirlenmesinde- nasıl kullanıldığı üzerinde durdum (Scott, 2010, s.121). Bunu yapmaktaki amacım: “Mimarlık alanının, mekânı üretme sürecinde ürettiği eyleme ve deneyime ilişkin kodlar, temsiller ve söylemler kendi içerisinde toplumsal cinsiyete dayalı ilişkileri üretiyor olabilir mi?” sorusunu irdeleyebilmek.

2.4 dil, söylem, cinsiyet

Şekil 2.4 : Dil, Söylem, Cinsiyet Bölüm Özeti.

2.5 Beden, Feminist Yaklaşım

Felsefe içerisinde kartezyen anlayışın ortaya koyduğu zihin-beden ayrışması, akıl ideallerinin cinsiyet bakımından nötr olduğu varsayımı üzerine kurulmuştur. Uzun süreler var olmuş bu yaklaşımın ortaya koyduğu kavramlara ve yöntemlere feminist felsefenin sorgulamasına ve geliştirmiş olduğu tartışmalara göre baktığımızda, bu ideallerin gizli kalmış öznesinin beyaz, batılı erkeğe özgü bakış açısı olduğu karşımıza çıkar. Lloyd'un (1984/2015) söylediği gibi "Saf Kartezten ego'nun cinsiyetsizliğinin, 'kadınsı' maddi cinsel farklılığın karşıtı olduğu rahatlıkla görülebilir" (s.17). Lloyd burada, karşıtlığın icadı Descartes olmasa bile onun ortaya koyduğu kartezyen ikiciliğin, kadın ve erkek arasındaki simgesel karşıtlıklığı geliştirdiğinin, etkisini güçlendiğinin altını çizer. Grosz (1994/2020) ise, bu zihin/beden karşıtlığında erkeğin-zihin ile kadının-beden ile temsil edilen tarafta yer almasının olumsal ve rastlantısal olmadığını düşünür. Ve felsefenin dolaylı olarak akıl dışı ile ilişkilendirdiği bedenle kodladığı dişiliği ve bağlantılı olarak kadınları dışladığını söyler. Beden üzerine söylemlere baktığımız zaman beden, hem doğa bilimlerinin - özellikle biyolojinin ve tıbbın- hem de sosyal bilimler içerisinde sosyolojinin, felsefenin ve etnografinin araştırma nesnesi olarak karşımıza çıkar. Bu farklı disiplinlerin bedeni kavrayışları, ön kabullere ve çoğunlukla cinsiyetler arası ilişkiler hakkındaki yaygın toplumsal anlayışlara dayalıdır. Beden; tarihsel, kültürel ve toplumsal ihtiyaçlara göre belirlenmiş çeşitli biçimlerde temsil edilmek yerine belirli tipte tek bir beden olarak temsil edilmiştir. Grosz bu durumu şu şekilde aktarır:

"Erkek egemenliğin patriarkal rasyonalizasyon süreçleri, kadın bedenine kırılabilirlik, güvenilmezlik veya doğaya biyolojik yakınlık gibi özellikler atfetmişti. Ve yine kadının bedenselliğinin özgüllükleri üzerinden, kadının ruhsallığı ve biyolojisinin yakın bağlarına dayanarak kadın ikincil bir konuma yerleştirilmişti. Kadınlar, bir bakıma, kadın bedeninin kötülenmesi ve sınırlandırılmasıyla toplumsal özneler olarak nesneleştirilmiş ve yabancılaştırılmıştı" (Grosz, 1994/2020, 18).

Kadınların, erkeklerden daha biyolojik, daha bedensel ya da daha doğal olduğu yaklaşımı, kadınları üremenin gerektirdiği biyolojik döngünün içerisine hapseder. Tek cinsiyet üzerinden bir beden tipinin ve ölçüsünün norm olarak kabul edilmesi ve diğer bedenlerin ona göre yargılanması sonucunda kadın bedeni, belirlenen bu referans bedene göre "doğal olarak eşit" olmadığına yönelik cinsiyet ayrımcılığına

uğramaya devam eder. Cinsiyet ayrımcılığının referans söylemlerinde sık sık bedene başvurmaları, kadınların öznelliklerini ve toplumsal konumlarını bedenlerinin özgüllüğü üzerinden tartışmaktan kaçınmalarına neden olmuştur. Bu tartışmaları başka bir yöne çekebilmek için de eşitlik arayışında cinsiyet yerine toplumsal cinsiyet kavramı kullanılmaya başlar. Toplumsal cinsiyet ile söylenmek istenen tarihsel ve kültürel süreçte toplumsal olarak belirlenen cinsiyet kuralları ve beklentileri üzerinden cinsiyetlerin performe edildiğidir. Bu yüzden patriarkal sistem içerisinde kadınlar, düzene uyum sağlayarak ya da taklit ederek bu sistemin içerisinde cinsel konumlarından uzaklaşarak yer almaya çalışırlar. Farklılık feministleri dişil olanının dili ve simgesel dünyasını yeniden düşünerek, cinsel farkların toplumsal olarak tanınması ve temsil edilmesi üzerinde dururlar. Bu şekilde alternatif toplumsal pratiklere ve kadın temsillerine alan açılabilceğini düşünürler. Bu bölüm içerisinde bahsedilen eşitlik ve farklılık kavramlarını; bu tartışmalar sırasında feminist yazımlarıyla ortaya çıkmış, birbirinden beslenen ve çatışan kavramlar olarak görmek gerekir. Karşıtlıklardan beslenerek süregelen bir düzenin içerisinde düşünme durumundan tamamen soyutlanmak mümkün olmadığı için feminist düşünce, hem bulunduğu zamanın içinde hem de öncesi ile sürekli bir uzlaş-çatışma içerisinde devam eder. Braidotti'ye (2011/2017) göre “feminist kuram, iki uçlu bir projedir; mevcut tanımların ve temsillerin yanı sıra genelde insan öznelliğine, özeldeyse kadınlara dair alternatif kuramlar geliştirmesini içerir”. Bu bakış açısı, eşitlik ve farklılık feminizminin birbirine karşıt pozisyonlara yerleştirmeden değerlendirmemenin önünü açar ve bu görüşlerin birbirini tamamlayıcı yönlerinin açığa çıkmasına olanak sağlar.

Bu tartışmaların mimarlık ile ilişkilenebilmesi, mimarlığın katmanlı yapısı içerisinde farklı noktalar arasında gezintilere hatta bazen sıçramalara neden olur. Mimarın kendisini yerleştirmiş olduğu konumla başlayan ve mimarlık pratiğinin ego, arzu, beden ve deneyimle şekillenen, yapılaşma biçimleriyle devam eden mekân üretimindeki özne-nesne ilişkilerinin yanı sıra toplumsal, ekonomik, politik durumlar ile iktidar-güç ilişkilerinin mekâna aktardıklarıyla da cinsiyet tartışmalarına birçok noktadan dahil olur.

3. ELEŞTİREL FEMİNİST MEKÂNSAL PRATİKLERİN İÇERDİKLERİ ÜZERİNE

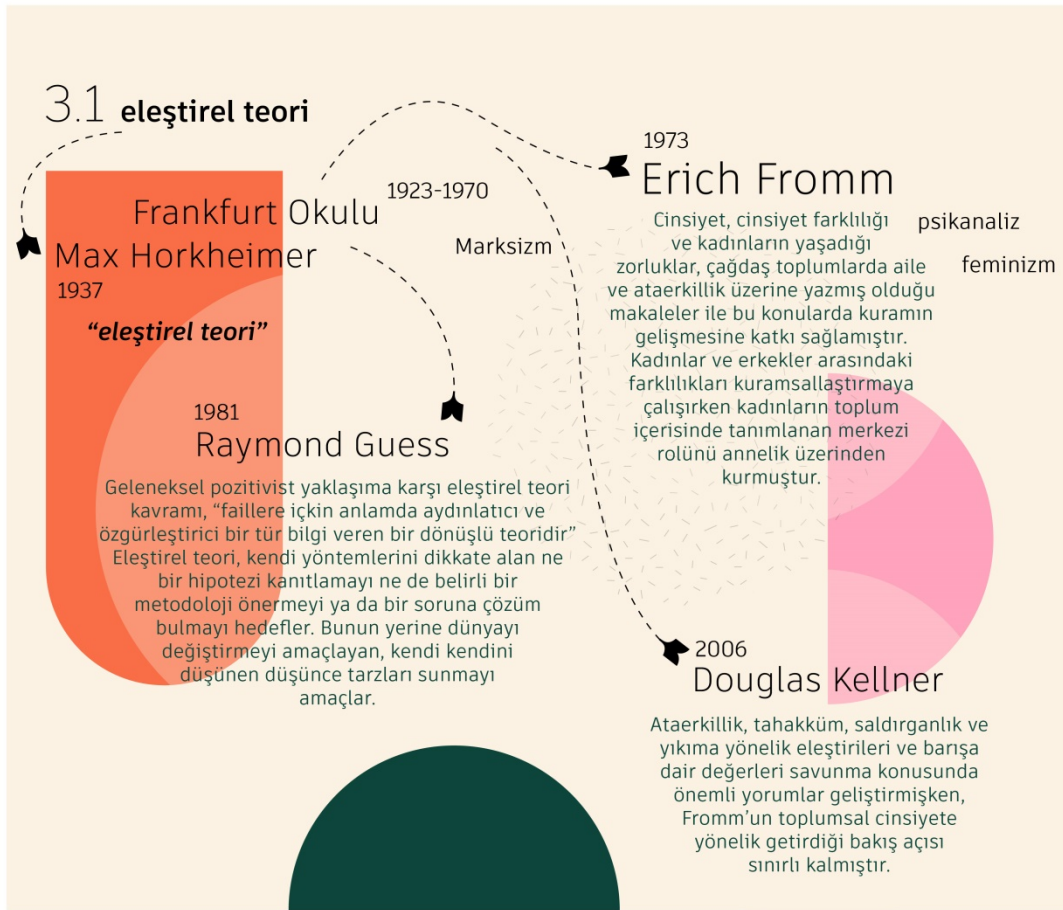
The Architectural Review’de yer alan “Sadece Direniş: Eleştirel Mekânsal Pratiklere Feminist Bir Yaklaşım” (*Only Resist: A Feminist Approach to Critical Spatial Practice*) adlı makalesinde Jane Rendell (2018), 1990’lardan itibaren eleştirel mekânsal pratiklerin radikal ve disiplinlerarası bir yaklaşım olarak feminizm ve mimarlık için zengin ve üretken bir bağlantı kurduğunu söyler. Bu çalışmanın konusu bağlamında temel bir tartışma olduğundan bu bölümde, Jane Rendell’in “eleştirel mekânsal pratik” olarak ortaya koymuş olduğu kavram üzerinde durulacaktır. İlk olarak bu kavramın çerçevesini oluşturan Frankfurt Okulu’nun revizyonist çalışması olan eleştirel teoriden, sonrasında Lefebvre’nin bütünsel mekân teorisinden ve son olarak Michel de Certeau’nun “Gündelik Hayatın Keşfi” kitabında ortaya koyduğu strateji ve taktik terimlerinden bahsedilecektir. Bu kavramların “eleştirel mekânsal pratik” içerisindeki yeri ve ilişkilerine bakılacaktır.

3.1 Eleştirel Teori

Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü bilinen adıyla Frankfurt Okulunda, 1923 yılından 1970’lere kadar toplumsal ve tarihsel araştırmalar yapılmıştır. Enstitünün ilk dönemlerinde I. Dünya Savaşı sonrasında işçi sınıfı hareketlerinin başarısızlığa uğraması, Marx’ın toplumsal konulardaki düşüncelerinin yeniden gözden geçirilme ihtiyacını gündeme getirmiştir. Enstitünün kurulma amaçları arasında Marx’ın düşüncelerini yeniden yorumlamak ve kapitalizm eleştirisi yapan muhalif Marksistlerin bir araya gelmesini sağlamak vardır (Bağce, 2006/2013). Farklı kuramcılarının yer aldığı okul özgün çalışmaların ortaya çıktığı yer olmuştur. Okulun önemli isimleri arasında Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Walter Benjamin, Herbert Marcuse ve Jürgen Habermas yer almaktadır. Max Horkheimer 1937 yılında yazdığı Geleneksel ve Eleştirel Kuram başlıklı makalesinde teori, pratik ve eleştiri konusunda yaklaşımlarını dile getirirken ilk kez “eleştirel teori”den bahseder (Horkheimer’den aktaran Therborn, 1970/2013). Hegelci Marksizm ve Freud’un

psikanalizini sentezleyerek ortaya çıkarılan toplumsal teoriye verilen genel ad “eleştirel teori”dir. Geleneksel pozitivist yaklaşıma karşı eleştirel teori kavramı, “faillere içkin anlamda aydınlatıcı ve özgürleştirici bir tür bilgi veren bir dönüşlü teoridir” (Geuss, 1981/2002, s.11). Eleştirel teorinin geleneksel teoriden en önemli farkı geleneksel teori nesneleştirici iken eleştirel teorinin dönüşlü bir teori olmasıdır. Eleştirel teori, insanların bilinç ve eylemleri hakkında kendileri üzerine dönüşlü düşüncelerini sağlar. Dönüşlü olması, teorinin ve toplumsal gerçekliğin arasında diyalektik bir ilişkinin olduğu anlamına gelir. Bilinç ise doğal, tarihsel, biyolojik, toplumsal, fizyolojik ve kültürel çoklu durumların iç içe geçmesini sağlar ve aralarındaki çatışmaları eyleme yansıtır. Bu yüzden insanlar yaşamlarını ideolojik temalar ve etik değerler içinden görür ve yorumlar. Ancak eleştirel düşünerek ve dönüşlü bakarak içinde bulundukları toplumsal norm, inanç, tutum vb. özellikleri taşıyan öznelere haline hangi koşullarda ve bağlamda geldiklerini görürler. Failler, maruz kaldıkları zorlukları kendi kendilerine dayattıklarını eleştirel düşünce sayesinde fark ettikleri zaman yanlış bilince sahip olduklarını fark ederler. Eleştirel teoriye göre yanlış bilince sahip olan failler aynı zamanda özgür olmayan bir varoluşa sahiptirler. Geuss'a (1981/2002) göre eleştirel düşünce faillerin içinde oldukları zorlamanın ‘gücünü’ ya da ‘nesnelliğini’ ortadan kaldırarak, faillerin özgürleşmesini sağlar ve doğru çıkarılarının daha fazla bilgisine sahip oldukları bir duruma getirir (s.93). Toplum teorisi, sosyal yapıların failleri nasıl şekillendirdiğini ortaya çıkarmasının yanı sıra, toplumsal olanın yeniden üretiminin failer tarafından nasıl oluşturulduğunu da araştırmaktadır. Geuss'a (1981/2002) göre eleştirel teori, kendi yöntemlerini dikkate alan ne bir hipotezi kanıtlamayı ne de belirli bir metodoloji önermeyi ya da bir soruna çözüm bulmayı hedefler. Bunun yerine dünyayı değiştirmeyi amaçlayan, kendi kendini düşünen düşünce tarzları sunmayı amaçlar. Frankfurt Okulu’nda 1930’lu yıllarda Psikanaliz Enstitüsü’nden psikanalizcilerin de katılımı ile ortak çalışmalar yapılmıştır. Bu isimler arasında yer alan Erich Fromm, çağdaş feminist hareket ile bağlantılar kurmaya çalışan okulun toplumsal cinsiyet ile ilgilenen az sayıda üyelerinden biridir. Douglas Kellner (2006/2013) “Erich Fromm, Feminizm ve Frankfurt Okulu” makalesinde Fromm’un çalışmalarında çelişkili cinsiyet çözümlemelerinin yer aldığından bahseder. Çelişkinin, çalışmaların hakim erkek bakışıyla üretilmesinden kaynaklandığını söyler. Bu açıdan Fromm’un cinsiyet konusunda yaptığı açılımlar değerlendirilirken özcülük ve cinsiyetçilik içeren yaklaşımları olduğu da bilinmelidir. Yine de Fromm

cinsiyet, cinsiyet farklılığı ve kadınların yaşadığı zorluklar, çağdaş toplumlarda aile ve ataerkillik üzerine yazmış olduğu makaleler ile bu konularda kuramın gelişmesine katkı sağlamıştır. Fromm, Bachofen'in anaerkillik kuramından etkilenecek erilliği eleştirmiş, dişil değerleri olumlamıştır. Kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkları kuramsallaştırmaya çalışırken kadınların toplum içerisinde tanımlanan merkezi rolünü annelik üzerinden kurmuştur. Bu bakış açısı, kadınlara dayatılan normatif bir rol olarak görüldüğünden dolayı günümüzde eleştirilmektedir. Fromm'un feminist kuramın eğilimlerine yönelik çalışmaları arasında aile, otorite ve toplumsallaşma çalışmaları da önemli bir yer tutmaktadır. Fromm'un bu çalışmaları; feminizm, Marksizm ve psikanalizin kesişiminden ortaya çıkmıştır. Kellner'in (2006/2013) aktarımıyla Fromm'un *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*'ndeki çözümlemesi, "denetim ilkesinin, doğanın denetiminin, kölelerin denetiminin ve kadınların ve çocukların denetiminin, ona içkin olduğu" ataerki yönetimin eleştirel bir sunumuyla sürer (s.380-381). Ataerkillik, tahakküm, saldırganlık ve yıkıma yönelik eleştirileri ve barışa dair değerleri savunma konusunda önemli yorumlar geliştirmişken, Fromm'un toplumsal cinsiyete yönelik getirdiği bakış açısı sınırlı kalmıştır (Kellner, 2006/2013). Yine de feminizm ve eleştirel kuram sentezine yönelik meseleler üzerinde durmuş olması daha sonraki çalışmalarla diyaloga geçmesi bakımından önemlidir. Jane Rendell, eleştirel mekânsal pratiklerin kavramsal çerçevesini oluştururken, Frankfurt Okulu tarafından ortaya konan eleştirel teorinin - tanımlamaktan çok dönüştürmeyi amaçlayan, nesneleştirici olmayan ve farklı durumlar için imkanlar oluşturan- yapısını alımlar. Toplumsal eleştiriyi, sosyal değişimi ve kendi kendisi üzerine düşünen çalışmaları da içerecek şekilde genişletmeyi önerir. Kellner'in (2006/2013) "hem bireyselliğe, farklılığa ve ötekiliğe hem de aynı zamanda ortaklığa, dayanışmaya ve toplumsallığa saygı duyan ve değer atfeden entelektüel ve siyasal projeler geliştirebilir miyiz?" sorusu Rendell'in açılımına katkı sağlayacak bir soru olarak önem kazanır (s.387) (Şekil 3.1).

Şekil 3.1 : Eleştirel Teori Bölüm Özeti.

3.2 Lefebvre, "Üç Momentli Toplumsal Mekânı"

Lefebvre (1974/2014) Mekânın Üretimi kitabında çok taraflı bir mekân teorisi ortaya koymaya çalışmıştır. Mekân teorisi; felsefe, matematik bilimi ve sosyal bilimler tarafından zihinsel, fiziksel ve toplumsal olarak ayrıştırılarak değerlendirilmiştir. Bu durum mekânın muğlak kalmasına neden olmuştur. Bu muğlaklık içerisinde mekân üzerine tartışmalar da mevcut ideolojilerin dağıttığı terimler arasında kaybolmuştur. Lefebvre (2014), "(Toplumsal) mekân (toplumsal) bir üründür" önermesinde bulunur ve Mekân üretimi terimini yakından incelemeye başlar (s.56). Lefebvre bu incelemeyi "gerileme-ilerleme" ['regressive-progressive'] yöntemi ile yapar. Şimdiki zamanın analizi ile başlar, güncel çelişkileri anlamak için geçmişe bakar ve ardından şimdiki zamana geri döner. Şimdiki zamandan geleceğe bakarak gelecekteki potansiyellerin üzerinde durur. Lefebvre'ye göre (1974/2014), "mekân kavramı

zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağlar. Karmaşık bir süreç oluşturur...” (s.25). (Toplumsal) mekân, üretim tarzıyla ve toplumlarla birlikte değişir. Dolayısıyla “mekânın tarihi” vardır. Lefebvre (1974/2014), mekânın tarihini sadece mekânın kodunun oluşumuna, yerleşmesine, çökmesine ve parçalanmasına bakarak incelemeyiz. Mekânın üretim süreçlerini toplumları ve kurumları da kapsayacak şekilde dönemselleştirerek inceler. Bu dönemselleştirme; mutlak mekân, tarihsel mekân, soyut mekân, çelişkili mekân ve diferansiyel mekândan oluşur. Bu mekânların dönemselleştirilmesi her zaman birinin bitip diğerinin başladığı bir durumu ifade etmez, birbirinin devamı ya da iç içe geçen üretim biçimlerini ve toplumsal ilişkileri de kapsar. Mutlak mekân, “tarımcı-pastoral bir mekân parçasıdır, yani köylülerin, göçebe ya da yarı göçebe çobanların adlandırdığı ve çalıştığı yerler kümesidir” (Lefebvre, 1974/2014, s.245). Bu sayede mutlak mekân, insan yaşamı ve üretimlerinin sınırları içerisinde şekillenen, insan eli değmemiş birinci doğanın düzeni içinde organik bir bağ ile bağlanmış, örülmüş gözüktür (Lefebvre, 2010, s.208). Doğa, doğrudan algılanan mekân olduğu için yaşantı bir denge içerisinde sürdürülür. Lefebvre’ye (1974/2014) göre mutlak mekân, “aynı zamanda ve özellikle ölümün de mekânıdır: Canlılar üzerindeki mutlak iktidarının mekânıdır”. Bu yüzden mezarlıklar ve anıtsal mekânlar da mutlak mekâna aittir. Doğaya benzetilerek yapılan mezarlıklarla birlikte mutlak mekân dinsel kurumları içerir. Kutsal mekânın ortaya çıkmasıyla birlikte doğanın güçleri kutsal olana aktarılır ve bu mekânlar doğa olarak algılanmaya bu şekilde devam eder. Mutlak mekân, toplumların genelinde tehdit ve cezalandırmaları içeren zihinden çok bedenlere hitap eden duyguları anımsatır (Lefebvre, 2014, 247). Siyasal iktidar da bu mekânların büyüğü, kutsal-lanetli yanını tehdit olarak kullanarak yasaklama ve koruma kuralları geliştirir. Dinsel ve politik olanın toplumsal alanın içine sızmasıyla daha önceki uyumlu yaşam yerini çatışmalı bir ortama bırakır. Mutlak mekânın bu şekilde parçalanması bir geçiş sürecini başlatır. Bu geçiş kendine uygun mekânı üretir: tarihsel mekân. Tarihsel mekân, mutlak mekânın dinsel, büyüsel ve politik sembolizmini sürdürmeye devam eder. Tarihsel mekânın “öznesi” ise şehirdir. Şehir, Lefebvre’nin tarif ettiği şekliyle:

...kırsal mekâna sahip çıkarak, kâh bir annelik gerçeği edinir (ambarlar, rezervler oluşturur, artı-ürünün bir bölümünü kârlı mübadeleler için kullanırken değişen bir bölümünü de ilgililere geri verir); kâh eril ya da erkeksi bir gerçek edinir (sömürürken korur, korurken sömürür; iktidarı elinde tutar; gözler, kurallar koyar...) (Lefebvre, 1974/2014, s.246).

Tarihsel toplumlarda şehir baba figürü vasıtasıyla iktidar mekânını ve hukukunu oluşturur. Kadınların önemi azaltılırken, bir taraftan da kadınlığın etkisi istenildiği şekilde sınırlandırılır. Roma şehrinde baba kendi kurduğu hukuki yasa ile toprak üzerindeki, mallar, çocuklar, hizmetçiler ve köleler, kadınlar üzerinde tahakküm kurar (Lefebvre, 2014, 254-55). Antik çağdan itibaren mekânın üretimi sırasında oluşturulan kodlar Yunan ve Roma sitesi, Vitruvius'un ve filozofların çalışmalarına bir dil oluşturmuştur. Bu dil, toplumsal statülerin sembolik ve pratik olarak kısıtlanmasına neden olmuştur. Hem mekânsal pratikte hem de mekân temsillerinde yer bulmuştur. Tarihsel mekânın devamı olan soyut mekân, 12.yüzyıldan 19. yüzyıla kadar savaşların mekânıdır. Lefebvre (1974/2014), soyut mekânın; şiddetin ve savaşın ürünü olduğu için siyasal, devlet tarafından kurulduğu için de kurumsal olduğunu söyler (s.292). Savaş sonrası, 20. yüzyıl ile birlikte modernitenin getirdiği değişimler hem mekânın temsilde hem de mekânda ortaya çıkar. Soyut mekânın en önemli özelliği homojen olmaktır. Ne kadar homojen olarak gözüke de soyut mekân aslında devletin kendisine direnen ya da tehdit unsuru oluşturan her şeye karşı gücünü gösterdiği bir araç olarak karşımıza çıkar. Eleştirel analizle bakıldığında soyut mekân üç unsura sahiptir: geometrik olan, optik (görsel) olan, fallik olan. Geometrik olan, öklidçi mekândır. Öklidçi mekân, uzun süre boyunca felsefi düşünce tarafından mutlak olarak kabul edildiği için şeffaf, saf ve yansız olduğu yansımalarını içinde barındırır. Doğa ve toplumsal mekân, ölçülebilir olan bu referans sistemine yani öklidçi mekâna indirgenir. Bu indirgeme bir diğer indirgemeyi de kolaylaştırmıştır: “üç boyutluluğun iki boyuta indirgenmesi: "düzlem", boş kağıt, bu kağıdın üzerindeki çizim, haritalar, grafizmler ve yansıtımlar” (Lefebvre, 1974/2014, 293). Bu indirgeme sayesinde homojen ve parçalanmış mekân mümkün olmuştur. Bu indirgemeye destek olan bir diğer oluşturucu ise optik (görsel) olandır. Mekânın çoklu deneyiminin yerini “görselin diğer duyular karşısında başatlığı” sayesinde sadece tek bir duyu organı alır (Lefebvre, 1974/2014, 293). Mekânın temsili sadece okunur ve görünür olana indirgenir. Metaforlar ve mecazlar bu görselliğin göstericiliğini üstlenir. Lefebvre (2014), gökdelenlerdeki -özellikle devlet yapılarının dikeyliğindeki ve yüksekliğindeki- görselliğin içinde fallik olanın aslında iktidarın, mevcudiyetini ve gücünü mekânsal olarak ortaya koyma şekli olduğunu söyler (s.122). Fallik olan bu şekilde gücü, otoriteyi, eril doğurganlığı ve erkek şiddetini simgelerken mekânda yeniden üretilir. Lefebvre'ye (1974/2014) göre, “Soyut mekân homojen değildir”,

parçalıdır, hiyerarşıktır. Mekânın hiyerarşik düzenlenmesinin öznesi ise siyasal iktidardır. Lefebvre'nin belirttiği gibi iktidarın söylemini, mimarlık tarihinin üzerinde durduğu mimarlar: Haussmann, Bauhaus ve Le Corbusier tarafından kodlandığı mekân pratiğinde görebiliriz. “Yeniden kavuşulan doğada, güneş, ışık, yaşam işareti altında, yükselen şey metal ve camdır ve bunlar sokağın, kent gerçeğinin üzerinde yükselmektedir. Aynı zamanda, düzlük (köşeler, çizgiler) yüceltilmektedir” (Lefebvre, 1974/2014, 311). Mimarların mekân üzerine söylemleri kendi amaçlarını doğrulamak için ürettikleri soyut gerçekliklerdir. Le Corbusier'in “özgürlük” olarak ortaya koyduğu mekân üretimleri ve yazıları aslında nesne-özne, iç-dış, kadın-erkek gibi ikilli karşıtlıkları içinde barındıran söylemleri içerir. Bu şekilde mekânı parçalayan, ayrıştıran, farklılıkları yok sayan kodlar üretilir. Bu söylemler, erkek iktidar düzeninin norm olarak kabul görmesine aracı olur. Soyut mekân, biçimsel ve niceliksel özellikleri içerirken; beden, cinsiyet, yaş, etnik köken gibi farklılıkları yok sayar. Farklılıklar sembolizme indirgenir. Soyut mekânın çelişkileri ortaya çıkmaya başlar. Soyut mekânın günümüzde etkisi hala devam ederken ileri kapitalizmin getirdiği yeni durumlarla birlikte içindeki çelişkiler daha da derinleşerek sürmektedir. Lefebvre yapmış olduğu mekân dönemselleştirmesinde soyut mekândan sonra çelişkili mekâna geçiş yapar. Çelişkili mekân soyut mekânın özelliklerine sahiptir. Öklid referans sisteminin ürettiği mekân, içine girilen bir boşluktur. Bu soyut mekân her ne kadar görselliği ile ilgi çekici olsa da bu boşluğun nasıl ve ne ile doldurulacağı ile ilgilenmez. Bu da mekânın tamamen zihinsel mekâna indirgenmesinden kaynaklanır. Görsele indirgenen soyut mekânın deneyimi de bedenden kopuktur, soyut öznenin deneyimine dayanır. Böylece Marx'ın öngördüğü gibi kişinin, emeğinin ürününe yabancılaşmasının yanında gündelik yaşam deneyimine de yabancılaşması gerçekleşir. Lefebvre, Marx'ın emek ve üretimle ilgili kavramlarının yanı sıra meta kavramı üzerinde de durur. Metanın dolaşım ve mübadele değeri vardır. Mekân, değiş-tokuş edilebilir bir meta haline gelir. Mekânın da mübadele değeri kazanması bu süreç ile ortaya çıkar. Kullanım değeri, mübadele değerinin karşısında yok olmaya başlar. Mekânın mübadele edilebilirliği, alınıp satılabilir olmasının yanında yeniden-üretilebilir olmasından kaynaklanır. Soyut mekânın ölçülebilir olması, niceliğin nitelikten daha ön planda olmasına sebep olur. Hatta toplumun bu sayısal veriler karşısında manipülasyonu da kolay hale gelir. Soyut mekânın niteliksel özelliği ise insanların gündelik olandan uzaklaştığı zamanlarda (boş vakitlerinde, tatil zamanlarında) talep ettikleri mekândır. Bu

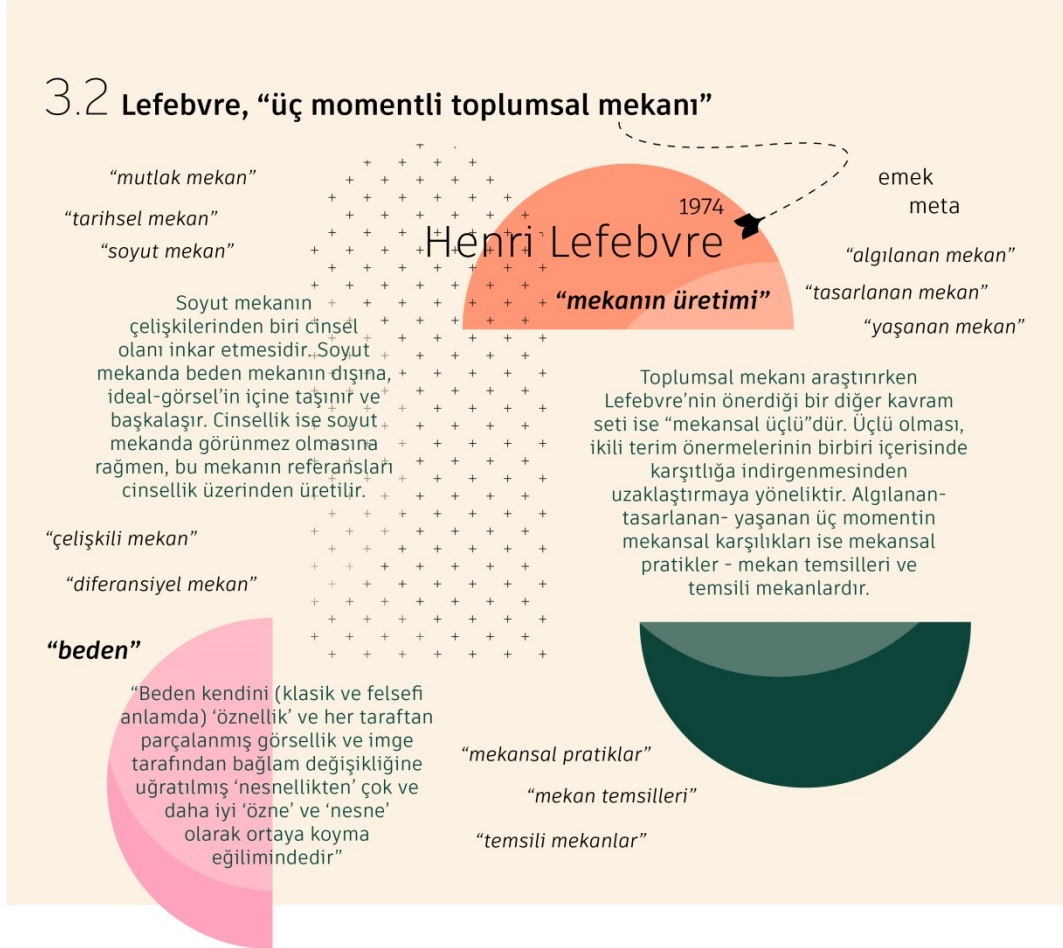
mekânların nitelikleri arasında deniz, kum, güneş ya da kar sayılabilir. Ama bu niteliklerin doğal ya da taklit olmasının bir önemi yoktur (Lefebvre, 1974/2014, 355). Bu da tüketim mekânlarının tekrar tekrar üretilip tüketilmesini kolaylaştırır. Bu mekânları her sene yeniden düzenleyebilecek büyük yatırım ve kârlılık payına sahip turizm, inşaat gibi sektörler, çeşitli spekülasyonlar yaratarak mekânların mübadele değerini belirlerler. Mübadele değeri; mekânı tasarlayan disiplinler, mimarların ve şehir plancılarının çizdiği projelerin planları, temsilleri aracılığı ile artar. Bu şekilde nerede ve nasıl yaşayacağına ilişkin yaşam tarzlarına müdahale eder (müstakil evler, toplu konutlar, kapalı siteler). İşlevsel yararları ön plana çıkararak düzenleyici, kolaylaştırıcı çözümleri teknik gereklilik olarak sunarken bir taraftan da kamusal ahlakın belirlediği kısıtlamaları da dayatır. Bu yaşam tarzlarının norm haline gelmesini sağlayacak temsilleri üretmeye devam ederler. Le Corbusier'in Modüler ile ortaya koyduğu beden referansı bu açıdan iyi bir örnek oluşturur: ideal eril bedeni tariflerken bunu normalleştirir. Bu şekilde beden, cinsiyet, ırk ve kimlik farklılıkları ortadan kalkar. Soyut mekânın çelişkilerinden bir diğeri de cinsel olanı inkar etmesidir. Soyut mekânda beden mekânın dışına, ideal-görsel'in içine taşınır ve başkalaşır. Cinsellik ise soyut mekânda görünmez olmasına rağmen, bu mekânın referansları cinsellik üzerinden üretilir. Cinsellik, toplumsal olarak üretildiğinde, aile yaşamı ile doğurganlığa dönüştürülerek meşrulaştırılır. Bu mekânlar aile yaşantısının geçtiği konut, villa, apartman olarak kendini ortaya koyar. Zevk ve haz olarak ise boş vakitler için özelleşmiş yerler: tatil şehirleri, plajlar, bazı mahallelerin gece mekânları cinselliğin erotikleştirdiği mekânlardır. Lefebvre'ye göre soyut mekân bir ikamenin mekânıdır. Doğanın yerine soyutlamayı, kadının yerine kadın imgesini koyan, zevk yoksunu, bedenin parçalara ayrıldığı bir metaforlaşmanın mekânıdır (Lefebvre, 1974/2014, s.315). Meskenin ikamesi olan yaşam alanı da işlevsel soyutlama ile şekillenir. Cinsellik, yaşam alanı içerisinde de arkaya gizlenir. Hiyerarşi ve ahlaki dayatmalar mekânı şekillendirir. Lefebvre'ye göre "dışarı-si- içeri" ilişkisinde dışarı her zaman daha önemlidir. Dışarısının içerisine göre üstünlüğü, içeride sürmesi dayatılan cinselliğin mahremiyetini korumak için dışarıdan görünmeyecek şekilde ön cepheden uzağa yerleştirilmesini gerektirir. Ayrıca dışarıdan görünmesini engellemek için kalın perdelerle de kapatılır (Lefebvre, 1974/2014, s.321). Mekânın yaşantısında hiyerarşi, baskı ve yasaklar gizli bir şekilde varlığını sürdürür. Soyut mekân, çelişkilerin ortaya çıktığı ve geliştiği yerken bir taraftan da bu çelişkilerin yerine homojenliği koyarak çelişkileri bastıran bir araç

olmaktadır. Lefebvre'nin bu süreci anlatmak için verdiği örneğe bakabiliriz: Hızlı büyüme halindeki ülke ya da bölgelerde yer alan tarihsel mekânlar, evler, saraylar, askeri binalar hiç düşünülmeden yok edilir. Özellikle de bundan kâr ya da avantaj sağlayacak birileri varsa o yapıt hızlıca yok olur. Bu ülkeler kontrolsüz büyümenin sonlarına doğru bu sefer “kültürü” kullanarak turizm ve boş vakit için “tüketim mekânları” olabilecek sanayileri keşfeder ve daha önce yıkılan şeyleri büyük bütçelerle yeniden inşa eder. Eğer yıkım bir şekilde gerçekleşmemiş ise bu sefer “renovasyon” yoluna gidilir, taklit yapılır, kopyalanır ve neo-feşmekân icat edilir. Bu büyüme çılgınlığı ile yok edilmiş olan şeye tapılır. “Böylece eski kullanım nesneleri nadide ve değerli sanat eserleri halini alır” (Lefebvre, 1974/2014, 362). “Bu ilişkiler ağı içerisinde mekân üretiminde mimarın pozisyonu nedir?” sorusu akla gelir. Sadece bir bütünün içerisinde yer alan mekân parçasının; teknik bilgiye, tasarım görüşüne ve isteğine göre özgürce tasarlanması çok iyimser bir bakış olacaktır. Aslında gerçekleşen bu mekânın üretimini isteyen sermaye sahibi kişilerin, mimara bıraktığı pay içerisinde hareket edebildiği alanda, iktidarın söylemini tekrar eden bir pozisyonudur. Lefebvre daha da öteye giderek, “mekân üreticilerinin daima bir temsile göre hareket ettiklerini, ‘kullanıcılar’ın ise kendilerine dayatılan, temsil mekânlarına az çok dahil olmuş ya da bu mekân içinde doğrulanmış şeye maruz kaldıklarını kabul etmek gerekir” der (s.72). Mekânı yaşayanların iyi tanımlanmamış yetersiz kelimeler üzerinden kullanıcı ya da sakin olarak adlandırıldığını söyler. Kullanıcı kelimesini muğlak ve kuşku verici bulur. Çünkü kullanıcı herhangi bir şeyi kullanan kimse olarak tanımlandığı için “Neyin kullanıcısı?”, “Mübadele değeri ve içerimleri yanında kullanım değeri nedir?” gibi sorular ortaya çıkar. Çünkü kullanım değeri tüketim sırasında ortaya çıkan ve kullanıcılar tarafından belirlenen bir değerdir, kişiden kişiye göre farklılaşmaktadır. Sakin ise bir yerde oturan kimse olarak tanımlanırken ayrıca kimseyi rahatsız etmeyen, kızgınlık göstermeyen, sessiz (kimse) yan anlamını da içermektedir. Bu tanımlarla sakin herkesi de ifade edebilir, mekânla ilgili istekleri konusunda sessiz kalma yönüyle hiç kimseyi de ifade edebilir. Kullanıcı ve sakin mekânın üretiminde taleplerini söyleme konusunda marjinalleştirilmiş ve yoksunlaştırılmıştır (s.364). Lefebvre'ye (1974/2014) göre çelişkili mekândan diferansiyel mekâna geçiş için onarılması gereken şeyler vardır. Bu onarım, “toplumsal mekânsal pratik tarafından bu pratik içinde yapılmalıdır” (s.411). Dilin yeniden yapılanması, bedenin onarılması, görsel olanın yerine geçtiği sesin, koklamanın, işitmenin, sözün yani duyuşsal mekânın onarılması, cinsel

yaşamın, cinselliğin ve cinsel enerjinin onarılması (s.364). Toplumsal mekânı araştırırken Lefebvre'nin önerdiği bir diğer kavram seti ise “mekânsal üçlü”dür. Üçlü olması, ikili terim önermelerinin birbiri içerisinde karşıtlığa indirgenmesinden uzaklaştırmaya yöneliktir. Algılanan-tasarlanan-yaşanan üç momentin mekânsal karşılıkları ise mekânsal pratikler, mekân temsilleri ve temsili mekânlardır. Merrifield (2013), Lefebvre'nin ortaya koyduğu bu üçlünün mekânîk bir çerçeve ya da tipoloji ortaya koymadığını daha çok diyalektik bir sadelik oluşturarak akışkan, birbirine yaklaşan ve canlı bir ilişki kurduğunu söyler. Lefebvre de bu üçlünün soyut bir model olarak kalırsa kapsamını yitirebileceğinden bahseder. Bunun olması halinde “ya somutu (“dolaysız”ı değil) ele geçirir ya da kısıtlı -diğer ideolojik dolayımından bir olmak gibi- bir önem taşır“ der (Lefebvre, 1974/2014). Bu yüzden bazı argümanları sıralayarak devam eder, kavramları kendi içinde ele alır. Bu üçlü momentten mekânsal pratik için Lefebvre, bir toplumun mekânsal pratiği kendi mekânını yaratır ve ona hakim olarak kesin olarak üretir, der. Ona göre mekânın deşifre edilmesiyle bu mekânsal pratik keşfedilebilir. Mekânsal pratik, her toplumun oluşumunda kendine özgü mekânsal yerleri kapsar. Fiziksel olarak da üretimi ve yeniden üretimi içerir. Bu yüzden mekânsal pratikler “mimari, şehircilik, parkur ve yerlerin (toprağın) düzenlenmesi, gündelik hayat ve elbette kent gerçekliği gibi çeşitli düzeylerde saptanır, tarif edilir, analiz edilir” (Lefebvre, 1974/2014 s.410). Mekânsal pratik içinde bağlantılar vardır ancak bu bağlantılardan, tasarlanmış ve mantıklı bir tutarlılık beklememek gerekir. Çünkü mekânsal pratikler, gündelik hayat içinde fiziksel olarak deneyimlenen alanlar olduğu için toplum içinden herkesin mekânla ilişkisine bağlı olarak gelişen bir süreçtir. Bu yüzden Lefebvre tarafından algılanan mekân olarak da ifade edilirler. Bu pratikler toplumsal olarak hem yeterliliği hem de belli bir performansı gerektirir. Lefebvre, mekânsal pratik için anlamlı bir sınır-durum olarak, banliyödeki bir toplu konutta oturan birinin gündelik hayatını örnek verir. Gündelik zaman içerisinde mekânsal pratik; çalışma yerlerini, özel yaşamı ve boş vakit yerlerini birbirine bağlayan güzergahları ve ağları içerir. Algılanan mekânlarsa, toplumun her üyesi kendisine özgü yeterlilik ve performans geliştirdiği için ancak deneysel (ampirik) olarak değerlendirilebilir. Lefebvre (1974/2014), üçlü momenten bir diğeri: mekân temsilleri yani tasarlanmış mekân için “bilginlerin, planlamacıların, şehircilerin, ‘parçalayan’ ve ‘düzenleyen’ teknokratların, yaşanımı ve algılanımı (sayılar üzerine bilgiççe spekülasyonların- ‘altın sayı’ oran ölçüleri ve ‘kanonlar’- karıştırdığı) tasarlananla özdeşleştiren,

bilimselliğe yakın kimi sanatçıların mekânı” (s.68) olduğunu söylemiştir. Mekân temsilleri, üretim ilişkilerine bağlı olduğu için bu düzene ait kodlara, bilgilere ve işaretlere bağlıdır. Bu yüzden mekân temsilleri, bilgi ve ideolojinin izi olan egemen mekânların üretilmesinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Bu üçlü momentten sonuncusu olan temsil mekânları ise mekânın kullanıcılarına ve oturanlarına ait imgeler ve semboller aracılığı ile tarif edilen yaşanan mekândır. “Temsil mekânı yaşanır, konuşur; duyumsal bir çekirdeği ya da merkezi vardır: Ego, yatak, oda, konut ya da ev; meydan, kilise, mezarlık...” (Lefebvre, 1974/2014, s.71). Tasarlanan mekânda görülen tutarlılık ve bağlantıların yaşanan mekânlarda olması beklenmez. Toplumda yaşayan her bir kişinin imgelemi ve sembolizmini içerdiği için bu mekânlar öznel mekânlardır. “Bu mekânların kökeni tarihtir” (Lefebvre, 1974/2014, s.70). Bu mekânlar gündelik hayat içerisinde yaşanan durumları, tutkuyu, eylemleri ve zamanı doğrudan içerir. Lefebvre (1974/2014) durumsal, ilişkisel ve niteleyici özelliklerinden dolayı temsil mekânlarının akışkan ve dinamik gibi çeşitli nitelermeler kazanabileceğini söyler. Temsili mekânlar, “toplumsal yaşamın yasadışı ve yeraltı tarafına bağlı... karmaşık sembolizmleri temsil eder” (Lefebvre, 2014, s.63). Bu yönüyle temsili mekânlar, toplumsal mekânda ideal olarak görülen egemen görüşlere karşı geliştirilecek pratiklerin mekânı olma özelliğini taşır. Bu açıdan özgürleştirici potansiyeller taşır ve mekânın üretimi açısından önemli bir yeri vardır. Mekânsal pratik, mekân temsilleri ve temsil mekânları mekânın üretiminde dönemlere ve toplumlara göre kendi içinde farklı etki alanları oluştururlar. Bu üçlü momentin arasındaki ilişkiler basit ya da sürekli değildir. Çok taraflı bir şekilde incelenmesi gerekir. Lefebvre, bu incelemelerin odağına bedeni hepsi için ortak bir konuma yerleştirir. “Mekân bedenden yola çıkarak algılanır, yaşanır ve üretilir” (Lefebvre, 1974/2014, s.180). Bu yüzden mekân kartezyen anlayışın parçalara ayırdığı bedenin - sadece gözlerin ve zihnin ayrıcalığı olmaksızın- bütün duyularıyla incelendiği zaman, mekânda işleyen sistem daha anlaşılır olur. Lefebvre'nin (2014) ifade ettiği gibi “Beden kendini (klasik ve felsefi anlamda) ‘öznellik’ ve her taraftan parçalanmış görsellik ve imge tarafından bağlam değişikliğine uğratılmış ‘nesnellikten’ çok ve daha iyi ‘özne’ ve ‘nesne’ olarak ortaya koyma eğilimindedir” (s.384). Mekânsal olarak ele alınan beden onarıldığı zaman, gündelik ve kentsel mekânsal pratikler içerisinde bedenin hareketleri, tekrarları ve döngüleri farkları (cinsiyet, ırk, kimlik, dil, duyu, emek) içermeye başlayabilir. Gündelik hayat içinde bu farkların oluşmasına olanak sağlayan mekânsal pratikleri keşfedebilmek için Lefebvre'nin

triyalektik üçlü yaklaşımına, Michael de Certeau'nun gündelik hayatın içerisinde gelişen strateji ve taktik kavramlarının eşlik etmesi, bağlantıların ve ilişkilerin açığa çıkmasına yardımcı olur (Şekil 3.2).

Şekil 3.2 : Lefebvre, “Üç Momentli Toplumsal Mekânı” Bölüm Özeti.

3.3 Michel de Certeau, “Taktik ve Strateji”

Michel de Certeau'nun (1980/2008), Gündelik Hayatın Keşfi-I kitabını oluşturan araştırma, Fransa'da 1968 yılının Mayıs ayında başlayan Eylül ayına kadar süren olayların özünü anlamaya yönelik çalışmaları içerir. Araştırmanın hikayesini aktaran Luce Giard, De Certeau'nun yaşanan bu olayların karmaşası içerisinde krizlerle, suçlamalarla ilgilenmeden ve yaşananlara kesin tanı koymaya çalışmadan “olayların derin ve saklı kalan anlamını” ortaya çıkarmaya çalıştığını söyler (Certeau,

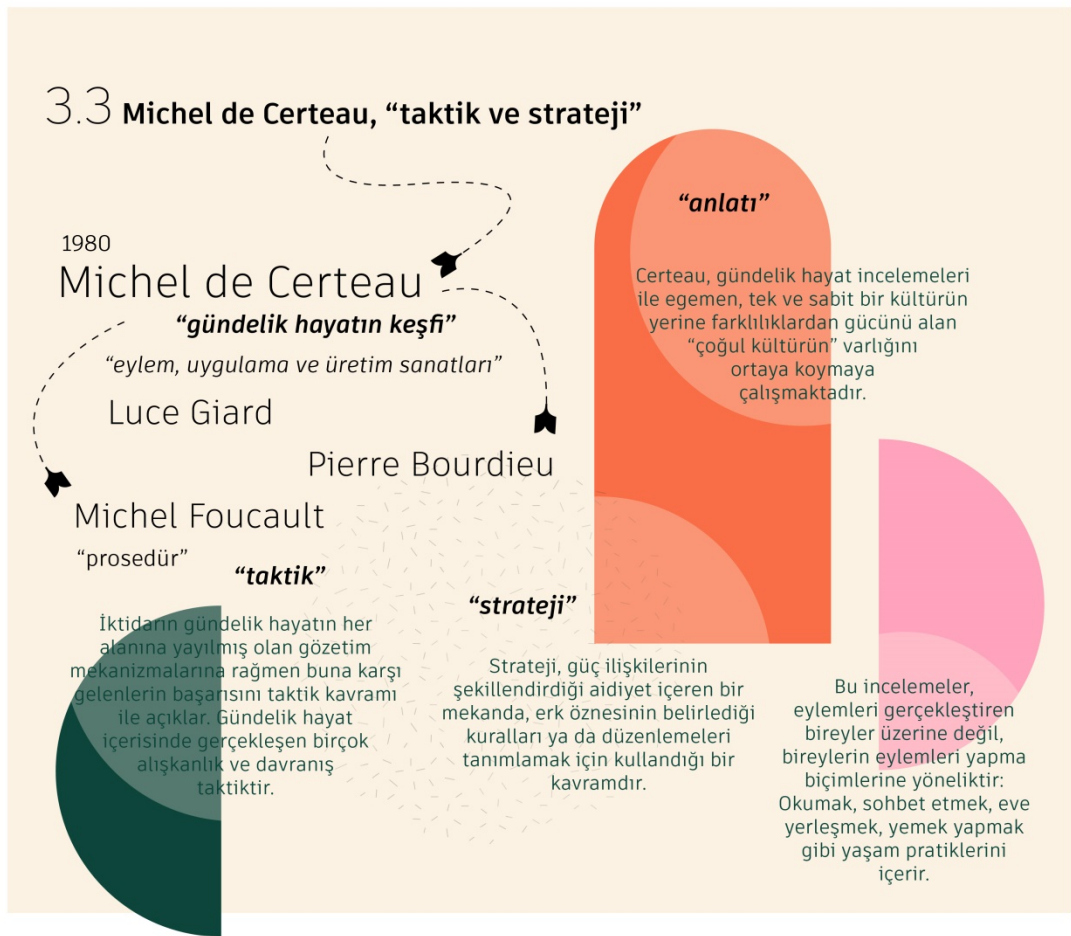
1980/2008, Giard'ın aktarımı, s.13). Toplumun bu devrim niteliğindeki ayaklanması; barikatların ve grevlerin karmaşasında söylenenlerin ardındaki gizli niyetlerin, umutların ve beklentilerin ne olduğu sorusuna cevaplar arar. Bu soruların yanıtları günlük alışkanlıklar içerisindeki “eylem, uygulama ve üretim sanatları” incelemelerine dayanır. Bu incelemeler, eylemleri gerçekleştiren bireyler üzerine değil, bireylerin eylemleri yapma biçimlerine yöneliktir: Okumak, sohbet etmek, eve yerleşmek, yemek yapmak gibi yaşam pratiklerini içerir. De Certeau kitapta hem Foucault'ya hem de Bourdieu'nun çalışmalarına yer vermiş, bu önemli iki ismi kuramsal olarak birbirinden uzak ve zıt figürler olarak ortaya koymuştur. Bu iki çalışmadaki yakın durduğu görüşleri ifade ettiği kadar karşıt olduğu durumları da aktarmıştır. Foucault ve Bourdieu'nun farklı bakış açılarına rağmen her ikisinin de çalışmasında izlediği operasyon şemasının benzer olduğunu düşünmektedir. De Certeau'nun (1980/2008), bu önemli iki ismin daha önceki çalışmalarına yönelik yapmış olduğu çıkarıma göre "bir olgu öncelikle göstericidir". Yani kuramın tanımlanması ve açıklanabilmesi için başvurulacak eylem, uygulama ve üretme tarzı aslında kuramın oluştuğu yerdir. Foucault'nun "prosedürleri", Bourdieu'nün "stratejileri" için oluşturduğu operasyon alanı aynı zamanda kuramın da oluşmasını sağlar (s. 168). Yani kuram, operasyon alanı içinden gelişir. De Certeau, bu alanda yapılan çalışmaların Wittgenstein'in 'günlük dil' ile ilgili görüşlerine yakın olduğunu söyler. Foucault ve Bourdieu çalışmalarında “anlatılar” üzerinde söylemler oluşturmuştur. Bu söylemler aracılığıyla; vaka incelemeleri, yaşam öyküleri, görüşmelerden alıntılanan parçalar ve ifadeler yer verilmiştir. Öykülemenin bu şekilde bilimsel çalışmalarda yerini alması ve öneminin fark edilmesi, anlatı kuramının ve uygulama kuramı arasındaki ilişkinin kabulü ile gerçekleşmiştir. Çünkü anlatı kuramı, uygulama kuramının gerçekleşmesi için gereken koşulları oluştururken, aynı zamanda üretiminin sonuçlarını da oluşturur. De Certeau, araştırma boyunca kuram ile uygulama arasında geçişler yaparak “operasyon şemalarını özelleştirmeye” çalışmıştır. Bu şemaları belirlemek ve araştırmayı anlaşılır kılmak için somut olandan özele, hatta özgün şartları olan eylemlere kadar incelemeler yapıp tekrar genel olana dönüş yaptığı yöntemi özellikle tercih etmiştir. Bu çalışmanın amacı De Certeau'nun kendi ifadesiyle:

... (salt ve tek olmayan) bir “kültür” oluşturan operasyonları eklemleme ve bağdaştırma usullerini açınmak ve edepi bir üstü kapallılıkla tüketici ve egemenlik alanında olanlar (ama bu pasif ya da uyumlu anlamına gelmemektedir) adı altında sınıflandırılan kullanıcılara

özgü eylem modellerini gün ışığına çıkarmaktır. Günlük yaşam düzenbazlık yapmak, dolap çevirmek yani işini kendince yürütmek için binlerce yol yordam sunar insana (De Certeau, 1980/2008, s.44).

De Certeau, egemen kültürü üretenlerin dışında kalan yani kültür üretmeyen, kendisine ait dile ve simgelere sahip olmayan kitleleri tanımlamak için “çizgidışı” kavramını kullanmaktadır. De Certeau’ya göre *çizgidışı* olarak tanımlanan tüketiciler, gündelik yaşam içerisinde görünmeyen birbirinden farklı yaratıcı eylemlerle kültürün yeniden, devamlı şekillenmesini sağlar. De Certeau, gündelik hayat incelemeleri ile egemen, tek ve sabit bir kültürün yerine farklılıklardan gücünü alan “çoğul kültürün” varlığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Sıradan insanın tüketim alışkanlıklarını belirleyen “eylem, uygulama ve üretim tarzlarını”, strateji ve taktik kavramları ile incelemektedir. *Strateji*, güç ilişkilerinin şekillendirdiği aidiyet içeren bir mekânda, erk öznesinin belirlediği kuralları ya da düzenlemeleri tanımlamak için kullandığı bir kavramdır. Strateji uygulamasının gerçekleşebilmesi için politik, ekonomik, askeri ya da bilimsel akılcılık gibi erk ya da istek öznesinin, mülkiyetine sahip olduğu bir mekâna ihtiyacı vardır. Bu mekân sayesinde kendi dışındakilerle kurduğu ilişkileri yönetebilir, düzenleyebilir ve manipüle edebilir. Bu uygun mekân ve öteki arasında kurulan ilişkilerin etkilerine değinen De Certeau, mülkiyeti mekânın zaman üzerinde hakimiyet kurması olarak görmektedir. Aynı zamanda bu erk öznesi, mekânı panoptik uygulamayı mümkün kılacak şekilde düzenleyerek gözetlenmesine ve denetlenmesine olanak sağlar. Mekânın düzenlenmesi aracılığıyla gözetim zamana yayılarak öteki olanı kendi istediği şekilde nesneleştirir. Bilgi erki olarak tanımlanan askeri ve bilimsel stratejiler, kendilerine ait bağımsız kurumlar kurarak bilgiyi oluşturan ve yönlendiren stratejileri geliştirebilirler. De Certeau, Foucault’nun ‘Erkin uyguladığı düzenleme mekânizmaları’ analizinden hareketle, iktidarın gündelik hayatın her alanına yayılmış olan gözetim mekânizmalarına rağmen buna karşı gelenlerin başarısını taktik kavramı ile açıklar. Gündelik hayat içerisinde gerçekleşen birçok alışkanlık ve davranış taktiktir, “... ‘Zayıf olanın’, ‘güçlü olana’ (erk sahipleri, hastalık, şiddet ya da bir düzenin uyguladığı şiddet vb.) karşı başarıları, dolap, oyun ve dümen çevirme sanatı...” (De Certeau, 1980/2008, s.55). Zayıf olan, erkin sahip olduğu imkan ve araçlardan yoksun olduğu için bu egemen düzen içinde, erkle oyun oynayarak bu düzenin elinden kaçmayı başarmıştır. Taktikler, mülkiyete ihtiyaç duymaz, mekân olarak ötekinin mekânını kullanır. Bu yüzden erk tarafından denetlenen ve

gözlemlenen düzen içerisinde gerçekleşen bir harekettir. Bu da taktiğin hareketli ve beklenmedik durumlara göre şekillenen bir kurnazlığa sahip olmasını sağlar. De Certeau'ya (1980/2008) göre retorikler, masallar, oyunlar ve mitler “belirli bir toplumsal sistemdeki taktiklerin öğretileridir” (s.95). Çok eskilere dayanan bu taktik bilgisi durumlar karşısında gelişmekte, giderek çoğalmaktadır. Her mekânsal pratik kendi taktiklerini içerir ve kendine özgüdür. Bu taktiklerin keşfi için hem De Certeau'nun gündelik hayat pratiklerini araştırırken başvurduğu anlatılar hem de kuram ve uygulama arasında gerçekleştirdiği geçişler, bu araştırmanın performansını belirleyen taktikler arasında yer aldı (Şekil 3.3).

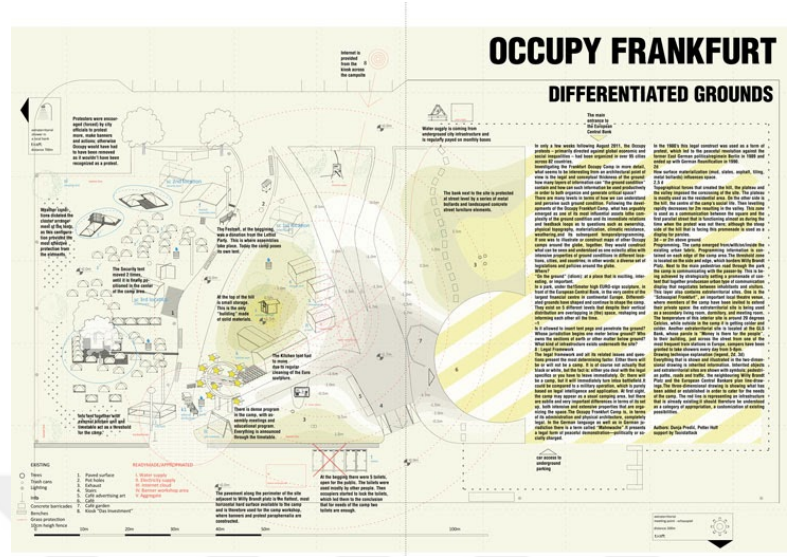

Şekil 3.3 : Michel de Certeau, “Taktik ve Strateji” Bölüm Özeti.

3.4 Jane Rendell “Eleştirel Feminist Mekânsal Pratikler”

Jane Rendell’in araştırmaları, yazıları ve pedagojik pratiği; mimari, sanat, feminizm, tarih ve psikanaliz arasındaki geçişler ve kesişimleri içerir. Özellikle mimarlık ve cinsiyet üzerine yazdığı kitaplar: *Gender, Space, Architecture* (1999), *The Pursuit of Pleasure: Gender, Space and Architecture in Regency London* (2002), feminist mimarlık pratiği geliştirmek adına önemli bir yere sahiptir. Rendell, “Eleştirel mekânsal pratik” olarak kavramsallaştırdığı düşüncesini, açık kaynak olarak paylaştığı ‘*Feminist Architecture: From A to Z*’ (2018) ve ‘*Only Resist: A Feminist Approach to Critical Spatial Practice*’ (2018) makalelerinde, feminist teori bakış açısıyla tekrar ele almıştır. İlk kez 2003 yılında kullandığı ‘Eleştirel mekânsal pratik’ kavramını; sanat ve mimarlık ara kesitinde yer alan, bulunduğu sistemin içerisinde üretim yaparken hem o sistemi sorgulayan hem de bu iki disiplinin yöntemlerini eleştiren ve geliştiren projeleri tanımlayabilmek için kullanmıştır. Daha sonra *Art and Architecture: A Place Between* (2006) kitabında bu projelerin, teori ile pratik arasında, kamu ile özel arasında ve sanat ile mimarlık arasında gerçekleşen eleştirel, mekânsal ve disiplinlerarası “triyaletik” bir özelliğe sahip olduğunu savunmuştur. Burada üstünde durduğu triyaletik üçlü yaklaşım, Lefebvre'nin mekânsal pratik, mekânın temsili ve temsilin mekânı olarak ortaya koyduğu kavram setine dayanmaktadır. Bu kavramlarla birlikte, Michael de Certeau'nun, mekânsal pratikleri tartışırken gündelik hayatın her alanındaki erk ya da iktidarın geliştirdiği düzenlemeler için tanımlanan *strateji* kavramına ve buna karşı geliştirilen *taktik* kavramına başvurmaktadır. Rendell, De Certeau'nun “stratejileri” ile Lefebvre'nin “mekânın temsili” arasında bağlantılar kurmayı önerdiği gibi De Certeau'nun “taktikleri” ve Lefebvre'nin “temsili mekânları” arasında da bağlantılar kurmuştur. Bu bağlantılar var olanı sürdürmek ve güçlendirmek için işleyen pratikler (stratejiler) ile sosyal- mekânsal düzenlemeleri eleştirmeyi ve sorgulamayı amaçlayan pratikler (taktikler) arasında bir ayrım yapmayı sağlayacaktır. Bu ayrım içerisinden Rendell; küresel kapitalizmin egemen toplumsal düzenine karşı direnmek için geliştirilen hem gündelik hayat pratiklerini hem de yaratıcı pratikleri içeren uygulamaları, “eleştirel mekânsal pratik” olarak adlandırıyor (Rendell, 2018). Bu kavram; daha sonraları coğrafyacılara, planlamacılara, tasarımcılara, peyzaj mimarlarına, aktivistlere ve filozoflara (Hirsch & Miessen, 2012; Miessen & Mouffe, 2012; Görlich & Lazos,

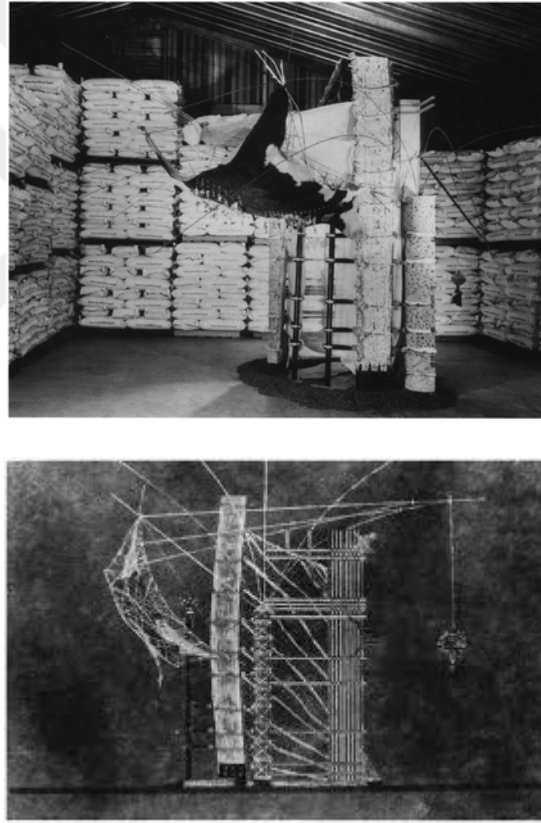
2012- 2013; Colomina, 2014) tarafından da ele alınmış, farklı boyutlar kazanacak şekilde geliştirilmiştir.

Şekil 3.4 : Occupy Frankfurt – Differentiated grounds, Dunja Predic and Petter Hoff. Design by Studio Matthias Görlich, Charalampos Lazos, CSP, Cultures of Assembly Newspaper, 2012 (Url-1).

Eleştirel mekânsal pratikler, kapitalist sistem kaynaklı derinleşen eşitsizlikler karşısında katılımla şekillenerek gelişen gündelik hayat pratiklerinin kapsayıcı tasarım süreçlerini tarif eder (Şekil 3.4). Mekânsal üretimin farklı bağlamlar içerisinde katılıma açık, esnek ve uyumlu şekilde nasıl üretilebileceği üzerine sorgulamaları içerir. Mimarlık pratiğinin fiziksel üretimle ilişkilenen son ürününe değil, tasarım sürecine ve sosyal sonuçlarına dikkat çeker. Bu pratikler sadece binaların tasarımını değil; kullanımını, işgalini, deneyimleme şekillerini kapsayacak şekilde mekânı sorgulamayı, analiz etmeyi ve tanımlamaya çalışmayı, kısacası uygulama anlayışını da geliştirmeyi, kapsar. Rendell, süreç olarak uygulama anlayışının gelişmesiyle; Henri Lefebvre ve Michel de Certeau'nun yazılarının mekânsal pratik üzerindeki etkisi ve akademi içerisinde pratiğe dayalı/araştırma temelli uygulamaların çoğalması ile açıklamaktadır. Bununla birlikte, eleştirel mekânsal pratiğe yönelik belirli niteliklerin feminist yaklaşımı içeren özelliklere sahip olup olmadığını değerlendirmeye çalışmıştır. Makalesinin başında, 1990'lı yıllarda Amerikalı mimar ve eleştirmen Jennifer Bloomer'a yer verir. Bloomer, çizdiği ve yazdığı projeleri anlatmak için konuşma dilinin, mantık ve akılcı yapıların yetersizliğini ortaya koymayı amaçlayarak, "kadınsı" metinler aracılığıyla irrasyonel

ve huzur bozucu bir yol izler. Joyce ve Piranesi'nin metinlerini ve fikirlerini birbirlerine karşı okur ve bunları mit, din, dilbilim, film teorisi, tekerlemeler ve kişisel anekdotların yanı sıra post-yapısalcı, Marksist ve feminist eleştiri den gelen içgörülerle daha da aydınlatır. Bloomer, binanın yaratıcı sürecinin temiz çizimlerle kontrollü ve hassas bir eylem olarak görülmesi ile doğum karmaşası arasında paralellikler kurarak, yaratıcılığın cinsiyetini sorgular. Bunu kadın anatomisinin parçalarını -memeler, süt, kan, yumurtadan çıkma, sıvılar- “kirli çizimleri” mimariye dahil ederek mimari çizim sürecinin kısırlığını eleştirir. Kadın bedeninin bir kap veya boş bir gösteren olarak, ataerkil ideolojileri temsil etmek için kullanıldığı üzerine vurgu yapar. Bloomer’ın bu çalışmaları dışının mimari uygulamada radikal bir unsur olabileceğinin göstergesidir (Şekil 3.5).

Şekil 3.5 : Jennifer Bloomer, Abodes of Theory and Flesh: Tabbles of Bower (Bloomer, 1992).

Feminist mimarlık tarihçisi Karen Burns'tan aktarım yapan Rendell, 1990'lı yıllarda çok sayıda feminist yayın yapılmış olsa da mimarlık teorisi içine “kadınsı” (feminen) olanın erkekler tarafından çok daha sonraları dahil edildiğini söyler. Burns, feminist mimari söylem ve pratiğinin çeşitli durumlarda, özellikle Jacques Derrida ve Peter Eisenman arasındaki tartışmalarda, erkekler tarafından kadınların bedenleri aracılığıyla gerçekleştirildiğini vurgulamıştır. Mimarlıkta feminizm konuları ise başlangıçta feminist araştırmalardan türetilen temaları incelemiştir: ev hayatı, maddilik, içsellik ve eleştirelilik gibi feminist olmayan okuyucunun cinsiyet ve cinsel politikayla ilgili bağlantılarını kurmasının kolay olmadığı örtük bir yol izlenmiştir. Feminizme yapılan referanslar netleşmedikçe, Rendell'in (2018) ifade ettiği gibi “farkında olmadan mimarlığın feminist soyağacını da yazamamış” oluyoruz.

Eleştirel mekânsal pratik, feminist yaklaşıma özgü çalışma biçimlerini, içinde bulunduğumuz yüzyılın karşı karşıya olduğu ekoloji, enerji ve ekonomi bakımından üç aşamalı çöküşüyle ilişkilendirmektedir. Rendell'a göre bu çalışmalar; iklim kaosunun ürettiği felaketlerle; petrol, mineral tükenmesi ve gıda kıtlığı dahil olmak üzere kaynak krizleriyle; kredi ve borç tarafından yönlendirilen kapitalist küresel ekonominin yarattığı kabul edilemez eşitsizliklerle başa çıkmak için oldukça uygundur. Bu açıdan sosyal adaleti, kültürel temsili, iklim değişikliğine karşı dayanıklılığı, çevresel sürdürülebilirliği içeren; siyasi şiddet ve ekonomik eşitsizlik konularını ve baskıcı rejimleri eleştiren bir mekân üretiminin nasıl yapılabileceğine dair bir bakış sunmaya çalışır. Rendell (2018), feminist eleştirel mekânsal pratiğin: *kolektivite* (collectivity), *öznellik* (subjectivity), *ötekilik-öteki olma* (alterity), *performans* (performativity) ve *maddesellik* (materiality) gibi spesifik nitelikleri olduğu üzerine spekülasyon yapar.

Kolektivite: Bu başlığın altında Rendell, 1995 yılında, Katherine Clarke ve Liza Fior tarafından kurulan muf architecture/art'ın geliştirmiş olduğu alternatif pratik üzerinden feminist eleştirel mekânsal pratiğin kolektivite özelliğini aktarıyor. Muf'un stüdyo olarak tasarım yaklaşımı kendi ifadeleri ile açık uçlu, süreç odaklı ve deneyseldir (Şekil 3.6). Bu da ana akım mimari söylemde sıklıkla “mimarlık yapmamak” ile eleştirilmelerine neden olmuştur. Pratikleri genellikle kamusal alana geçici müdahaleleri, katılımı ve işbirliğini içeren “inşa etmeme” üzerine bir yaklaşım içerir. Bu yaklaşım, aslında Muf'un mimarlığın üretim biçimine yönelik geliştirdiği bir eleştiridir (Şekil 3.7). Politik bir yaklaşımı olan, talep edilmemiş olanı

araştırmaya yönelik unsurlar içeren projeler üretmeleri, mimarlığı ürünün yapıma götüren bir faaliyet olarak görmediklerini, süreci işin kendisi olarak gördüklerini gösterir. 1970-80' lerde, Rendell'in dikkat çektiği feminist mimari kooperatif Matrix, kapitalist bina üretimine alternatifler sunan sosyalist tasarım ve inşa faaliyetleri yürütmektedir. 90'lara gelindiğinde ise Muf'un yapısına benzer, FAT, Fluid gibi alternatif pratikler ortaya çıkmıştır. Bu pratiklerin isimlerin ortak amaçlarını vurgulayarak, tek bir mimarın adının geçmediği “uygun olmayan” isimleri seçiyor olmaları, “müelliflik” kavramı üzerine yaptıkları eleştiriyi görünür kılmaktadır (Rendell, 2018). Günümüzde ise mimarlık mesleğinde ve eğitiminde “cinsel ayrımcılık” ve “cinsiyet eşitliği” konularını ele alan ArchiteXX, FATALE, MYCKET ve Parlour gibi feminist kolektif pratikler bulunmaktadır. Parlour- women, equality, architecture, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda mimarlık mesleği içerisindeki deneyimleri araştırarak, Avustralya'daki meslek pratiği içerisindeki cinsiyetçi yaklaşımları ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu araştırmaların sonrasında mimarlıkta cinsiyet eşitliği için bir politika geliştirmiş ve bunu “Parlour Guides to Equitable Practice to Marion's List” olarak paylaşmışlardır. Ayrıca, ArchiteXX, Parlor ve n-ails'in ortak projesi, Wikipedia'da kadın mimarların temsilini artırmak için geliştirdikleri “wikiD: Women, Wikipedia, Design”, tarihin kimin tarafından neyi içerecek şekilde yazıldığı konusunda, 70'lerin feminist eleştirilerini hatırlatan ve kadın görünürlüğünü yeniden canlandıran bir proje olma özelliği göstermektedir.

Şekil 3.6 : Muf Architecture/Art, On Their Way 2020 London Design Festival, 2020 (Url-2).

Şekil 3.7 : Muf Architecture/Art, This is What We Do, A Muf Manual, by Kathherine Shonfield, Rosa Ainley, Adrian Dannatt, 2002 (Url-3).

Öznellik: Sınıf, cinsiyet, ırk, etnisite, cinsellik ve cinsel yönelim üzerinden tartışılan kimlik politikaları, günümüzde tekrar görünürlük kazanmıştır. Benzer bir şekilde 1990’lı yıllar, bu yönde yapılan tartışmaların çeşitlilik kazandığı bir dönemdir. Bu dönemde, post-yapısalcı feministler tarafından geliştirilen söylemler önemli bir yer almaktadır. Rendell; öznellik, bilgi ve konum arasındaki ilişkileri incelemek için Donna Haraway’in (1988) “*Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*” çalışmasında yer verdiği kavramsal ve eleştirel araç setine başvurur. Burada tartışılan yeni bilme ve var olma yollarının mekânsal karşılıkları, mimarlığın pozisyonu, durumu ve konumu hakkında da düşünme yolları sunmaktadır (Rendell, 2018). Derrida’nın yapısalcılığın ikili karşıtlıklar üzerine kurulu yöntemi ve sabit kimlik deneyimi üzerinden üstünlük kurma yönünü eleştirmek için kullandığı “yapısöküm”ü, feminist eleştirinin mimarlığı tartışırken başvurduğu kavramların arasında yer almıştır. Doğa-kültür, kadın-erkek, kamusal-özel gibi ikili karşıtlıkların mimari söylemde sıkça tekrarlanmasıyla mekânların cinsiyetlendirilmesi ve öteki olanı dışlayan durumların oluşturulması, farklı kültür ve dönemlerde kendini göstermektedir. Hem ataerkil hem de kapitalist kültürlerde, söylem içinde ve mekânsal farklılaşma ile üretilen ‘kamusal-özel’ ayrımı, feminist eleştiride toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkilendirilmiştir. Kadın ev ile ilişkilendirip, toplumsal rolü annelik üzerinden tanımlanırken; ekonomik, politik ve kültürel olarak tanımlanan erkeğin rolü, evin dışı olan kamusal alanla ilişkilendirilmiştir. Benzer bir yaklaşımla; profesyonel ve akademik olarak iç mimarlık, kadınların işi olarak uzun süredir marjinalleştirilmektedir (Rendell, 2018). Rendell, “Intimus: interior design theory

reader” dergisinin; bu hiyerarşiyi kırmaya yönelik farklı disiplinlerle, kurulan bağlantılarla keşfedilen iç mekân özgülü farklı bir bilgi birikimi yarattığını düşünmektedir. Rendell, disiplinin kendisine olan güvenini; Gini Lee, Ro Spankie ve diğer birçok feministin, mekân üretiminde öznelliği ön plana çıkaran çalışmalarının arttırdığını söylemektedir.

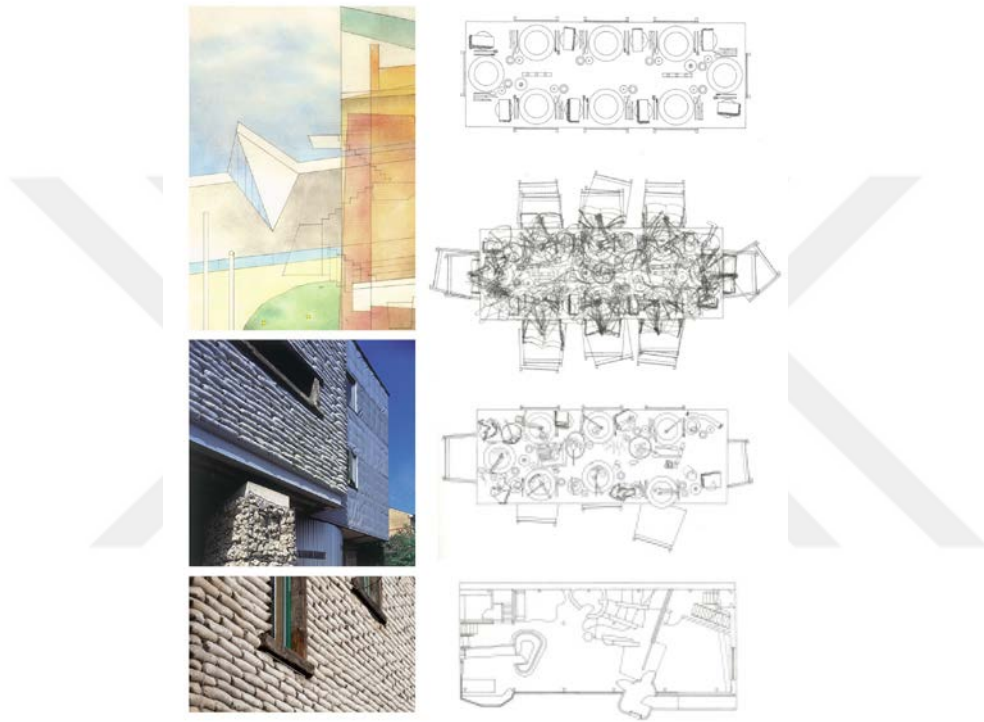
Ötekilik: Bu başlığın altında Rendell, Doina Petrescu’nun (2007), editörlüğündeki “*Altering Practices*” (Ötekilik Pratikleri) kitabında, “dışının poetikası ve politikası” etrafında odaklandığı feminizm ve mimarlık tartışmalarına dikkat çekmektedir. Petrescu’nun Constantin Petcou ve diğerleriyle, farklı mimarlık yapma pratiklerini araştırdıklarını ve Atelier d’architecture autogérée’ı (aaa- Studio for Self-managed Architecture) örnek olarak gösteriyor. Bu stüdyonun yaptığı projeler; sosyal, kültürel ve politik üretimi destekleyen ve geliştiren yanları ile kamusal alanda tasarlanmış bir nesnenin fiziksel inşası fikri ile sonuçlanmasına gerek olmadığı fikrini güçlendiriyor. Yerel sakinler tarafından yavaşça üstlenilen ve kendi kendine yönetilen alanlara dönüşen projelerin altyapısını kurma deneylerini içeriyor. Bu projeler arasında ekolojik yönleri ile de katkı sağlayan ECObox ve RURBAN projeleri örnek gösterilebilir. Rendell (2018), bu örneklerin, mimarlık yapma konularını bir süreç olarak ele alma üzerine düşünmeye yönlendirdiğini söylemektedir. Rendell’in bahsettiği diğer bir isim olan Lesley Lokko’nun (2000), “*White Papers, Black Marks Architecture, Race, Culture*” editörlüğünü yaptığı kitabında; ırk, etnik köken ve siyah kimliklerle bağlantılı olan ötekilikle ilgili mimarideki meseleler üzerinde duran metinler yer almaktadır. Kitap, ölçeklere göre bölümlere ayrılmıştır. Farklı ölçekler üzerine kurulan strüktür; sosyal kimliklerin - özellikle de azınlık kimliklerinin- baskı, tahakküm veya ayrımcılık sistemleri ve yapılarıyla makrodan mikroya nasıl ilişkilendiğini ortaya koymaktadır. Stratejik planlama politikalarından, mimari detaylara ve küçük ölçekli sanat projelerine kadar ırk ayrımcılığı ve baskıya karşı direnişlerin nasıl gerçekleştiğini göstermektedir.

Performans: Rendell; mimarlık tarihçisi, kuramcısı ve eleştirmeninin kendi konumlarıyla ilgili diğer disiplinlere göre daha az tartışma konularının olduğunu söylemektedir. Bu açıdan Rendell (2018), “metni mekânsal olarak yapılandıran, eleştirmen ile eser arasındaki ilişki alanlarını inşa eden ve aynı zamanda izleyen sesler kümesinden oluşan aktif bir yazı” olarak tanımladığı performansın, nasıl

feminist bir eleştirel mekânsal pratik biçimi olduğunu göstermek için “*Site-writing: The Architecture of Art Criticism*” (2010) adlı kendi çalışmasını örnek göstermektedir. Burada Rendell; yazma eyleminin, edebi ve söylemsel olanın maddi ilişkileri etkileme kapasitesine atıfta bulunur. Metni ve onun performatifliğini mekânsal bir pratik olarak ele almanın, kritik coğrafyalar için geliştirilecek eylemlere başka bir boyut daha ekleyeceğini düşünür. Deneysel ve eleştirel yazma konusunda çoğunlukla performatif olan ve akademik yazının mesafeli nesnelliğini sorgulayan feministler tarafından yeni olanaklar keşfedilmeye açıktır. Bunlardan biri olan, FATALE (Feminist Architecture Theory- Analysis, Laboratory, Education), KTH Mimarlık Okulunda feminist mimarlık teorisi ve pratiğine odaklanan araştırma ekibi tarafından başlatılmıştır. FATALE; performatif, katılımcı uygulama biçimlerini ve farklı yazmayı araştıran aktivizm ve pedagoji üzerine çalışmalar yapmaktadır.

Maddesellik: Rendell, mimarlığın çalışma ortamındaki olasılıkları değerlendirmeye başlamış bazı eleştirmenlerin olduğundan, ancak çok azının metinsel ve maddi olanakların eleştiriye farklı anlamlar kazandırabileceğine dair bir arayışın içinde olduğundan ve sayfa üzerindeki kelimelerin örüntülenişi üzerinde durduğundan bahseder (Rendell, 2018). Rendell’in bu yaklaşımı, mekânın maddi örgütlenmesine yol açan mimarlık anlayışının, mimarlığın diğer yanlarını birbirine karşıtlık olarak konumlandırılmasını desteklemez. Bunun yerine mimarlık tasarımı, tarihi, kuramı ve eleştirisi geçirgen ve bağlantılı süreçler olarak ele alındığı zaman, iç içe geçen farklı yöntemlerin gelişmesine katkı sağlayabileceği sonucu çıkarılabilir. Rendell; Karen Barad, Rosi Braidotti, Donna Haraway ve Isabelle Stengers gibi feminist materyalist filozofların mimarlık kuramındaki cinsiyet körlüğüne karşı geliştirdiği, spekülative gerçekçiliğe ve nesne yönelimli ontolojiye yönelik önemli çalışmalarını örnek olarak göstermiştir. Ayrıca Rendell, Luce Irigaray’ın “akışkan maddi ilişkiler” hakkında yazmış olduğu yazılarda geçen madde ve mekân eleştirilerine de yakın fikirlere sahiptir. Rendell’a (2018) göre; feminist anlayışlar, maddeselliğe (materiality) veya maddeye (matter) ilişkin mimaride malzemenin yalnızca sosyal ve ekonomik bağlamı olmadığını, mimari yapım süreçlerinin aktif bir bileşeni olduğunu da söylemiştir. Ayrıca Rendell; Claudia Dutton, Hélène Frichot, Stephen Loo, Peg Rawes, Undine Sellbach ve Katie Lloyd Thomas’ın -insanların; hayvanlar, böcekler ve nesnelerle bağlantılı olduğu ekolojik bir perspektiften ele alarak- yapmış oldukları çalışmalara bu başlık altında yer vermektedir. Bu çalışmalar, mimari gelenekteki

malzemelerin işlendiği süreçleri yeniden gözden geçiriyor. Bununla birlikte, feminist mimarların mimari malzemelerin çevresel potansiyelini en üst düzeye çıkaran yeni detaylar üretmesine: Sarah Wigglesworth'un Islington'daki Straw Bale House'u (Şekil 3.8) ve Ruth Morrow'un yenilikçi malzeme uygulamaları ile sosyal ve ekolojik adalete dayanan, varsayılan sistemlerle eleştirel bir şekilde ilişki kuran çalışmaları örnek oluşturmaktadır.

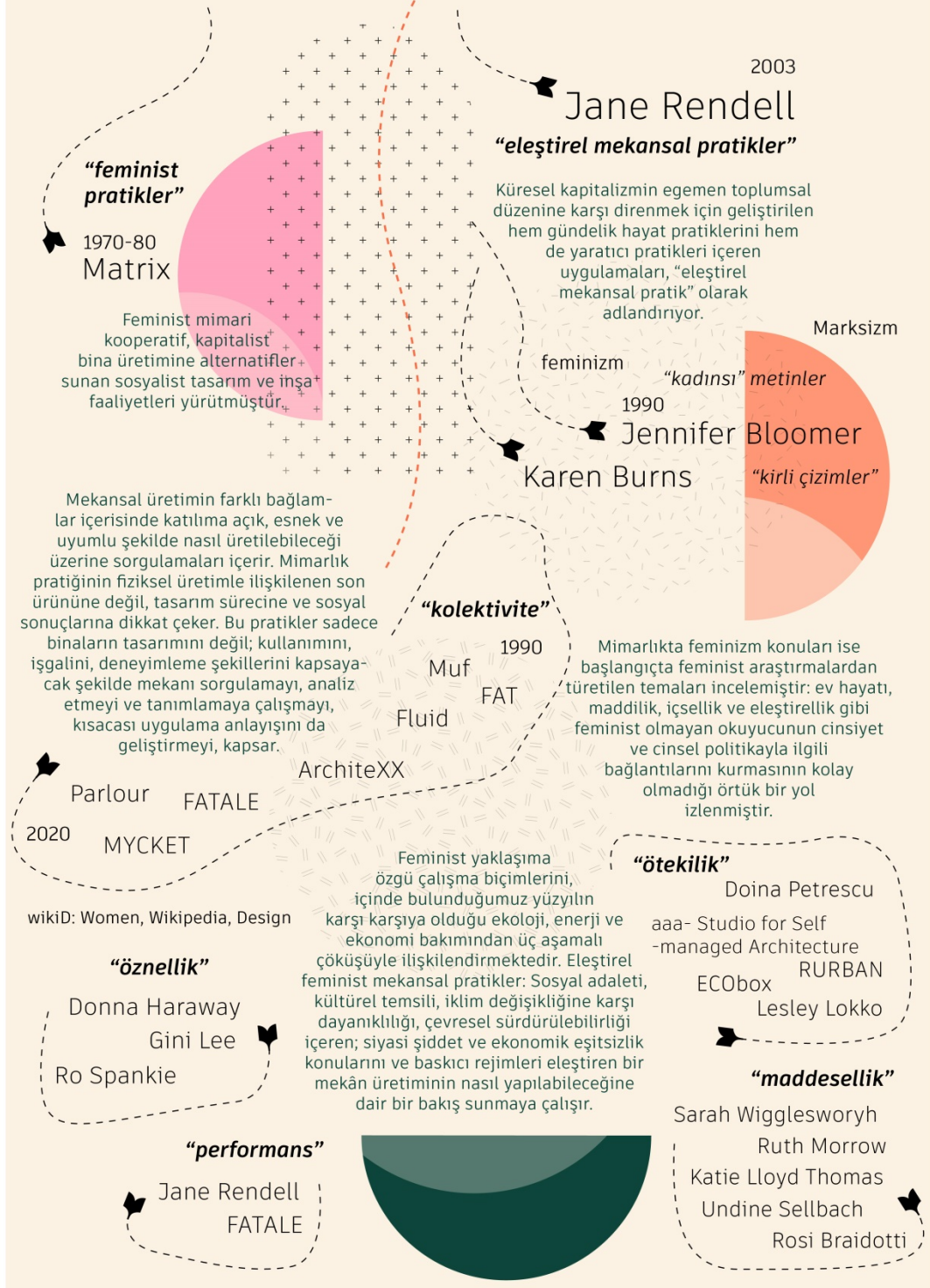
Şekil 3.8 : Sarah Wigglesworth, Straw Bale House, Stock Orchard Street (Url-4, Url-5).

Bölümü tamamlarken, Torre'nin (2019) mimarlığın içinde kadınların görünürlüğünü prensip olarak destekleyen ve mimarlık alanı içerisindeki birçok kadının kendilerini feminizm ile ilişkilendirmeme nedenlerine yönelik üzerinde durduğu *tokenizm* kavramından da bahsetmek istiyorum. Tokenizm, kısaca baskın grubun azınlıktaki gruba yönelik sınırlı sayıda görünürlük imkanı vermesi üzerine kullanılan bir kavram. Tokenizm için seçilenler, avantajlı gruba dahil olduktan sonra bulundukları konumu kaybetmemek için daha üstün performans gösterme baskısı içinde kalarak, kendisi için uygun görülen rolü oynamaya çalışır. Bundan dolayı, Torre (2019)

mimarlık alanındaki kadınların akademi ve pratikte avantajlı gruba dahil oldukları zaman, hiçbir zaman ayrımcılığa maruz kalmadıklarını ve kariyerlerindeki yükselişi cinsiyetten bağımsız değerlendirerek kişisel bir şey olduğunu rahatlıkla söylediklerinin üstünde durur. Bunun yanında, mimarlık alanı içerisinde feminist değerleri farkında olmadan içinde barındıran, kadın mimarların oluşturduğu feminist pratiklerin olduğunu da düşünüyorum. Bu pratiklerin söylemlerinin görünür olması mimarlık ortamında çeşitliliği içeren yeni bir mekânsal dil üretmenin önünü açacaktır (Şekil 3.9).

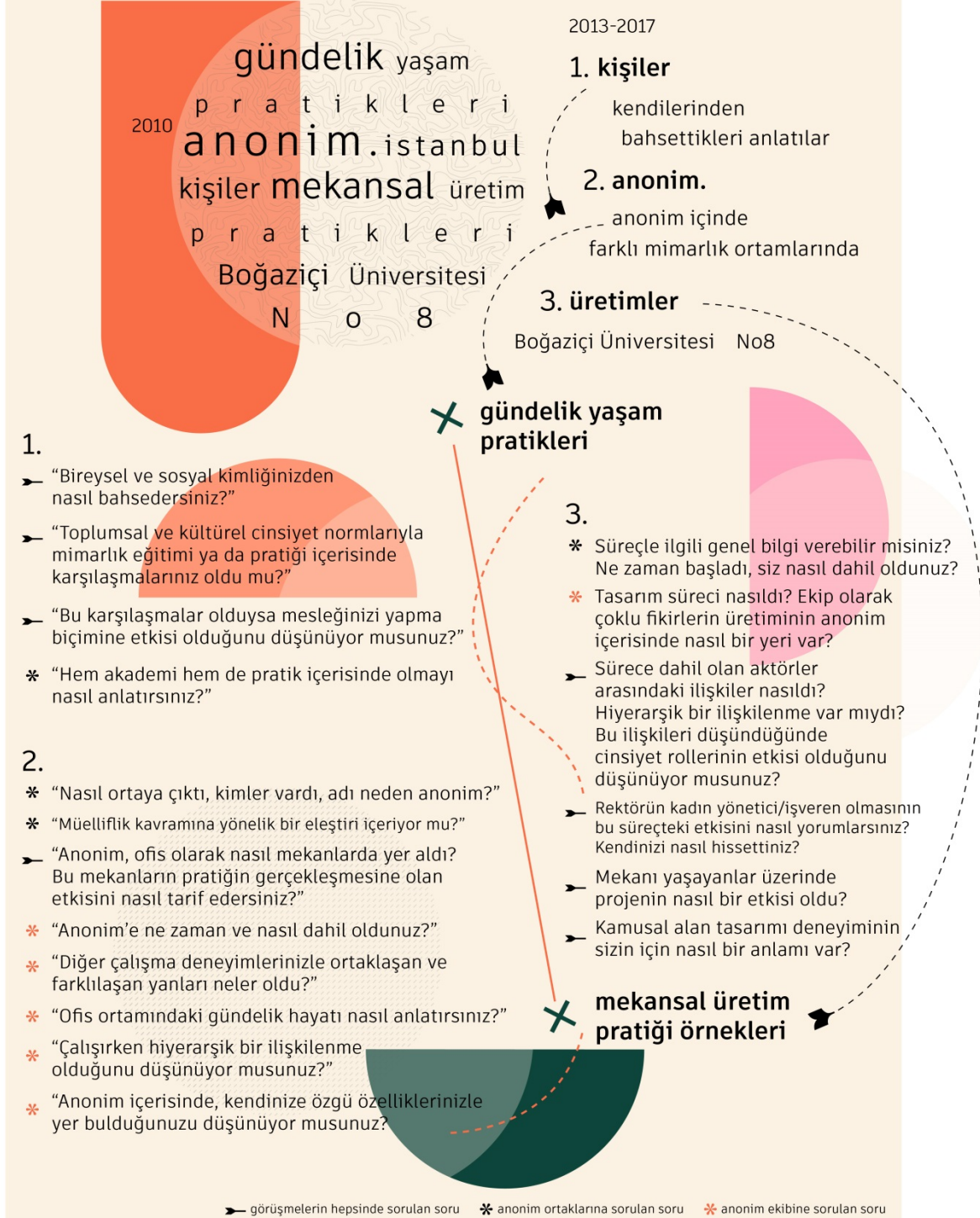
3.4 Jane Rendell “eleştirel feminist mekansal pratikler”

4. FEMİNİST PERSPEKTİFTEN ANONİM.İSTANBUL MİMARLIK PRATİĞİ ÜZERİNE BİR OKUMA

Araştırmamın öznesini, *anonim.istanbul* (*anonim*) tasarım pratiği olarak belirledim. Pratiğin ayrıntılı incelemesini, yapmış olduğum görüşmelerin söylem analizleri üzerinden sürdüreceğim. Görüşmelerde bahsedilen ayrıntıların anlaşılır olabilmesi için öncesinde *anonim* ile ilgili kısa bir bilgi vermek istiyorum. *anonim*, 2010 yılında İstanbul, Galata’da önce mekân paylaşımı ile başlayan bir aradallığın sonrasında, dört kadının “kolektif bir yapı” olmasını önemseyerek kurdukları bir tasarım şirketi. Şirket ortağı olan Hayriye Sözen, Aslı Şener ve Burcu Serdar Köknar mimar; Didem Ateş ise grafik tasarımcı. Hayriye Sözen bir süre sonra ortaklıktan ayrılıyor. Bunun sonrasında ofisin çalışma mekânı Bomonti’de bir apartman dairesine taşınıyor. Daha sonra Didem Ateş de ayrılıyor. Benim *anonim*’de çalıştığım 2013-2017 yılları arası iki ortaklı yapının sürdüğü döneme denk geliyor. Bu aynı zamanda araştırmanın da zamansal bilgisini oluşturuyor. Bu zaman aralığında *anonim* pratiğinin içerisinde yer alan -şu anda ise akademide ya da başka pratiklerde çalışmalarını sürdüren- kişilerle yapmış olduğum görüşmeler verilerimi oluşturuyor. Görüşmeler sırasında ayrıntılı sorular ile üzerinde durduğum *anonim*’in tasarım ve uygulama süreçlerinin içerisinde yer aldığı iki projesi, araştırmamın eleştirel feminist mekânsal pratiklerle ilişkili tartışmalarının izleğini oluşturuyor. Bu projelerden ilki Boğaziçi Üniversitesi Güney Kampüsü’nün farklı noktalarında yer alan kamusal alan tasarımları, diğeri ise Esentepe’de yer alan bir ofis binasının yenileme projesi. Bu projeden, tasarım ekibi tarafından binaya verilmiş isim olan “No8” olarak bahsetmeye devam edeceğim. Öncelikle *anonim*’in gündelik hayat pratikleri üzerine olan anlatımlar üzerinde duracağım. Daha sonra eleştirel feminist mekânsal pratiklerin arayışlarını pratiğin yapmış olduğu iki proje süreci üzerinden değerlendireceğim (Şekil 4.1).

4. araştırma kurgusu ve görüşme soruları

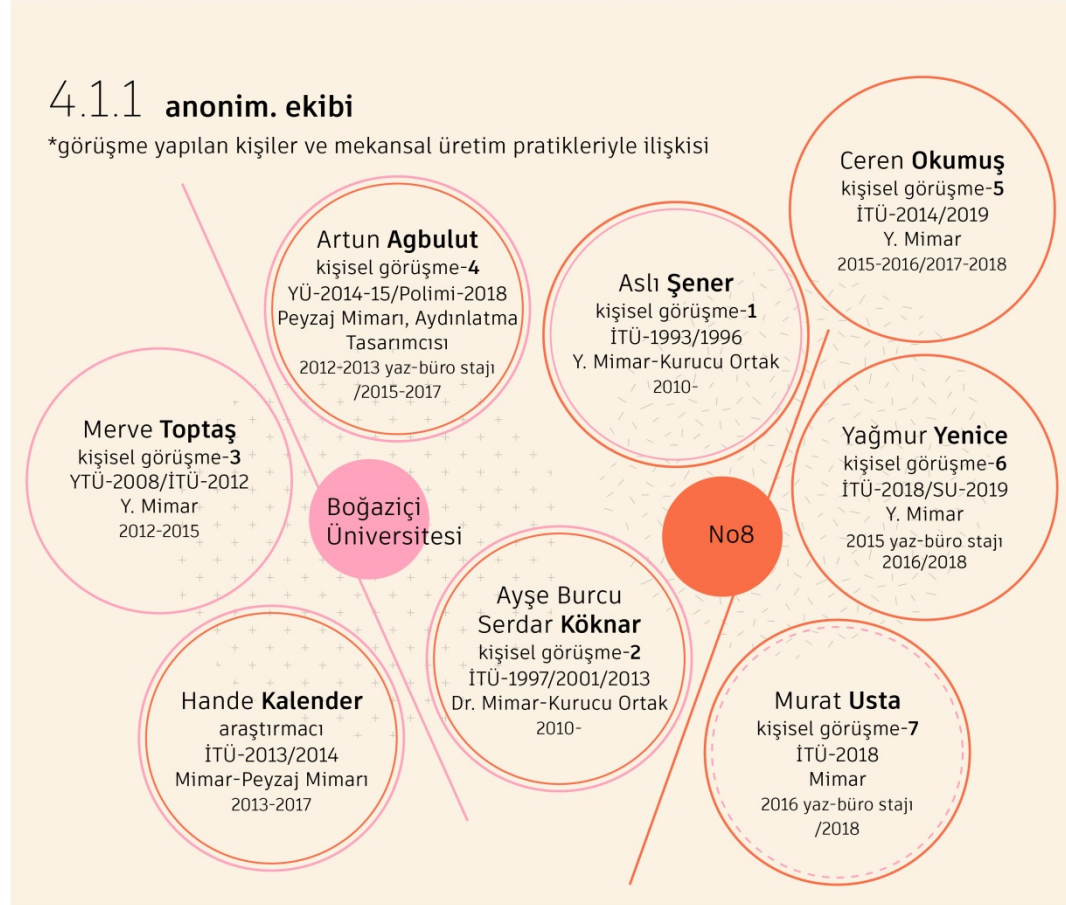

Şekil 4.1 : Araştırma Kurgusu ve Görüşme Soruları.

4.1 Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerine Görüşmelerin Değerlendirilmesi

anonim'in gündelik yaşam pratiklerini incelediğim bu bölümde, çalışma mekânında bir araya gelen kişilere ve o kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerine odaklanıyorum. Araştırmanın bu kısmında teoriyle deneyimi birlikte aktarmaya çalışırken, bir taraftan da görüşme yaptığım kişilerin hikayelerini ve bu hikayelerin birbiriyle kurduğu diyalogu da önemsiyorum. Bilginin üretiminde geleneksel yaklaşımlarda karşımıza çıkan bilgi öznesi; homojen, bütünsel ve tutarlı iken feminist bakış açısında bilginin öznesi; çoklu, heterojen ve çelişkilidir. Haraway'e göre feminist özne sabitliğe direnirken, farklılığa dayalı konumlanma ağlarına açık "konumlu bilgiler" ile ilişkilendiğinde feminist bedenli bir nesnellik ortaya çıkar (Haraway, 1988/2010). Bilginin kısmi olduğunun farkındalığı kendini eleştirmeye ve kendi konumunu sorgulamaya dönük bir içgörü geliştirmeyi sağlar. Daha önce birlikte çalıştığım ve tanıdığım kişilerle yaptığım görüşmeleri değerlendirirken, *özdüşünümselliğe* başvuruyorum -kendimi de araştırmanın bir inceleme nesnesi haline getirerek- araştırmadaki konumlu halimi, özneliğimi sürekli tartışırken buluyorum. Metnin kurgusu, görüşmelerdeki anlatıların birbiriyle kurduğu diyalogun kendi zaman-mekânında akarken, buna zaman zaman kendi deneyimlerim eşlik ediyor. Bu aktarımların arasındaki geçişlerin belirsiz olduğu zamanlar araştırmacı ve araştırılan arasındaki sınırlar muğlaklaşıyor. Bazı anlatımları dışarıdan bir gözle yaparken, bazılarını içeriden bakışla yapıyorum. Bunun yanında görüşmeleri bir araya getirirken belirlediğim kodlara nasıl ulaştığımı okuyucunun takip edebilmesi için alıntılar içerisinde bu kısımları vurgulayarak gösteriyorum. Metin içerisinde vurguladığım kısımlar, feminist teori içerisinde süregelen tartışmalarla ilişkilendiğini düşündüğüm ancak genele dair bir yargı oluşturmaktan kaçındığım, doğrudan yorum yapmadığım ve okuyucunun kendi çıkarımına bıraktığım kısımları gösteriyor. Görüşmeleri yaptığım kişilerin kendilerinden bahsettikleri anlatılara geçmeden önce anlatılar ve kişilerin arasındaki bağlantıların okuyucu tarafından kurulabilmesi için kişilerin; mimarlık eğitimleri, yaşları ve *anonim*'de yer aldıkları zaman aralığında birlikte çalıştıkları projelerle olan ilişkilerini gösteriyorum (Şekil 4.2). Gündelik yaşam pratikleri ile ilişkili olarak görüşmelerde açığa çıkan anahtar kavramları, ikinci bölümü oluşturan cinsiyet odaklı tartışmalar üzerinden ele alıyorum. Bu

kurulan ilişkileri mimarlık çalışma pratiğine ve bağlantılı olarak üretimlerine olan etkisi üzerinden değerlendirmeye çalışıyorum.

Şekil 4.2 : Anonim. Ekibi- Görüşme Yapılan Kişiler ve Mekânsal Üretim Pratikleriyle İlişkisi.

Bazı durumları ifade ederken *kişiliğinden/karakterinden* kaynaklı olduğunu altını çizme ihtiyacı duyarız. Aslında **kişilik**, çok katmanlı ilişkilerin oluşturduğu bir örüntüdür. Kişilerin kendilerinden bahsettikleri anlatılarının bu örüntüler hakkında ipuçları vereceğini düşünerek, görüşmenin başında özellikle kendilerinden bahsetmelerini istedim. Tartışma açma ihtimali olması açısından bu soruyu, “Bireysel ve sosyal kimliğinizden nasıl bahsedersiniz?” diyerek yönelttim. Görüştüğüm kişiler içerisinde Okumuş, bu soruyu kimlik üzerinden tanımlamak yerine kendi deneyimleri üzerinden aktarmayı tercih edeceğini söyledi.

*“**Kimlik** olarak tarifini çok yapamam sanırım. Ama bireysel **deneyimlerim** üzerinden bir şey söyleyebilirim”* (C. Okumuş, kişisel görüşme-5, 21 Mart 2021).

Bu soruya -katılımcıların, *anonim*’dekilerin- verdikleri yanıtlar, sahip oldukları ve olmak istedikleri özellikleri ortaya çıkarıyor. Bu özellikleri anlatırken başvurdukları ifadelere baktığım zaman “paylaşımdan beslenme” (1), “fazlanın paylaşılması” (2), “bilginin paylaşılması” (7), “birlikte üretme” (1,7), “adalet duygusu” (2,6), “adil ve eşit olma” (6), “hiyerarşik yapıların dışına çıkma” (5) gibi kavramların ön plana çıktığını görüyorum. Bu aktarımlara içinde bulundukları toplumsal norm, kültür, inanç, tutum, ve etik değerler eşlik ediyor. Bu ifadelere; toplumsal ve kültürel olarak belirlenen kurallara uymak zorunda kaldıklarından, kendilerine dayatılan normların dışına çıkmanın mücadele gerektirdiğinden ve bunun çok zorlayıcı olduğundan bahsetmeleri sırasında rastlıyorum. Bununla ilintili olan kişisel görüşmelerdeki ifadeleri şöyle sıralayabilirim:

*“...Yani çok ciddi konservatif bir yapısı olmayan ama yine de kasabada büyümüş, sonra da şehre göçmüş bir ailenin kızıyım. Daha **ataerkil** bir dünyanın **kızıyım**. Dolayısıyla hep oralarda buluyorum sonradan izleri. Üniversite döneminde **kendi yapmak istediğini bulmaya çalışmak**, anlamaya çalışmak gibi kendimi anlamakla ilgili **mücadelelerim** oldu. Şimdi ilginç bir şekilde farkediyorum ki, hep **mücadele** etmişim, yani hep **bana söylenen tarif edilenin dışında** kendim neyi arıyorumun peşine düşmüşüm. O zaman belki bunu biraz daha içgüdüsel yaptım ama şimdi öyle olduğunu anlıyorum”*
(A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021).

*“**Özgürlüğüne** düşkün fakat bazı şartlara bağlanmış durumlar ve o durumlara bağlı **kalıplara** girmek zorunda kalmış bir birey olarak tarif edebilirim sanırım. Bireyselliğimden sonra söyleyebileceğim kimliklerim, **annelik** olabilir, evlilik kurumu içinde **eş olma** kimliği, sonrasında **mimar** kimliğim diyebilirim. Sanırım hayatımın şu aşamasında mimarlığı biraz arka plana atıyorum. Özellikle anne olmak son yıllarda daha baskın olduğu için böyle hissediyor olabilirim diye düşünüyorum”* (M. Toptaş, kişisel görüşme-3, 18 Nisan 2021).

*“Bir **kadın olma** bakış açısından hiç yaklaşmadım hayata bir taraftan, ama bir taraftan da hayat onu hep senin önüne koyup **dikte** ediyor”* (A. Şener, kişisel görüşme-1, 4 Nisan 2021).

Anlatılar içerisinde, toplumsal cinsiyet üzerinden tanımlanan kadın algısı üzerine ifadeler yer alıyor. Şener'in "kadın olma bakış açısından yaklaşmadım ama" diyerek yapmış olduğu açıklama, bu algıyı kabul etmemesine rağmen sürekli olarak maruz kaldığına, toplumsal yapılar içerisinde cinsiyetler için belirlenmiş kuralların ve beklentilerin varlığına ve süre geldiğine işaret ediyor.

*"Kendi cinsiyet kimliğim olarak **erkek**, yani **biyolojik atanmış cinsiyetim olarak**, erkek bir bireyim diyebilirim"* (M. Usta, kişisel görüşme-7, 28 Mart 2021).

Usta'nın cinsiyetini tanımlarken başvurmuş olduğu "biyolojik atanmış cinsiyet" ifadesi; biyolojik olarak kabul görmüş ikili cinsiyet sisteminin içerisinde bir tarif yaptığını ama aslında bu tariflerin dışındaki durumları da göz önüne almak gerektiğini vurguluyor.

Görüşme yaptığım kişilerin kimliklerini ortaya koyan kısaca kendilerinden bahsettikleri anlatımların sonrasında, farklı mimarlık alanları içerisindeki deneyimleri üzerinde duracağım. Görüşmelerin bu kısmını oluşturan anlatımlar tanıdığımı/bildiğimi düşündüğüm kişilerin hiç bilmediğim deneyimlerini öğrenmemi ve farklı mimarlık ortamları içerisinde kendi karşılaştığım durumlarla benzerliklerinin olduğunu fark etmemi sağladı. Bu deneyimlerin, kişilerin *anonim* içerisinde geliştirmiş oldukları ilişkileri de anlayabilmeye olanak sağladığını düşünüyorum. Toplumsal yapılar ile şekillenen bazı kalıplar -belki farkında olmadan- gündelik hayatımızın her alanına sirayet eder. Bazen maruz kalınan zorluklar yine de tekrarlanır, bazen ise bunların dışarıda bırakıldığı daha istenilen ortamın şartları oluşturulmaya çalışılır. Mimarlık pratiği ortamı ve kişilerin ilişkileri için de bunu düşünebiliriz. Bunun için öncelikle görüştüğüm kişilerin mimarlık alanı içerisinde, okulda ve pratikte karşılaştıkları ilişkilere bakmak, sonrasında ise *anonim* pratiği içerisinde oluşan ilişkiyi değerlendirmek istiyorum. Görüşmelerdeki ifadelerden yola çıkarak, mimarlık eğitimi sırasında toplumsal cinsiyet normlarıyla karşılaşmaların daha az olduğunu görüyorum. Görüşmeler içerisinde bunun genellikle akademisyenlerin cinsiyetlerinin homojen dağılımı üzerinden ele alındığını söyleyebilirim. Ayrıca mimarlık eğitimi sırasında cinsiyet ayrımının akla gelmiyor olmasında, zaman içerisinde mimarlığın kadınların daha çok tercih ettiği bir meslek haline gelmesinden kaynaklandığını da düşünüyorum. Usta, bu konuyla ilgili olarak almış olduğu mimarlık eğitiminin normların dışına çıkmasını teşvik ettiği için kendisini şanslı hissettiğinden bahsetti. Mimarlık tarihi içerisindeki modernist bakış

açısıyla yerleşmiş, standart-belirli ölçülere dayanan tek taraflı beden normuna karşı eleştirel bakış açısıyla karşılaştıktan sonra bunun; kendi içerisinde hangi normlara sahip olduğunu sorguladığını ve bunun üzerine neler yapabileceğini düşündüğünü söyledi (M. Usta, kişisel görüşme-7, 28 Mart 2021). Okumuş da benzer bir mimarlık eğitiminin ardından, Taşkışla mezunları ile birlikte çalıştığı ortamların dışında yaşadığı deneyimlerin çok farklı olduğunu aktardı. Akademisyen olarak yer aldığı okuldaki ilişkileri şu şekilde anlattı:

*“Kadın algısı, aile algısı, hoca-araştırma görevlisi algısı, düşüncesini kimin ne zaman belirteceği, kime ne zaman hocam diye hitap edileceği algısı vb. bunların hepsi çok **hiyerarşik** ve çok **tanımlıydı**. ...ve hepsinin de o **norm** dediğimiz toplumsal yapıyı, özellikle **toplumsal cinsiyet** üzerinden yeniden ve **yeniden tüm alanlarda ürettiğini** düşünüyorum”* (C. Okumuş, kişisel görüşme-5, 21 Mart 2021).

Akademi içerisindeki hiyerarşik yapıların, toplumsal cinsiyet normları ile birlikte üretilmeye devam ettiğinin altını çizerken, bu ortamda çok zorlandığını ve kendisini “otosansür” uygularken bulduğunu ifade etti. Bu durumla karşılaştığı anlardan birisini şu şekilde aktardı: *“Projede trans bireylerden bahsederken acaba burada trans bireylerden bahsetmek onlar için çok alışılmadık bir söylem mi olacak diye bazen düşünüyorum açıkçası”* (C. Okumuş, kişisel görüşme-5, 21 Mart 2021).

Bu yaklaşımı üzerine düşündüğünde bunun, normların baskın olduğu ortamlara uyum sağlamak zorunda olduğunu hissetmesinden kaynaklandığını fark etmiş. Mimarlık alanında bu gibi cinsiyet ayrımcılığına yönelik baskıların meslek pratiği içerisinde daha fazla hissedildiği, görüşmelerde karşımıza çıkıyor. Meslek pratiği içerisinde karşılaşılan durumlara cinsiyet ayrımcılığının yanı sıra yaş ve beden normlarına yönelik ayrımcılığın da eklediğini söyleyebilirim. Köknar, bedeninin norm dışı kabulünden dolayı yaşadığı baskıyı *“...ben **küçük**, ufak tefek bir tip olduğum için; hem kadını hem çok küçüğüm böyle 1.50 boyundayım falan. ...mezun olup ondan sonra iş ortamında var olmaya çalışırken işte toplantılara giriyorsun; mesela 20 kişilik bir toplantıya gidiyorsun, bazen tek kadın sensin. Ben daha çok **boyutumla** ilgili bir **baskı** yaşadım, hem **kadının** üstelik de **küçüksün**, bazen onunla ilgili bir baskı oluyordu. İnsanların kendilerince **vah vah** bu küçücük kadıncağz, **kızcağz** da -doğrusu kadıncağz demezler de kızcağz derler- işte bak neler yapabiliyormuş meğer...”* (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021). gibi söylemlere belirli bir yaş ve tecrübeye gelene kadar maruz kaldığını aktardı.

Yenice ise benzer bir durumla karşılaştığı sırada hissettiklerini şu şekilde dile getirdi: “Okuldayken her şey sanki okulda olduğu gibi devam edecekmış gibi düşünüyordum ama gerçekler öyle değilmiş. Yani sanki **tepedekilerin** genelde **erkek** olması sebebiyle o zihniyet aşağılara kadar aktarılıyor **iş hayatında**. **Toprak sahipleri** daha erkek, **müteahhitler** erkek, **patronlar** **erkek** olunca o zincirin son halkası olan **kadın orada bunlara maruz kalıyor**. Ama okulda hocalarımız hem kadın hem erkek daha **homojendi** sanki her şey daha kolaydı. O yüzden okulda öyle bir şeyle karşılaşmadım” (Y. Yenice, kişisel görüşme-6, 3 Nisan 2021). Toptaş’ın gözlemleri de patronların çoğunlukla erkeklerden, birlikte çalıştığı ekibin ise çoğunlukla kadınlardan oluştuğu mimarlık pratikleriyle daha çok karşılaştığı üzerine. Bu durumdan kaynaklı olarak, erkek patronla kadın çalışanları arasında geçen sözlerde ve davranışlarda “ötekileştirme” halini gördüğünü şu şekilde aktardı: “...**hiyerarsik** olarak senin **patronun** konumunda olması sebebiyle bazı durumlarda daha **agresif** ve **sert** davranışlar göstermeyi kendinde hak görmesi olabilir fakat **erkek** olsan belki de göstermeyeceği bir davranışı ya da söylemeyeceği bir sözü söyleyebilme rahatlığı gösterebilmesi durumlarında, gerçekten cinsiyetçi bir yaklaşım gördüğümü düşündüğüm zamanlar oldu” (M. Toptaş, kişisel görüşme-3, 18 Nisan 2021). Yenice’nin benzer bir durumla karşılaştığındaki hisleri ise: “Oraya bir mimar olarak davet edildim, bir proje beklendi benden, ama evli olmayan bir kadın olarak ve **genç** bir **kadın** olarak bana sen bizim kızımızsın yakınlığı kurulmaya çalışıldı. Arkamdan ‘orada çalışan bir başka biri ... ile evlense, çocukları olsa, kara kara çocukları olurdu’ gibi şeyler söylendi. Böyle cinsiyet kimliğim üzerinden ya da kadın, evlenmemiş, **bekar** bir kadın olmam üzerinden iş dışındaki böyle konulara girmeye cesaret edebildiler mesela” (Y. Yenice, kişisel görüşme-6, 3 Nisan 2021). Yenice ile yaptığım görüşmede, son bir senedir mesleğini yapmak adına çeşitli arayışların içine girmiş olduğunu fark ettim. Bu süreçteki deneyimlerinden bahsederken, öncelikle şantiyede çalışmak istediğini ama başvurularının “şantiyede kadının kırılğan olacağı sebebiyle” -sadece cinsiyeti üzerinden değerlendirilerek- reddedilmesinden dolayı bu arayışından vazgeçtiğini söyledi. Ardından dört kadın mimar olarak serbest çalışmayı denediklerinde ise; işverenleri tarafından yaş, cinsiyet, din üzerinden çeşitli ayrımcı tutumlarla karşılaştıklarından bahsetti. Bu yaşadığı zorluklar sonrasında aslında çabalarının en başına geri döndüğünü ve tekrar ofiste çalışmayı tercih etmek zorunda kaldığını şu sözlerle anlattı: “...bütün bunları geride bıraktığım ve artık bunları düşünmek zorunda değilim dediğim rahat ve güvenli bir ortam sağladı” (Y. Yenice,

kişisel görüşme-6, 3 Nisan 2021). Yenice, karşılaşmış olduğu bu davranışlar sonrasında ofis için iş başvurusunda bulunurken ve sonrasında görüşme yaparken de yaşı ve cinsiyeti üzerinden hissettiği baskılara yönelik bir savunma mekânizması geliştirmek zorunda kalmış.

*“Genelde bu tarz şeyler duydum etrafımda. Evlenenler birkaç sene içerisinde **çocuk** yapar ve çocuk yaptıklarında **çocuk bakımı anneye** ait olur. Çoğunlukla toplumumuzda bununla ilgili sistemler geliştirilmemiş olduğu için, mekânizmaların yani kreşlerin yeterli olup olmaması konusu ortaya çıkıyor. İnsanlar genelde bakımı evde verecek şekilde bir düzenlemeye gitmek zorunda kalıyor. O yüzden eğer ben **çocuk yapacakmışım** izlenimi yarattırsam hani yaşıma gereği de şu anda **28** olduğum için karşıda da bu algı oluşmuş oluyor ister istemez öyle düşünüyorum. Ben sanki o işe alınmayacakmışım gibi düşünüyorum. O yüzden kendimi tanıtırken bakın ben **kariyer odaklıyım** burada işte uzun süreler çalışmayı ve öncelikli olarak kariyerimi düşünüyorum gibi bir yol izliyorum. Bunu artık bir pratiğe dökmüşüm savunma sistemi gibi mi düşünelim. Bir de şeyi konuşuyorduk arkadaşlarımla, kadının meslekte **daha erkeksi olması** da ilerlemesini sağlıyor. Erkeklere biçilmiş o davranışları sergilemesi, **daha katı olması**, nasıl desem **daha erkeksi giyinmek** bile bunun bir parçası olabilir. **Daha somurtkan** olmak **daha az gülmek** gibi şeyler, bunlar da hani belki işimizi kolaylaştırabilir diye düşünüp bunu pratiğe dökmeyi de düşündüğüm bir zaman da oldu. Ama bundan da **vazgeçtim**” (Y. Yenice, kişisel görüşme-6, 3 Nisan 2021).*

Yenice’nin mimarlık mesleği içerisinde “kadın olarak” yer alabilmek için bir noktada düşünüp pratiğe dökmeye çalıştığı eylemleri, aslında patriarkal sistem içerisindeki düzene uyum sağlamak-taklit etmek ve kadın olduğunu görünmez kılmaya çalışmak olarak ifade edebilirim. Bundan vazgeçmesini “...çünkü o olmak istediğim, kendimi ifade etmek istediğim şey değil yani ben öyle biri olmak istemiyorum” (Y. Yenice, kişisel görüşme-6, 3 Nisan 2021) şeklinde aktarmasıyla, Irigaray’ın “kadınların kendilerine ait olmayan kültürün koşullarına uyum sağlamaya çalışırken, kendi kimliklerine yabancılaşmalarına sebep olduğu” düşüncesi ile yakınlaştığını düşünüyorum. Irigaray’a göre erkeksi dünyaya ait kültür, kadın-erkek arasındaki ilişkileri “aynı dünya” üzerinden aracılaştırdığı için bunun yansıması farklılıkların aynılığıdır. Bu yüzden, kadınlar ve erkekler onlardan beklenen otoriter olarak

düşünülen erkeksi kimlik biçimlerini benimsemek zorunda kalabilirler. Özellikle kadınlardan sürekli olarak erkeklerin çelişkili beklentilerine uyum sağlamaları istenir. Bu durum kadınların kendi öznelliğini gizlemesine ve aynı olmaya çalışmasına neden olur. Irigaray, bu yüzden kadın özneyi temsil etmenin önemli olduğunu söyler. Bunu; kadını eril imgelerle temsil etmek yerine, her iki cinsiyeti de kendine ait olumlu farklarla temsil eden zaman ve mekânın nasıl oluşturulacağını araştırarak bulmaya çalışır. Irigaray'ın her iki cinsiyet ifadesini, farklı cinsiyetler olarak değiştirmenin araştırmanın bundan sonrasındaki kısmı için iyi bir arayış olacağı düşüncesindeyim. Çünkü Irigaray'a katılmakla birlikte ikili cinsiyet sistemi dışından düşünerek, farkların tanınabileceği ve ilişki kurmaya dönük yaklaşımların ortaya çıkacağını düşünüyorum. O yüzden görüşmelerdeki cinsiyet normlarının ürettiği ikili zıtlıklar üzerinden kurulan anlatılara yer vermemeyi tercih ettim. Genele dair bir yargı oluşturmadan, görüşmelerdeki söylemler içerisinde yer alan; cinsiyet, beden, hiyerarşi, yaş ve deneyim üzerinden kurulan üstünlüğün ve ayrımcığın mimarlık alanı içerisinde nasıl üretildiğini göstermeye çalıştım.

Görüşme yaptığım kişilerin, *anonim* pratiği öncesinde ve sonrasında çeşitli mimarlık ortamlarındaki yaşadıkları deneyimlerini aktardıktan sonra; *anonim* pratiği içerisindeki **ilişkiler** üzerinden devam etmek istiyorum. Görüşmelerin bu kısmını *anonim* üzerine sorduğum sorular oluşturdu. Ofisin kurucu ortaklarına sorduğum sorular ile *anonim* ekibine sorduğum sorular arasında farklılaşan kısımlar oldu. *anonim*'in nasıl kurulduğu, isminin neden *anonim* olduğu gibi soruları kurucu ortaklara sorarken; ekibe *anonim*'le nasıl tanıştıklarıyla ilgili bazı sorular yönelttim. *anonim*'in başlangıç hikayesini ayrı ayrı Şener ve Köknar'dan dinlediğim zaman, ofisin kurulmasının aslında programlı olmadığını anlıyorum. Meslek pratiği içerisinde bir süre yer almış farklı deneyimlere sahip dört kadının içinde bulundukları şartlarda öncelikle mekânı paylaştıkları, sonrasında ise neden güç birliği yapmıyoruz, dedikleri anda ortaya çıkmış olan bir pratik. *anonim* ismini de; bu bir aradılığın kolektif bir yapı olmasını istedikleri ve hiçbir ismin öne çıkmamasını, yani bir yerde isimsiz bir yapı olmasını tercih ettikleri için seçmiş olmaları altını çizmek istediğim bir nokta. Mimarlık ofislerindeki ortaklık ilişkilerinde eşit müelliflik tartışmalarına baktığım zaman erkek ortaklarla birlikte çalışan kadın ortakların, müelliflik ya da tasarım bakımından ikincil planda kaldığını veya bazı durumların erkek ortağa atfedilebildiğini söyleyebilirim (Rawes, 2007/2017, s.96). Bu açıdan, haksız sahiplenme sorunlarına direnmek için *anonim* pratiğinin seçmiş olduğu isim kolektif

çalışmayı destekleyen bir yerde duruyor. Benzer bir yaklaşıma, feminist eleştirel pratiklerin “müelliflik” kavramını eleştirerek, tek bir mimarın adının geçmesi yerine ortak amacı ortaya koyan bir isim seçmelerinde de karşılaştım.

*“Koskocaman yapılar konuşuluyor, işte yirmi kişi bir şey var etmek için çalışıyor. Bir kişinin işi oluyor, buna bütün varlığımla karşıyım. Çünkü orada ana fikir bir kişinin olabilir, üç kişinin olabilir, beş kişinin olabilir fark etmez; onun nasıl bir araya getirildiği nasıl var edildiği önemli. ...**müelliflik** ile ilgili öyle bir şey var. Her ne kadar müelliflik ona izin vermese de onu öyle yapmakla ilgili başka türlü bedeller ödemen gerekiyor, yani maddi olarak çok müelliflikli bir yapı yapabilmek için bayağı bayağı daha çok para ödemen gerekiyor”* (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021).

Köknar, ismin müelliflik eleştirisi içerdiğini ancak şirket yapısını çok müellifli oluşturmanın maddi bedellerinin yüksek oluşundan dolayı *anonim* içerisinde bir kişinin müellifliği yürütmesini tercih etmek durumunda kaldıklarını söyledi.

Bir süre sonra ise dört kişi olarak başladıkları pratiğe, başlangıçtaki niyetlerin zaman içerisinde farklılaşması sonucunda iki kişi kalarak devam etmişler. Kendi içlerinde bunun eleştirisini çok yaptıklarını aktardılar:

*“Yapılarımız ve birlikte olmaktan beklentilerimiz farklıymış onu fark ettik. Sadece işimizi iyi yapmak ya da üçüncü kişilerle sorumluluklarımızı yerine getirmek değil de; sürecin de iyi olması, **süreçte** birbirimize iyi gelmek, birbirimizi de beslemek, daha odağımız buymuş Burcu’yla, onu fark etmiş olduk”* (A. Şener, kişisel görüşme-1, 4 Nisan 2021).

Şener’in bu sözlerinden; *anonim*’in ortaklaşan amacının sadece iş üzerinden kurulan bir ilişki olmadığını, önceliğin iş yapma sürecindeki paylaşımlar ve bu süreçlerde birbirini gözetmek olduğunu anlıyorum. Bunun yanında ortaklaşan bir duruş olarak, hem Köknar’ın hem de Şener’in akademi ve pratiğin içinde aynı anda olmaya çalışmaları olduğunu söyleyebilirim. Bu durumun teori ve pratiğin birbirini besleyen yeni karşılaşmalara ve denemelere imkan tanımasının yanında akademide olmanın da *anonim* pratiği için birlikte çalıştıkları kişileri tanıma ve bunu sürdürme imkanı sağlayan bir yeri var. Yenice ve Usta’nın *anonimle* tanışmasının; Şener’in okuldaki proje stüdyosunda başlayan, ofis stajıyla devam eden ve sonrasında çalışma sürecine dönüşen bir hikayesi var. Başlangıçta eksiklerini kapatabilmek için *anonim* ofisine başlayan Agbulut için de *anonim*’in bu öğrenme sürecini destekleyen yapısının

oluşmasında; akademide olmanın ve öğretme-öğrenme pratiğinin ofis içerisinde de sürmesinin katkısı bulunuyor.

“...anonim’e gelecek olursak; benim anonimle tanışmam okuduğum üniversite sebebiyle oldu. O zamanlar aldığın eğitimden memnun musun diye sorsalar muhtemelen evet cevabını verirdim. Ama zaman içerisinde eksik yönleri olduğunu görmeye başladım. Bu eksik yönleri ancak bir ofis ortamında bulunarak kapatabileceğimi düşündüm. anonim ile yolumun bu noktada kesişmesi benim için önemli bir şanstı. **Kurumsal** bir ofis olmaması, **arkadaşlığın** ön planda olduğu, biraz daha **aile ortamı** diyebileceğim bu sıcak ortamın sayesinde kendimi geliştirmem daha kolay oldu” (A. Agbulut, kişisel görüşme-4, 21 Mart 2021).

Toptaş, Okumuş ve benim anonimle olan tanışmamız ise “yakınlık ilişkileri” üzerinden referansla oldu. Okumuş’un, anonimle olan tanışmasını anlatırken üzerinde daha önce düşünmediği ama anlatırken fark ettiğini söylediği önemli bir tespiti oldu. Mimarlık ofislerinin referans ve güvene dayanarak çalışanlarını seçmesi sıklıkla karşılaşılan bir durum. Ofis içerisinde birlikte üretme dinamikleri ve ilişkilerinin mimarlık pratiği için oldukça önemli bir yerde olması, bu tercihin oluşmasına sebep olan durumlar arasında sayılabilir.

“Sadece profesyonel bir eylem olarak göremediğim için mesleki hayatı, ona dahil olan insanları da **hayatın bir parçası** olarak yaşamayı seviyorum. Yani bir tür günlük hayat rutini içinde **aile** nasıl yaşıyorsan onun gibi, birlikte çalıştığım insanlarla kurduğum ilişkiler de o bazda bana iyi geliyor” (A. Şener, kişisel görüşme-1, 4 Nisan 2021).

Şener’in işini günlük yaşamının bir parçası olarak görmesinin ve iş ortamındaki ilişkilerini de aile ilişkisine benzer şekilde kurmasının etkilerinin, anonim’in atmosferi içerisinde hissedildiğini diğer görüşmelerdeki şu ifadelerle dayanarak söyleyebilirim:

“Galiba **çalışma arkadaşlarım** oluyor yani çünkü benim için en değerli olan şey birlikte çalıştığım insanlardı. İşte bir şekilde hani gerçekten **sanki yaşıyor gibi çalışıyorduk**. Öyle bir etkisi var bende” (C. Okumuş, kişisel görüşme-5, 21 Mart 2021).

“Hem işin kendisi, o işi meydana çıkarma pratiği, kalitesi, hem de insanların birbirine verdiği önem, **birbirine kattığı değer** benim için çok kıymetliydi” (M. Toptaş, kişisel görüşme-3, 18 Nisan 2021).

*“Birliktelik olabilir. Yani özellikle anonim’de **mimarlıktan önce** aklıma gelen hep insan ilişkileri oluyor. ...**hiyerarşi kırılmaya** çalışılıyordu ve bu hiyerarşiyi kırarken de **aile yapısında** bir iş ortamı oluşturuluyordu”* (M. Usta, kişisel görüşme-7, 28 Mart 2021).

Aile yapısı üzerinden kurulan iş ilişkilenmelerinde, karşılıklı olarak başka türlü bir baskı hissetme ya da hiyerarşi kurma durumu da gelişebilir. Toptaş, *anonim* içerisindeki hiyerarşinin daha çok yaş, tecrübe ve pozisyondan kaynaklı oluşan bir saygı olduğunu, bu saygının ise korku üzerinden değil sevgi üzerinden kurulduğunu söyledi (M. Toptaş, kişisel görüşme-3, 18 Nisan 2021).

Çalışırken kurulan ilişkilerden ise herkesin kendine özgü olan yapma, üretme ve tasarlama süreçlerinin desteklendiği bir pratik olduğunu söyleyebilirim. Bu açıdan kendi tasarım alışkanlığımı sürdürebildiğim, anlatım teknikleri ve görselleştirmeler deneyebildiğim bir ortamdı. Usta ise staj yaptığı kısa süre içerisinde *anonimle* ilgili düşüncelerini şöyle aktardı: *“Benim fikrimi beyan edebildiğim bir yerdi, stajer bile olsam çok kısa süreli de olsa düşüncelerimi aktarabildiğim de bir yerdi. Bir şeyleri sorgulama fırsatının da olduğu bir yerdi”* (M. Usta, kişisel görüşme-7, 28 Mart 2021). Mimarlık meslek pratiği sıklıkla deneyimle ilişkilendirilerek söz söylemenin önceliklendirildiği bir ortam olduğu için bunun kırıldığı bir örneği özellikle belirtmek istedim. *anonim*’in; herkesin fikrini söylediği, tartışmaya açık bir ortaklaşma zeminini sağlandığını söyleyebilirim.

Mimarlık pratiğinin gerçekleştiği **mekânın** da bu ilişkiler için önemli olduğunu düşünüyorum. Bundan dolayı mekânın, *anonim* pratiği içerisindeki ilişkilere olan etkisini anlamaya yönelik sorular yönelttim. *anonim* pratiğinin birbirinden çok farklı iki mekânda çalışma deneyimi olmuş olması, bu bağlantıları kurabilmeyi sağladı. Bunlardan ilki, Bomonti’de yer alan apartman dairesi. Bu mekânın ev ortamına olan benzerliğinin aile duygusunu pekiştirdiğini ve aidiyet hissini arttırdığını söyleyebilirim.

*“...Evet aslında bunun üzerine düşününce farklar biraz daha ortaya çıkıyor. Benim için **apartman dairesinde** başlayan deneyim, bir **aile olma** duygusunu yoğun şekilde hissetmemi sağlamıştı”* (A. Agbulut, kişisel görüşme-4, 21 Mart 2021).

“Tabi **mekân** belirleyici oluyor, onun sürekliliği farklılaştırıyor durumları. **Kendine ait bir mekânın** olması ve orada **rahat edebilmek** bence çok önemli” (A. Şener, kişisel görüşme-1, 4 Nisan 2021).

Okumuş, ev ortamına benzerliğini anlattığı: “...orası zaten **bir ev** gibiydi. Ben de daha önceden Osmanbey’de oturduğum için bana çok yakın geliyordu. Çünkü Kurtuluş’ta, Şişli’deki evlerin **planları** aslında birbirine çok benzer....sabahlarken ayağımdaki ayakkabıyı çıkarıp **çorapları giyip** bağdaş kurarak oturduğum ve gerçekten **kendimi evde hissettiğim zamanlar** oluyordu. Onun dışında sizinle birlikte olan **yemek yeme ritüellerimiz**, tatlı söyleme, beş çayı içme, Aslı Hanımın toplantıdan çıkınca telefon edip hadi çay koyun kek aldım demesi. ...onlar beni **evde hissettiren ve bana çok tanıdık gelen** deneyimlerdi” (C. Okumuş, kişisel görüşme-5, 21 Mart 2021) bu sözleriyle mekânda yaşayanların birlikte ürettiği deneyimlerin ve ritüellerin, mekânın eve benzer özellikleriyle birleşerek tanıdık gelen bir ev hissiyatı uyandırdığını söyledi.

“Staj yapmak için gidiyorum ofise heyecanlıyım. Ofise geldim, mesela dışarısında bir şey yoktu, ona çok şaşırmıştım, **bir tabelayla burada bir mimarlık ofisi var diyen bir izlenim** yoktu. İşte girdiğimde aşağı kata inmiştim. Hani daha ıstık alan, ışıgın önemli olduğu bir yer bekliyordum. Açıkçası başka bir müşterinin de girdiğindeki izlenimini düşünerek girmiştim. Aslında bir çalışan değil de bir müşteri buraya geldiğinde **müşterinin beklentisinin** ne olacağını da düşünerek gitmiştim” (Y. Yenice, kişisel görüşme-6, 3 Nisan 2021).

Yenice’nin mekânla ilgili ilk izlenimi, anonim’in kendi görünürlüğünü oluşturmaya dönük tercihleri hakkında ipuçları veriyor. Usta ise bu iki ayrı çalışma mekânını, kent içerisindeki konumları üzerinden değerlendirerek: “Benim için iki fazı vardı. Staj yaptığımda daha çok Şişli’deydik. Staj sonrasındaki durumda ise Sanayi Mahallesi’nde idik. İki durumda farklıydı benim için Şişli’deyken **kenti deneyimleyerek** ofise gittiğim bir süreçti. Öğle arasında kentte tekrar tekrar farklı sokaklardan ya da farklı yerlerden geçerek, iş çıkışı arkadaşlarla takılarak, sizlerle birlikte bir bira içmeye, bir kahve içmeye giderek belki kent içinde sürekli bulunuyordum. İş ile birlikte o karışık **arkadaşlık bağlarının güçlendiği** bir durum oluşturunuyordu” (M. Usta, kişisel görüşme-7, 28 Mart 2021). Mekânların, kenti deneyimlemeye ve çalışma arkadaşlarıyla birlikte sosyalleşmeye dönük etkilerinin farklı olduğunu söyledi. Bomonti’deki ofisi farklı zaman aralıklarında deneyimledim.

Yenice'nin de bahsettiği gibi fiziksel şartlar bakımından zorlayıcı yanları vardı. Ekibin kalabalıklaştığı zamanlardaki paylaşımlar bu zorlukların etkisini azaltırken, iki üç kişi kaldığımızda biraz içe kapanık bir hal almaya başlamıştı. O aralıkta daha hareketli bir düzen içerisinde olabileceğimizi düşünerek yeni mekân arayışlarına girmiştik. Sanayi mahallesinde, Impact Hub içerisinde yer alan açık ofis deneyimi ise anonim içerisindeki herkes için oldukça yeni bir durumdu. Bu ister istemez bazı alışkanlıkların değişmesine neden oldu. Okumuş bu deneyimi şöyle aktardı:

*“Aynı zamanda paylaşımlı bir ofiste çalıştığımız bir ortam benim için çok ilginçti. Çünkü **açık ofis demek** aynı zamanda **gözetlemeye de açık** demek oluyor. Şöyle bir şey düşünüyorum; şimdi açık ofis gözetlemeye açık, diğer ofis çok daha domestik bir yer gibiydi benim için, kendi içimizde kurduğumuz diyalogların sadece bizim tarafımızdan görülmesinden bahsediyorum, başka birileri tarafından **gözetlenme hissi** yoktu. Gözetleme-gözetlenme ilişkisi kurmadığımız için kendimi hiçbir zaman **ofiste gergin hissetmiyordum...**Ama **impact hub**'a geçince bir sürü **tanımadığım insan** geldi bir kere. Ve başlangıçta bu tanımadığım insanların hiç biriyle diyalog kurmadığım için, ki gözetlenme konusu ile ilgili zaten kendi bireysel gerginliklerim de olduğu için **kendimi oraya ait hissetmiyordum** açıkçası. Bir zaman sonra zaten alıştım etrafta bir sürü insanın olmasına, onları umursamadan kendi kendimize çalışma pratiğine de alıştığım için benim için daha kolay oldu, onu söyleyebilirim. Zaman içerisinde öyle bir değişiklik yaşandı. Ama özellikle mekânla alakalı olarak etrafta kimse olmadığı zaman hub içerisinde kendimi çok yalnız da hissediyordum. Çünkü **ölçek büyük olduğu** zaman ve mekânda kimse olmadığı zaman, örneğin geceleri, bir şekilde mekânın soğuk olması, mekânın büyüklüğü, bize ayrılmış çalışma alanının küçüklüğü bana **daha az aidiyet** hissettirmiştir diyebilirim” (C. Okumuş, kişisel görüşme-5, 21 Mart 2021).*

*“Bence direkt olarak tasarıma ve mimariye, orada projedeki kararlarımıza ve o sürece çok bir etkisi yoktu bence. Nerede olursak olalım sanki aynı şekilde devam ediyor olacaktık. Neye etkisi oldu dersek... Bence çalışma ortamında insanın daha çok insanla iletişime geçmesi olumlu bir şey. Yani oraya gidip her gün, her gün olmasa da her hafta **yeni biriyle** yeni bir konuda **sohbet edebilmek** güzel bir şey o yüzden çalışma ortamını aslında*

*zenginleştiren bir şeydi. O beni ofise gitmek konusunda daha motive eden bir şeydi. Ofis açısından ve ofisteki sosyallik açısından ve aslında çalışmaya olan **motivasyonu** da artırabilecek bir etken olarak impact hub bence daha iyiydi”* (Y. Yenice, kişisel görüşme-6, 3 Nisan 2021).

Yenice ise çalışma ortamında farklı insanlarla olan iletişimin artmasının motivasyonunu arttıran bir yanı olduğunu söyledi. Genellikle girişimcilerin yer aldığı Impact Hub içerisindeki yeni insanlarla tanışmanın bir etkisi olarak Agbulut’un bu süreçte başka bir iş alanında üretim gerçekleştirmesine imkan tanıdığını da söylemek mümkün. Köknar’ın ise bu konudaki yorumları şöyle:

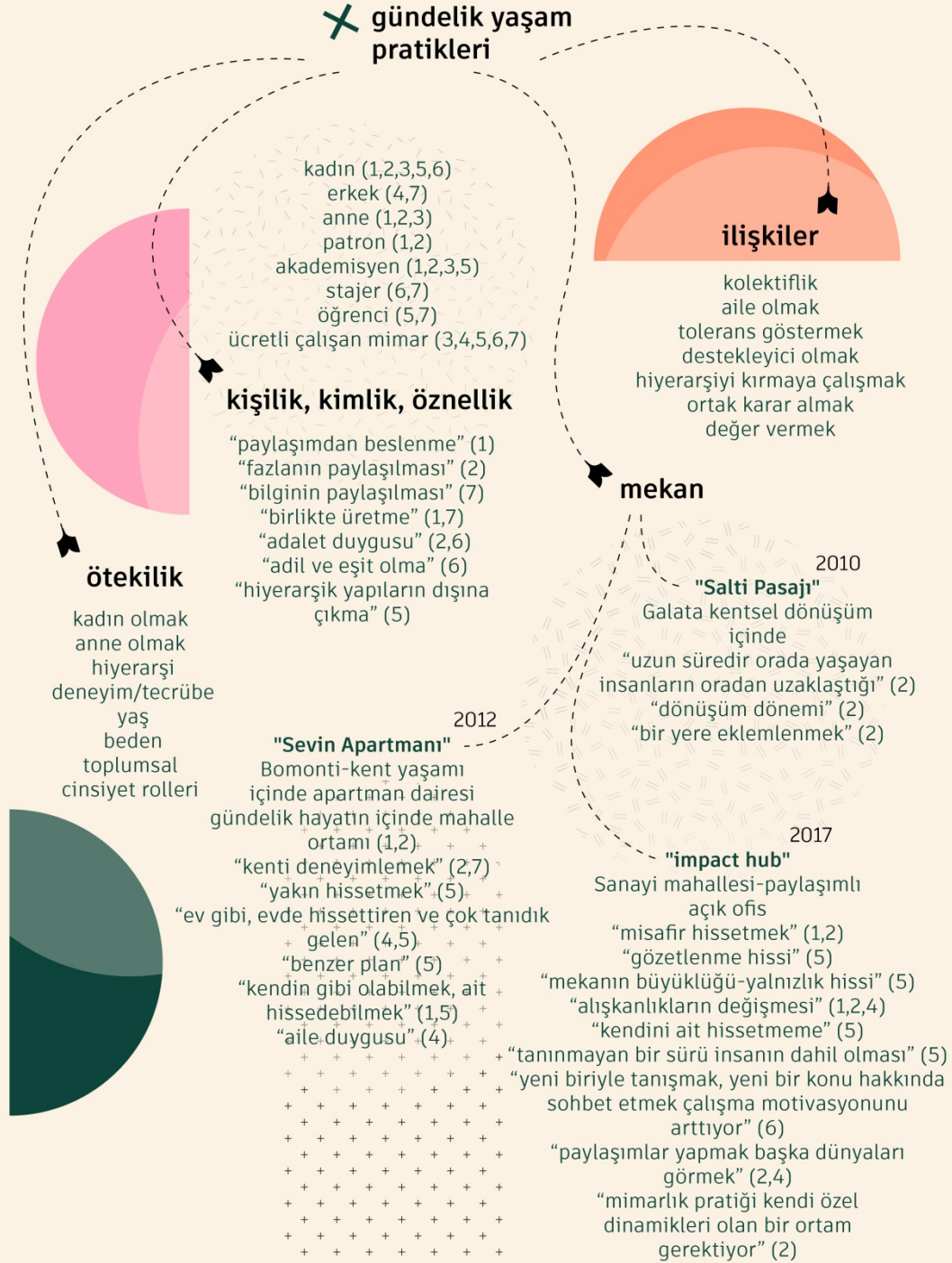
*“...biraz da gözlemlerim şunu getirdi; **mimarlık pratiği kendi özel dinamikleri olan bir ortam gerektiriyor**. Böyle kendine ait paylaşımları, kahkahaları, ne bileyim ben şakalaşmaları olan bir ortam bu, onu başkaları ile birlikte yaşamak kolay değil gibi gördüm. Başka insanları görmek ve o dünyalardan beslenmek iyi ama tam o format, yani impact hub’daki format bize uydu mu? Çok da uymadı bence birçok nedenle de uymadı belki... Dahası ne olurdu diye sorarsan, **bize ait bir ortam** olsaydı da biz onu dışarı açsaydık, açabilseydik keşke falan derim herhalde. Yani daha paylaşıma açabildiğimiz bir kendi ürettiğimiz ortamımız olsaydı daha ideal olurdu herhalde diye yorumlarım”* (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021).

Benim için Impact Hub içerisinde çalışmak, -mimarlık dışında gerçekleşen- iş ortamlarını ve süreçlerini gözlemlemek açısından iyi bir deneyim oldu diyebilirim. Orada çalışırken özellikle fark ettiğim: *anonim* olarak mekânda yer alan en sabit kişiler bizlerdik. Açık ofis ortamında yer almak; mimarlığın, tasarım alanında yer alan bir meslek olarak aslında ne kadar sabit ve içine kapalı bir sistem olarak sürüldüğünü anlamamı sağladı. Bunun bir taraftan da o sırada yapılan projelerle ve süreçleriyle de bağlantısı olduğunu düşünüyorum. *anonim*’in yer aldığı projelerin, süreçlerinin çok hızlı ve zaman baskısı olan işler olduğunu göz önüne aldığımızda; Impact Hub’da bulunduğu zamanlar, *anonim* için kendi iç mücadelesinin de yüksek olduğu bir döneme denk geldi. Bu durumun; mekânın potansiyelleri üzerine düşünmek, çevreyle olan ilişkileri geliştirmek ve ortak üretime dönüştürmek konusunda hareket etmeyi zorlaştırdığını söyleyebilirim. Genel olarak da mimarlık mesleğinin içerisinde olduğu üretim süreçlerinin benzer bir içine kapanma etkisi oluşturduğu görüşündeyim. Bu değerlendirmeyi, doğrudan araştırmanın tartışması

içerisinde yer almasa da pandemi şartlarında gelişen uzaktan çalışma koşulları ve ilişkileri üzerine daha sonra yapılacak tartışmalar arasında yer bulma ihtimali açısından eklemek istedim.

anonim mimarlık pratiğinin gündelik hayatına dair anlatılarda açığa çıkan kodlar, farklı mimarlık pratikleri için de çoğaltılabilir (Şekil 4.3). Mimarlık pratiklerinin gündelik yaşamının görünür kılınması, pratiğin içerisinde hangi özne konumlarına, ilişkilere ve dillere yer verildiğini ya da verilmediğini açığa çıkartırken, disiplinin kendi yöntemlerini çoklu öznellik hallerini kapsayacak şekilde genişletmeyi sağlar. Mimarlık pratiğinin gündelik yaşamında öznelerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerin, eylemleriyle ve düşüncelerinin üretim süreçlerine ve ilintili olarak mekânsal üretimlerine de yansıdığını düşünüyorum. Diğer bölümde, araştırma sorularına pratiğin gerçekleştirdiği projelerin süreçleri içerisinden bakmaya çalışacağım.

4.1.2 gündelik yaşam pratikleri üzerine görüşmelerde ortaya çıkan kodlar

Şekil 4.3 : Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerine Görüşmelerde Açığa Çıkan Kodlar.

4.2 Feminist Pratiklerin Geliştirdiği Yaklaşımlar Üzerine Görüşmelerin Değerlendirilmesi

Araştırmanın ikinci kısmında, *anonim* pratiğinin mekânsal üretim süreçlerini anlatılar üzerinden görünür kılmaya çalışıyorum. Bunu yaparken, eleştirel feminist mekânsal pratiklerin: *kolektivite*, *öznellik*, *ötekilik-öteki olma*, *performans* ve *maddesellik* gibi nitelikleri ile ilişkilenen *anonim* pratiğinin geliştirmiş olduğu taktiklerin üzerinde duruyorum. Bu proje süreçlerinde *anonim* pratiği içerisinde yer aldığım için feminist alan araştırmalarının denediği yöntemler arasında olan bir araştırmacı olarak içeriden bakışla tartışmaya çalışıyorum. Bunu yaparken, proje süreçleri sırasındaki olaylara ve ilişkilere dair düşüncelerime, feminist bakışın içinden bir farkındalıkla tekrar bakıyorum. Bu aynı zamanda araştırma sırasında kendi konumumu düşünsel/duygusal bakımdan tekrar tekrar sorgulamama neden oldu.

Boğaziçi Üniversitesi, Güney Kampüsü içerisindeki açık alanların iyileştirilmesine yönelik 2013-2015 yılları arasında *anonim*'in tasarım ve uygulama aşamalarında yer aldığı projelerin süreçleri, bu bölüm içerisinde tartışacağım ilk mekânsal üretim pratiğini oluşturuyor. Boğaziçi sürecini, süreçte daha yoğun yer almış olan Köknar'ın, Şener'in, Agbulut'un ve Toptaş'ın deneyimleri ve kendi deneyimlerim üzerinden aktarırken; bu süreçte daha az yer alan Usta'nın ise gözlemlerine yer verdim. Boğaziçi sürecinin *anonim* için başlangıcını Köknar şöyle anlattı:

“Boğaziçi, bir şekilde birisinin anonim’e referans olması ile başladı.... hem mimarlık hem de peyzaj mimarlığı alanında çalışan iyi işler yapan kim var falan gibi böyle bir araştırma, Gülay Barbarosoğlu öyle bir soru sormuş etrafındaki danışmanlarına, kendi danışmanları ve rektör yardımcılarına herhalde o dönem için öyleydi. Ondan sonra bir biçimde de bize erişmişler, daha sonra rektörlüğün bize erişmesi ile Gülay Barbarosoğlu’yla tanıştık. Ahmet Ersoy ile tanıştık, o da mimar hatırlarsın. Ondan sonra onların bize hikayeyi, yani proje konusu olan Güney kampüse nasıl baktıkları ve Güney kampüs ile ilgili kendi arayışları ve niyetlerini anlatmaları ile başladı. Aslında biz o hikayeyi dinleyerek başladık. Doğrudan nasıl işe dönüşeceği ile ilgili hiçbir bilğimiz de yoktu. Onu nasıl profesyonel bir işe dönüştüreceğiz,

ya da süreç nasıl yürüyecek bir fikrimiz de yoktu aslında” (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021).

“Ondan sonra, yine Gülay Barbarosoğlu ve rektörlüğün danışman ve rektör yardımcıları ile birlikte yaptığımız toplantılar, üniversite yönetim kurulu ile yaptığımız toplantılardan birtakım beklentileri öğrendik; asıl mesele başlangıçta şuydu: çok uzun zamandır hiç el değmemiş kimsenin el değmeye, değiştirmeye cesaret edememiş olduğu bir ortamın öncelikle fiziksel olarak düzelmesine ihtiyaç vardı. Mesela göremeyen insanlar için daha rahat kullanılabilir bir yaya yoluna ihtiyaç vardı, tekerlekli iskemlenin kullanabileceği rampalara ihtiyaç vardı. Aslında öncelikle bir takım ihtiyaçlar vardı. İkincisi de çok yıpranmıştı, o yıpranmışlığın içerisinde çözüm gerekiyordu. Ama 150 yıllık bir kampüste bir yerlere dokunmak, değiştirmek çok da kolay değildi” (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021).

Köknar, bu görüşmelerin yapıldığı zaman aralığının Gezi’den sonra olduğunun da özellikle altını çizdi. Toplumsal olarak yaşanan olayların etkisinin yoğun şekilde sürdüğü bir dönem olması, kamusal alanlarda habersizce gerçekleşecek her müdahalenin oldukça fazla tepki almasıyla sonuçlanabilirdi. Özellikle bu değişimin Boğaziçi Üniversitesi’nde ve uzun bir zaman aralığı sonrasında gerçekleşecek olması hiç kolay değildi. Bu yüzden, hem Güney kampüsün gündelik hayatını ve kültürünü hem de Boğaziçi’nin **mekânsal özneliliğini** anlamaya çalışmak önceliğimiz oldu. *anonim* içerisindeki tartışmaların başlangıcını da bu oluşturdu. Bu tartışmalar sırasında herkesin ortak düşüncesi ya da hissiyatı oranın “**kendi varlığını değiştirmek istemeyiz**” oldu (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021). Tasarımcı olarak daha alışkın olduğumuzu düşündüğüm tasarımın görünürlüğü için ürettiğimiz –form, biçim, standart gibi- alışkanlıklara her yaklaştığımız zaman, kendi içerisinde eleştirisini üretip geri adım atmayı öğrenmeyi gerektiriyordu. Öncelikle mekânın kendi özelliklerini, hafızasını ve ihtiyaçlarını anlayabilmek için farklı zaman aralıklarında orada olduk. Bu yoğunlukla, ofisten benim üstlendiğim bir sorumluluktuk. Bu sırada şu detayın da önemli olduğunu düşünüyorum: Ben, Boğaziçi projesi başlamadan kısa bir süre önce yarı zamanlı olarak çalışmaya başlamıştım ve bu benim ilk çalışma deneyimimdi. Aslında deneyimsiz olmamanın, orayı anlamaya çalışırken özellikle sonrasını çok düşünmeden sadece o andaki durumuna bakmaya

dönük bir özgürlüğü getirdiğini şu an fark ediyorum. Boğaziçi sürecindeki ilk aşamayı oluşturan Etiler Kapıdan-Güney Meydana kadar olan yaya yolunu anlamaya yönelik çalışmalara da yerinde yürüyerek, durarak, oturarak, dinleyerek, konuşarak, koklayarak ve çizerek başladım. Sonrasında ofise döndüğümde, fotoğraflar üzerine kesit-kolajlardan oluşan temsillerle o günün deneyimini aktardığım, mevcut olanın korunması ve yapılabilir müdahalelerin belirlenmesi için birlikte üzerine uzun uzun konuştuğumuz bir süreç hatırlıyorum. Bu süreçle eş zamanlı olarak üniversitenin içerisinde de sürece yönelik beklentilerin konuşulduğu bir ortam oluştu.

*“...Biz bunu üniversiteye taşıdık, Boğaziçi Üniversitesine taşıdık tartışmalarımızı. Ondan sonra başta aslında Gülay hoca da şaşırdı belki öncelikle biraz gereksiz gibi gördü bu kadar çok **tartışma** yapmayı, ondan sonra biz o gelgit tartışmaların içerisinde, biraz üniversitenin de bizi yönlendirmesiyle kendimiz burayı nasıl görüyoruz, ne anladık diye bir master plan üzerinden bazı noktaları belirledik”* (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021).

Tasarım sürecini kampüs içerisinde forumlar oluşturarak ve tartışarak ilerletmeyi önerdik. Başlangıçta yönetim için de bu çok alışıldık bir yöntem olmadığı için emin olmaları zaman aldı. Bu bütün bir sürece yayılan ve zamanla farklı aktörlerin dahil olmasıyla şekillenen, genişleyen bir tartışma ortamına dönüştü.

İçerisinde yaşanan ve yoğun kullanımı devam eden bir kampüsün bir anda her yerinin inşaat alanına dönüşmemesi için fiziksel ihtiyaçlara göre öncelik sıralamasını belirledik. Etiler Kapı- Güney Meydan arası yaya yolu ile başlayan / Rektörlük binası önü güvenlik yapısı/ Psikoloji-Sosyoloji Binası çevresi/ Giriş güvenlik yapıları, otobüs durağı, kampüs girişi bekleme yerleri/ Kennedy Lodge/ Student Lounge/ Rektörlük binası önü olarak süregelen bir sıralama ile devam etti. Bunu belirtme sebebim: Kendi içlerindeki tasarım ve uygulama süreçlerine **farklı aktörlerin** dahil olmasıyla birlikte birbirinden çok farklı **müzakere** ortamlarını kurmaya dönük **taktikler** içermiş olmaları. Etiler Kapıdan Güney Meydana bağlanan yol, yürüyerek ya da araç ile kampüsteki herkesin kullandığı bir güzergah olduğu için uygulama sırasında çok fazla etkileşimin olduğu yerd. Bu yol üzerinde etkileşimin çok fazla olması, tasarım ve uygulama ekibinin kampüsle ilişki kurması açısından birbirini tanınması, anlaması ve dinlemesi için de güzargahın başlangıcını oluşturdu.

*“Orada olursak ve biz orada ne yaptığımızı utanmadan sıkılmadan orada kişilerle tartışabilirsek o zaman zaten bir problem olmayacağına inanıyorduk. Ve bu inancımızın doğru olduğunu da gördük orada bulunduğumuz yolun yapım süreci boyunca. Boğaziçi Üniversite’sinde yaptığımız ilk iş Güney Kampüs girişi olan Etiler kapıdan Güney meydana inen yolda yürüme yolunun tekrar tasarlanması işi. Bu iş aslında baktığın zaman 500 metrelik bir kaldırım projesi. Ama oradaki bir araya gelişler ne kadar, ne kadar, ne kadar önemli oldu. O bize çok şey öğretti. O yolda durduk Hande, en çok sen durdun. Gelen geçen herkese utanmadan sıkılmadan yorulmadan **yanıt verdik**. Biz burada bunu yapıyoruz burada şuna ellemiyoruz. Burada şunu **önemsiyoruz**. Burada şuna **dokunabiliyoruz, dokunuyoruz** ve bunun nedeni de şu diye kendi oradaki yaptığımız görüşmelere referans vererek. Ve o bizim için bence çok büyük bir tecrübe oldu, çok şey öğretti o 500 metre yolda olmak” (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021).*

Bu yol bir taraftan da Boğaziçi manzarasına sahip bir yol; “petek” ise bu manzarayı durup, oturup izlemek isteyenler için yol üzerindeki bir niş. Petek ismi bu nişin formundan kaynaklı, buluşma noktasına verilen üniversitedeki herkesin bildiği bir isim. Bu şekilde kampüs içerisinde mekânlara ve binalara isim vermeye dönük bir geleneğin olduğunu öğrendiğimizde, buranın tasarımını koruyarak hatta peteği daha da belirgin hale getirerek sürdürmemiz gerektiğine karar verdik. Petek’ten sonra ise yolun üzerinde başka bir duraklama noktası yoktu. Orada farklı mevsimleri deneyimlerken fark ettiğimiz başka bir manzara noktası, -bu sefer yazın at kestanelerinin gölge yaptığı, kışın yapraklar dökülünce önü açılan ve daha çok manzaranın görüldüğü, ilkbaharda ise erguvanların ortaya çıktığı yer- bu yol üzerinde genişleyen bir duraklama noktası olarak eklenmiş oldu. Bu yeni çıkma için ahşap ve çelik malzeme önerdik. Başlangıçta tepki aldı, ama sonrasında yeni bir ekleme olduğu için malzemenin de yeni olması yönündeki fikrimizi kabul ettiler. Uygulama tamamlanıp bir süre geçtikten sonra gittiğimizde ahşap terasın üzerinde renkli bir el yazıyla “Balkon” yazdığını gördük. O anda “İlk başta o kadar uğraşıldı, bu silinebilir bir şey mi?” diye düşündüm. Sonrasında bu düşünceden uzaklaşarak, üniversite için sahiplenilen ve isim verilen bir yere dönüşmesine sevindim. Şimdi düşündüğüm zaman bu sürecin, pratiğin sadece **tasarlamak** olmadığını görmemi;

kullanımını, işgalini, deneyimleme şekillerini de kapsayacak şekilde mekânı sorgulamamı sağladını farkediyorum. Kullanımlara yönelik tasarımcı olarak deneyimini Agbulut şöyle aktardı:

*“Bu konuda aklıma gelen ilk örnekten bahsetmem gerekirse; bir taş duvar üzerinde ahşap oturma alanı tasarlıyorduk. Duvar devam ettikçe kaldırım kotundan iyice kopuyordu. Ahşap oturma alanı yoğunluğunun kotun düşük olduğu bölümde olması gerektiğini, böylelikle kullanıcıların ayaklarını yere basabileceklerini düşünmüştük. Ama hiç de öyle olmadı. Herkes bizim tercih etmezler dediğimiz bölümde oturup ayaklarını sallamayı tercih etmişti. ... Bir alanı bu kadar farklı profile sahip kullanıcının kullanıyor olması bu deneyimleri, gözlemleri çok **çeşitlendiriyor**” (A. Agbulut, kişisel görüşme-4, 21 Mart 2021).*

Agbulut da bu gözlemler sonrasında kamusal alanlarda belirlenen/dayatılan kullanım kurallarını sürdüren tasarımlar yerine **kullanım alternatiflerine** açık tasarımların olmasının gerektiği sonucuna vardığını söyledi. Kamusal alanının belirlenen kurallar ya da beklenenin dışında kullanılması De Certeau’nun taktik kavramının karşılığı olurken, tasarımcının bu taktiklerin karşısında stratejiler geliştiren değil, **taktiklerin çoğalmasını** destek olan bir yerde konumlandığının altını çizebilirim. Günlüğüme dönüp baktığımda **katılım** süreçlerinde yaşadığımız zorlukların ardından kendi içimizde yaptığımız sorgulamaların ve tartışmaların olduğunu görüyorum. Şener de bu süreçteki sorgulamalarını şöyle aktardı.

*“Alan ne kadar **kamusal** ne kadar değil? Buna **kim karar** verir? O süreçlerde **söz hakkı, herkesin** olabilir mi, olamaz mı? Günün sonunda bir karar verici mekânizma olmalı mı? Bunun gibi git geller oluyor ister istemez. Orada bence **tasarımcının** da kendini tuttuğu, **kamu faydası** tarafında durabildiği oranda başarılı oluyor kamusallık” (A. Şener, kişisel görüşme-1, 4 Nisan 2021).*

*“...kamu projesinde içeriği anlamının en iyi yolu **birebir görüşme yapmak**, orada oturup saatlerce ona kafa yormak ve başka kanallardan edinilen bilgilerle onları **çakıştırmak** ve oradan veri elde etmek” (B. S.Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021).*

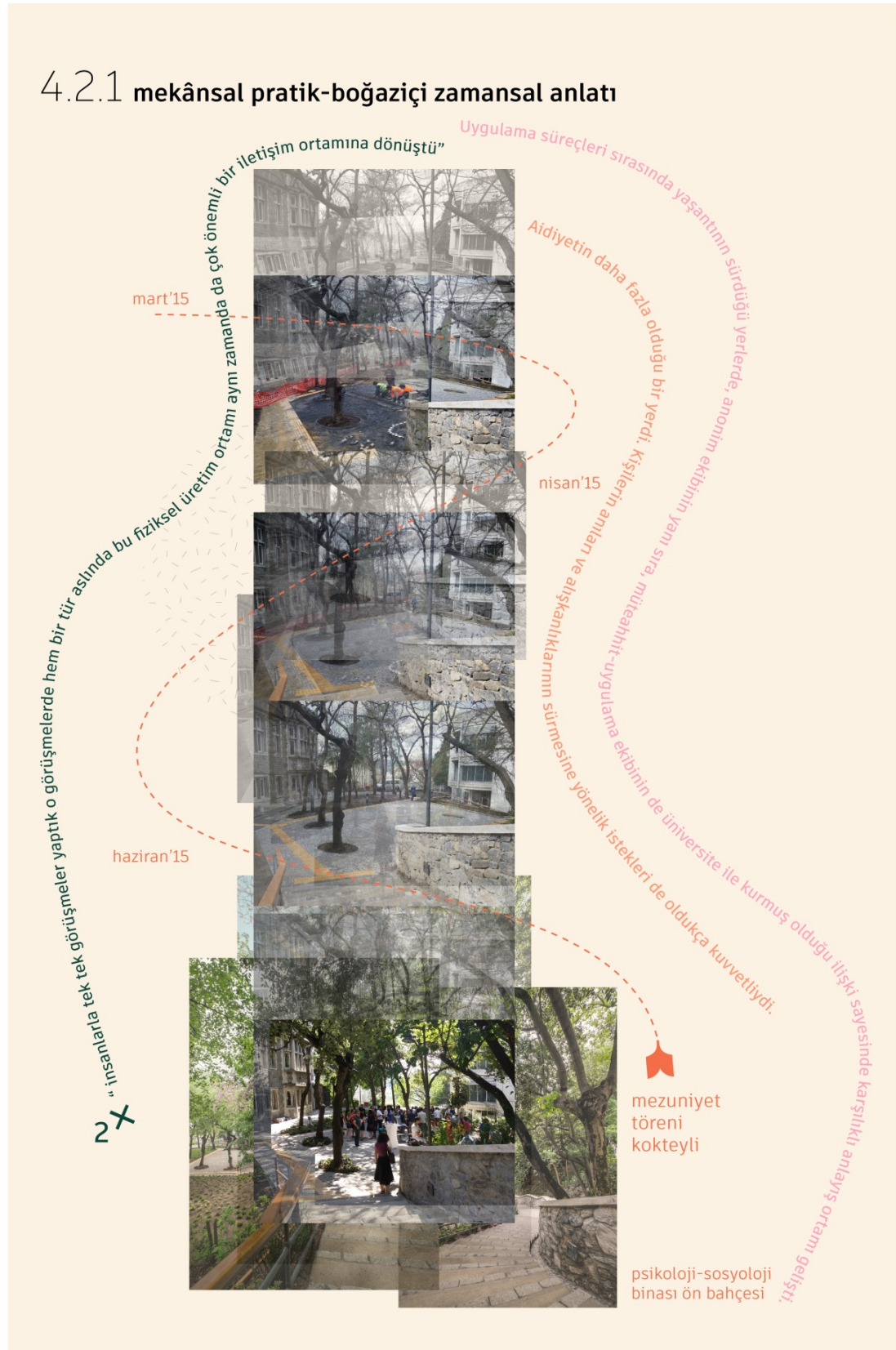
Bu soruların ve yorumların ortaya çıkmasını sağlayan süreçlerden bir tanesi, Psikoloji-Sosyoloji Binası çevresinin tasarlama ve uygulama süreci oldu. Buradaki zamanımızın daha kısıtlı olması projelendirme sürecinin diğer süreçlere göre daha kısa sürede tamamlanmasına sebep oldu. Köknar bu durumu ve yaşananları şu şekilde aktardı:

*“...o güne kadar sürdürdüğümüz diğer süreçlere göre daha hızlı karar vermiştik ve onda tepki aldık ve geri adım attık. Geri adım atmasaydık o kadar sahiplenilen, o kadar beğenilen ya da o sürecin içerisine dahil olunabilen bir süreç olamazdı diye düşünüyorum. ...zamansal akışımız değişti. Daha başka bir zaman akışı içerisinde yapılmak durumunda kaldı ama oradaki bütün insanları tanıdık, bütün insanlarla **tek tek görüşmeler** yaptık. O görüşmelerde bu süreç hem bir tür **fiziksel üretim ortamı** hem de aynı zamanda çok önemli **bir iletişim ortamına dönüştü** bizim için. ‘Orada beklenen nedir? orada gündelik hayat nedir?’ çok incelikleriyle öğrenme şansımız oldu ve bir sürü şeyden vazgeçtik orada, belki ana karakteri de domine eden bazı kararlardan vazgeçtik, mesela o ilginç gelen bir şeydir bana. Süreçte zaman baskısı var, belki para baskısı da var o ara, belki bir akış içinde olması gerekiyor, onu tam bilmiyorum, ama zaman baskısı olduğunu biliyorum. Bir an evvel yapıp bitmesi gerekiyor ama olmadı, bu noktada bence orada yaşayan oradaki öğretim üyelerinin de çok katkısı oldu. Çünkü onlar da dediler ki hayır böyle olmaz. Ama o kapı onlara açıldı, o ortam da açıldı o zamanlar. Tamam peki bu şekilde olmazsa nasıl olurun **müzakeresi** yapılabilirdi” (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021).*

Psikoloji-Sosyoloji Binasının yakın çevresi, üç farklı noktayı birbirine bağlayan bir geçiş özelliğine sahip olduğu için paydaşları ve ihtiyaçları birbirinden farklı özelliklere sahipti. Ayrıca aidiyetin daha fazla olduğu bir yerdi. Kişilerin anıları ve alışkanlıklarının sürmesine yönelik istekleri de oldukça kuvvetliydi. Farklı istek ve görüşlerin arasındaki **müzakere** ortamını oluşturmak tasarım ekibi ve rektörlüğün işbirliği ile sağlandı. Burada en önemli ihtiyaçlardan birisi çok dik eğimli rampaya çözüm üretilmesiydi. Bu durum, teknik ve standart olanın tekrar sorgulandığı ihtiyaçlara yönelik bilginin, farklı görüşler alınarak toplandığı bir süreci beraberinde getirdi. Bu süreç sırasında bazı teknik bilgi gerektiren konular hakkında da yorumlar aldığımız oldu. Böyle zamanlarda teknik olan bilginin bu konuyu hiç bilmeyen

kişilerle tartışılması, birlikte üretme pratiğinin de **karşılıklı bir öğrenme süreci** olduğunu hatırlattı. Kişilerin buraya ait hikayelerini dinlemek, binanın arka bahçesinin onlar için “küçük bir orman” olduğunu bilmek bizi, o hissin sürmesine katkı sağlayacak bir tasarıma yönlendirdi. Psikoloji-Sosyoloji Binasının tasarım süreci sırasında ön bahçesinin kullanımına yönelik -burayı sıklıkla kullanan iki bölüm arasında- görüş ayrılıkları oldu. Bu da alınan tasarım kararlarını tekrar değerlendirmeyi ve bazılarında vazgeçmeyi gerektirdi. Tasarım sürecinde oluşan konuşma-tartışma-anlaşma süreci uygulama sırasında da devam etti. Uygulama süreçleri sırasında da yaşantının sürdüğü yerlerde, *anonim* ekibinin yanı sıra, müteahhit-uygulama ekibinin de üniversite ile kurmuş olduğu **ilişki** sayesinde karşılıklı **anlayış ortamı** gelişti. Zaman zaman ders saatlerine göre çalışma programı oluşturulup, gürültü seviyesinin az olduğu çalışmalara öncelik verildiği oldu. Kampüs içerisinde daha özelleşen alanların tasarım süreçlerini, birebir görüşmelerle yürütmek ve uygulama sırasında da bu iletişimi sürdürmek burada keşfettiğimiz bir yöntem oldu. Bu açıdan düşündüğümde projeye dair aklımda kalan çizimlerinden çok sürecin zamansal anlatısı olduğunu söyleyebilirim (Şekil 4.4). Bu tartışmaların içinden şekillenen mekânın uygulama sonrasındaki yaşantısı da sürecin oldukça merak ettiğim bir parçasıydı. Bunun için farklı zaman aralıklarında hem deneyimlediğim hem de gözlemlediğim zamanlar oldu. Mezuniyet töreni o anlardan birisi, onun dışında ön bahçedeki ağaçların altındaki masalar ve oturma alanları havanın güzel olduğu günler sıklıkla derslerin yapıldığı bir yere dönüştü. Arka bahçesi ise sakinliği ile gizli ve “küçük bir orman” olmayı sürdürüyor.

4.2.1 mekânsal pratik-boğaziçi zamansal anlatı

Şekil 4.4 : Mekânsal Pratik-Boğaziçi Zamansal Anlatı.

Benzer şekilde giriş kulübelerinin ihtiyaçlarının belirlenmesi, güvenlik görevlileriyle; bisiklet parkları, bisiklet kulübüyle ve öğrenci temsilcilikleri ile yapılan görüşmelerle şekillendi. Kampüsün dış mekânlarının tasarımlarına odaklanan projelerden farklı olarak üzerinde durmak istediğim bir diğer süreç ise: “Student Lounge”. İç ve dış olanı bağlayan bir geçiş mekânı, aynı zamanda işgal edilmiş bir mekân. “Starbucks” tarafından işletilen bir mekân iken üniversite içerisinde öğrencilerin ve akademisyenlerin gerçekleştirdiği karşı-işgal hareketi ile kamusal alanın kullanım hakkına yönelik haklarını aradıkları bir mekân. Bizim sürece dahil oluşumuz, bu işgal sonrasında mekânın işletilmeyen, dileyen herkesin bu mekânı kullanabildiği ve mekânın belirleyicisi olabildiği bir yere doğru evrildiği anda oldu. Mekânın işgali sırasında **bir arada olma, paylaşma ve kullanıma yönelik** geliştirilen taktikleri anlamaya çalışarak sürece başladık. Öğrencilerle mekânın fiziksel ihtiyaçlarını belirleyebilmek için **işbirliği** yaptık. Üniversite içerisinde mekânın yeni kullanımına yönelik görüşlerin toplanmasında, öğrenci kulüpleri anketler düzenledi. Sürece katılan herkesin birlikte şekillendirdiği bir mekâna dönüştü. Ortak çalışma, dinlenme alanları, etkinliklerin paylaşıldığı panoların olması gibi kararları ve kullanıma yönelik önerileri daha çok öğrenci görüşleri belirledi. Kedilerin yoğun kullanımı da düşünülerek malzeme seçimleri yapıldı. Mekânın atmosferine yönelik bazı özellikler, kullanılacak malzemeler, renkler ise Rektörlük ile yapılan görüşmeler ile kararlaştırıldı. Bu süreçlerin tamamında yer alan ve ilişkiler arasındaki dengeleri düzenleyen aktör ise hiç şüphesiz Gülay Barbarosoğlu olmuştur.

*“Yani biz bir defa iki kadınının yürüttüğü bir pratiktik, çok genç insanlarla çalışan bir pratiktik. Gülay hocanın bize gösterdiği güven, kaldı ki ondan sonra başka çalıştığı gruplara da bakınca -biz ilk tek çalıştığı mimari grup, tasarım grubu değildik sonuçta- ama başka tasarım gruplarına baktığımızda onlar da kadın pratiklerdi. Vardı belki başka pratikler de ama aslında **kadın ve genç pratikleri** destekliyordu. Orada onun ayrı **bir destek mekânizması** olduğunu da düşünüyorum. Bunu hiç kendisiyle konuşmadık öyle bir fırsatımız olmadı ama müthiş güven duydu ve bence çok kıymetli olan çok iyi tartışmaları vardı Gülay hocanın. Yani böyle bir süper yumuşak ortam değil bu söylediğim, biliyorsun her haliyle tartışıyorduk her şeyi ama mesele orada niyet ettiğimiz şeyi gerçekleştirmektir” (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021).*

*“Gülay Barbarosoğlu’nun şantiyeyi en ince detayına kadar takip etmesi proje sürecini düşündüğümde ilk aklıma gelen detaylardan biri. **İşveren** konumunda ince düşünen bir **kadın gözünün** de olması hem sürecin gidişatında hem de ortaya çıkan sonuçta bir fark yarattı”* (A. Agbulut, kişisel görüşme-4, 21 Mart 2021).

*“İşlerimizin çoğunda böyle **sil baştan** bir şeyler **yaratmak**, illa ki kendi cümleli oraya yapıştırmak, yepyeni bir **iz bırakmış** olmak ile ilgili değil de, var olan bir şeyin **en iyi olası halini bulmak** ile ilgili bir dert var. Çok önemsedığımız bir bakış açısı bu; bugünün dünyası için de çok önemli olduğunu düşündüğümüz bir durum. Dolayısıyla araştırdığımız şey orada, oraya katkı sağlayacak, olması gereken ile ilgili en iyi ne yapabiliriz bu koşullarda. Bütün faktörlerin değişkenliğinde; değişen aktörler, maddi koşullar... Gülay Hanım gibi bir aktörün bu işin başında olması birçok durumu değiştiren bir şey. Belki de onun da feminist bir bakış açısından bakması olabilir bunu söylememin sebebi, **kadının kadını anlama halleri** üzerinden. Başka türlü bir rektör ile **aynı işbirliğini** yapamayabilirdik”* (A. Şener, kişisel görüşme-1, 4 Nisan 2021).

Uygulama süreçleri sırasında **hiyerarşiyi** hissettiğim, **yaş** ve **cinsiyet ayrımcılığına** uğradığım ve zorlandığım zamanlar oldu. Böyle zamanlarda verdiğim tepkileri düşündüğüm zaman görüşlerimi ve davranışlarımı bu yapılar içerisinde şekillendirmediğimi fark ettim. Bu yapı içerisinde düşünmeye ve değerlendirmeye daha yakın olan kişilerin, benim süreç içerisindeki duruşumu kabul etmeleri çok kolay değildi. Zaman zaman bunun -yaşımın **genç** olmasıyla ve **kadın** olmamla ilişkili olarak uygulama süreçlerinde söz söylememin yarattığı bir- rahatsızlık olarak Şener’e aktarıldığı da oldu. Tabi bu gibi durumlarda Şener’in ve Köknar’ın yanımda olduğunu bilmesem bu kadar rahat sözümü söyleyemeyebilirdim. Benzer şekilde bu süreçte Gülay Hoca, beni desteklediğini ve düşüncelerime değer verdiğini hep hissettirdi. Uygulama sırasında birlikte denediğimiz, tartıştığımız ve karar verdiğimiz birçok an olmuştur. Bu süreçlerden birisine şahit olan öğrencilerinin twitter hesabında Gülay Hoca’yı ölçü alırken paylaştığı fotoğraf ve yorumu Şener şöyle aktardı: *“...orada bence her türlü dışarıdan gelen katkı, yani Boğaziçi sürecinde*

Gülay hocanın metreyi alıp; bu değil şu yükseklikte olsun demesi gibi. Neydi o: ölçü alan rektör tatlılığı” (A. Şener, kişisel görüşme-1, 4 Nisan 2021).

*“Boğaziçi'nde gördüğüm kadarıyla ve çok çok kısa süreli dahil olduğum kadarıyla orada bir peyzaj projesi yaparken orasının mekânsal hafızasına, **oraya saygı duymak** bence projenin en değerli kararıydı. Oradaki yeni durum, tasarlanmış bir peyzaj projesi gibi çok fazla göze de sokulabilirdi. Ancak bunu tercih etmemek ve daha çok **arka planda kalarak** aslında oradaki o durumu **iyileştirmeye çalışma** hali bence oldukça önemliydi” (M. Usta, kişisel görüşme-7, 28 Mart 2021).*

Usta'nın bu projede tasarımın arka planda kaldığına yönelik görüşü, Köknar'ın “... iyi tasarlanmış ama tam da ne olduğu neyin değiştiği belli olmayan, büyük bir değişimin olduğu ama tam da **ne olduğu anlaşılmayan bir duyguyu** üretebilir miyiz acaba?” (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021). ifadesinde dile getirdiği “Tasarımcı olarak buradaki ana fikrimiz ne olabilir?” sorusundaki yaklaşımında da görülüyor. Köknar, kendisine gelen mailler üzerinden benzer geri bildirimler aldığını şöyle aktardı: “...ve sonra öyle mailler geldi ki bunları saklıyorum ben hala. Mesela 6 ay yurt dışında kalmış ya da bir sene yurt dışında kalmış gelmiş bir hoca diyor ki ya müthiş bir şey olmuş ama tam da anlayamıyorum mesela ne olmuş muhteşem falan diye” (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021). Boğaziçi sürecinde tasarlamak ve tasarımı aktarmak için ürettiğimiz temsiller de tasarım yaklaşımını sürdüren oraya ait foto-kolajlar oldu. Uygulama sonrasında ise hissedilen ama görünür olmayan değişim ancak öncesine ve sonrasına ait fotoğraflar yanyana geldiği zaman görünür olabildi (Şekil 4.5).

4.2.2 mekânsal pratik-boğaziçi mekânda tasarımın görünürlüğü

Şekil 4.5 : Mekânsal Pratik-Boğaziçi Mekânda Tasarımın Görünürlüğü.

Kamusal alan tasarımının içinde yer almak, tasarımcı olarak o projeyi tekrar tekrar deneyimlemeye ve gözlemlemeye olanak sağlıyor. Tasarım ekibinin projeler uygulandıktan sonra Boğaziçi deneyimlerini aktardıkları ifadeleri ise şöyle:

“Güney Kampüs kapısından girdikten sonra rektörlüğe kadar devam eden yolu kullanarak **meydana** ulaşp, dönüştürdüğümüz merdivenleri kullanarak devamında **sosyoloji binasının arka bahçesine** inerek alanları tekrar tekrar deneyimlemek benim için **rutin** haline geldi diyebilirim. Sürecin içerisinde hep bulunma şansım olduğu için o alanların bugünkü hallerine farklı bir gözle bakıyorum” (A. Agbulut, kişisel görüşme-4, 21 Mart 2021).

“İlk başta ana giriş kapılarından geçmek, kıvrılan yol ile birlikte aşağıya inmek, **seyir terasında** boğazı izlemek, değişen mevsimle birlikte değişen peyzajı yaşamak, **her bir noktasını** düşündüğümüz ve **emek** verdiğimiz o yoldan yürümek, yine bizim ürettiğimiz üzerine kafa yordığımız güvenlik kulübesini görmek, üretilmiş halini orada deneyimlemek, tüm bunların içinden geçerken ayrı bir **iyi hissediyorum**. Sanırım oradan yürüyen yayalarda her bir noktasının ne kadar düşünüldüğünü hissediyorlardır. Bu açıdan o projenin başarılı olduğunu ve verilen emeğe değdiğini düşünüyorum” (M. Toptaş, kişisel görüşme-3, 18 Nisan 2021).

“...yani ne bileyim ben, bir hendek açabiliyorsan, bir ağaç dikebiliyorsan, öyle bir ekleme yapabiliyorsan yani sadece insan beklentisi değil de **insan olan olmayan yaşayan yaşamayan her varlık** için eğer orada öyle bir şey yakalabildiysek, yapabildiysek bana en büyük tatmini o veriyor. Dolayısı ile mesela Boğaziçi'nde çok **etkilendiğim** kendimce, mesela bir **erguvanı** kurtarabildiysek, onu yürüme yolunun içine balkona dahil edebildiysek, onun altından geçirebildiysek insanları. Ya da mesela birtane **kocayemiş** vardır ya **sosyolojinin** önünde, onu oraya bırakabildiysek onun ötesinde bir beklentim yok gerçekten, o müthiş bir haz benim için, sahiden bütün samimiyetimle söylüyorum. Onların orada var oluşundan müthiş **etkileniyorum** ve elbette ki oradaki **insanların yararına** bir şey yapabilmiş olmak da müthiş bir şey ve bunu da kimseyi üzmeden, kimsenin **hatırasını yok etmeden**, kimsenin düşüncesinin önüne geçmeden yapabildik diye düşünüyorum” (B. S.Kökner, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021).

4.2.3 mekânsal pratik-boğaziçi anlatısı

Şekil 4.6 : Mekânsal Pratik-Boğaziçi Anlatısı.

Görüşmeler ve tasarım süreçleri arasında geçen zamanı da düşünerek, projelere yönelik görsellerin temsillerini görüşmelerin zamanından tekrar üretmek istedim. Bunu tasarım ekibinin mekâna yönelik deneyimlerini anlatırken izledikleri rota ve üzerinde durdukları an ya da mekâna eşlik eden sesleri bir araya getirerek oluşturdum (Şekil 4.6). Böylece mekânın, birbirinden çok farklı deneyimleri üzerinden sadece hatırlanan ve anlatılan kısımları görünür oldu.

İkinci olarak üzerinde duracağım **No8** projesinin sürecini ise Şener, Okumuş, Yenice ve Agbulut'un deneyimleri üzerinden aktaracağım. Bu projede ise daha çok ofis içerisinde gözlemlene şansı bulduğum ve kısa bir süre içinde yer aldığım için kendi gözlemlerimden bahsedeceğim. No8 sürecinde -ve Boğaziçi projelerinin son zamanlarında- yurt dışında yaşayan Köknar'ın anlatımları da benzer şekilde gözlemleri üzerinden olacak. No8 sürecinin başlangıcını Köknar şu şekilde aktardı:

*“No8'in de hikayesi çok ilginç onun daha derinlikli hikayesini Aslı daha iyi anlatır. Ben birazcık daha dışında kaldım o süreçte İstanbul dışında yani Berlin'de olmam nedeniyle ama yine de tabii ki birlikteydik sürecin içinde. Ama asıl süreç yönetimini Aslı yaptı, o yüzden daha ince detayları Aslı anlatır. Ama tabi binanın hikayesi çok ilginç çünkü bir dönüşümünü **anonim'in ilk işlerinden** olarak yapmıştık daha büyük bir ekip olarak. Sonra yine aynı müşteri **o yapının dönüştürülmesi** için yine anonim'e başvurdu bu arada **aynı işveren** başta işleri eski ortaklarımıza da verdi. Yani o da başka ilginç bir şey bence bu hikayenin içerisinde”* (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021).

Şener'le yaptığımız görüşmenin akışı içerisinde projenin başlangıcına yönelik detaylardan az konuştuğumuz için bu bilgileri, XXI dergisinin Mart 2017 sayısındaki “Kısıtlardan Türetmek” yazısıyla tamamlayacağım. Dönüşümü yapılan bina; 80'lerde, bitişik nizam, az katlı konut bölgesinde ticari yapı olarak inşa edildikten ve hiç kullanılmadan yüz değiştirmiş. Bu değişimlerden birisi daha önce *anonim* tarafından yapılmış.

“İlk sefer elini yüzünü düzelterip, ufak değişikliklerden büyük etkiler elde etmeye çalışma çabalarımız kısmen başarılı olmuş, zaten bina barındırdığı şirket yapısı için daha yapılıp yapılmaz yetersiz gelmeye başladığından varolan kısmen çözülebilmüş problemler, yenilerini doğurmuştu. Sonunda

*şirket hemen bir parsel yanında yeni ve büyük bir bina inşa ettirip, oraya taşınınca bu bina kullanımı tarif edilmek üzere beklemeye başladı... Binanın hem esas ofis çalışanları için **farklı fonksiyonlarla** kullanılacak bir **sosyal merkez**, hem de içinde şirketin daha genç ve dinamik yazılımcı grubuna **ofis** fonksiyonu görecek şekilde tasarlanması kararı ile çalışmaya başladık” (anonim, 2017).*

Aynı yapı ve benzer problemlerin tekrar ele alınmasına yönelik motivasyonun ve hissettirdiklerine dair düşüncelerin ise aynı yazı içerisinde şu şekilde aktarıldığını görüyorum:

*“Karşımıza çıkan her tasarım problemi kendine özgüdür. Ancak aynı problemlerin, aynı çerçeve içinde birden fazla kez karşımıza çıkması çok ender gerçekleşir. Daha önce bambaşka imkan ve ortamda ele aldığınız aynı problemi yeni baştan yeni verilerle ele almaya çalışmak, mükemmeliyetçi insanın arayıp bulamadığı telafi sınavı şansı olarak da değerlendirilebilir. Meslek hayatında çok sık karşımıza çıkamayacak böyle bir fırsatı bize sunan No8 projesinde bu **gizli memnuniyetle** karışık, ikinci şans etmeninin getirdiği **hata yapma lüksünü** ortadan kaldıran, **tedirgin** edici bir **sorumluluk** duygusuyla başladı süreç. Ancak bu kez binanın ilk renovasyonunda elimizde olmayan zaman faktörü ve yüksek kalite beklentisi elimizi güçlendiriyordu. İşveren, mimar, proje yöneticisi hep beraber hem elimizdeki problemler, hem çözümler konusunda daha deneyimli, daha hazırlıklıydık” (anonim, 2017).*

Beklentilerin yüksek olduğu, problemlerin ise yapının imkan tanıdığı kısıtlı hareketler içerisinde çözülmesini gerektiren bir proje olduğunu söyleyebilirim. Bu süreçte *anonim* ekibi genişledi. Okumuş, bu proje özelinde çalışmaya başladı. Proje sürecinin yaz aylarına denk geldiği aralıkta stajyerler de bu üretime dahil oldu. Yenice, yaz stajı sonrasında bu projede çalışmaya başladı. Sürecin uygulama çizimleri sırasında Erdoğan belirli bir süre ekibe destek oldu. Okumuş, projenin tasarlama sürecine yönelik deneyimlerini ise şöyle aktardı:

*“...ben **baskı** ile çalışabilen bir insan değilim. Bazı insanlar tam tersi şekilde çalışıyorlar, ben stresli olduğum zamanlarda ya da birisi benden aşırı bir beklenti içinde olduğu zamanlarda pek çalışamıyorum. Özellikle No8'in tasarım aşamasında Aslı Hanımın bana **o aralığı** vermesi, bir şekilde onunla*

*karşılıklı **diyalog kurarak tasarım** sürecine dahil olmam, bunlar bana hep çok iyi hissettirmişti” (C. Okumuş, kişisel görüşme-5, 21 Mart 2021).*

Okumuş, No8 projesinin tasarım sürecinin karşılıklı diyaloga dayalı geliştiğini, buna alışkın olduğu ve daha rahat üretim yaptığı ortamın kendisine sağlandığını ifade etti. Şener’in genel olarak tasarlama süreçlerine olan bakışını ve kendini konumlandırma biçimini yansıttığı görüşlerine baktığım zaman, Okumuş’un süreçte hissettiklerine bu davranışların yansıdığını görüyorum.

*“...her gelen katkı daha iyiye götürecek bir şey üretebiliyorsa, yanımdaki herhangi bir kişi; öğrencim de olabilir, çalışanım da olabilir, ortağım da olabilir, daha iyi ve geliştirici bir fikri varsa benim ona kendi adıma hep saygım vardır. Çünkü **hedef daha iyisi olsun**. Oradaki **hedef şu değil; benim dediğim olsun, benim tasarımım olsun**, ortaya çıkan şey **bana ait olsun...** Hatta onu teşvik etmeye de çalıştık hep. Çalışanlarımızı bazen daha çok **inisiyatif** almaları yönünde **desteklemeye** çalıştığımızı zannediyorum. Ama tabi o süreç içindeki dinamikler nasıl geliştirse sonuç da ondan etkileniyor ister istemez. Şunu söyleyebilirim mesela, No8 sürecinde mesela Ceren’le bir ön çalışma yapmıştık. Tam benzemiyor ilk yaptığımız tasarımla belki sonuçta ortaya çıkan bina ama başlangıç noktası odur, Ceren’in **fikirleri** çoktur orada” (A. Şener, kişisel görüşme-1, 4 Nisan 2021).*

Okumuş ise bu süreçte kendisini, deneyimi olmadığı için karar verici konumda görmediğinden bahsetti. Bazen Şener’in karar verici olmasını beklediği durumlarda karar vermemesinin kendisinde tedirginlik yarattığını ifade ederken bunun, kendisinin otoriteyle kurduğu ilişkiden kaynaklı olabileceğini aktardı. Karar verme mekânizmasının olmadığı durumlarda bazen bunun, hiyerarşinin eksik olduğunu düşünmesine de sebep olduğunu söyledi. Bir taraftan da süreç içerisinde bazen kendisinin inisiyatif alıp karar vermesinin de gerekli olabileceğinden de bahsetti. Tasarım konusunda ise Şener ile çalışırken, “Buna ben karar veririm” gibi bir tutumla karşılaşmadığını ifade etti. Tasarım sürecinde kararsız olma ile ilgili ise şunları aktardı:

*“Aslı Hanımın bence karar verirken kararsız olmasının bu ortama çok çok büyük bir artısı ve katkısı var.... o **kararsızlık** bence burada tasarım kararlarını zorlamaya ve **alternatifler** üretmeye çalışan bir **yöntemdi** gibi*

*geliyor bana. O değerliydi. Dolayısıyla da oturup tartışabiliyorduk. İşte bir şey yapalım, şurası tasarlanacak. Ben şöyle birşey çalıştım, sen böyle bir şey çalışmışsın. Aa sen bunu böyle yapsan daha iyi mi olur, hangi materyal daha iyi vs. diye konuşmak bana çok iyi geliyordu. Belki ben de bu sebeple pek inanamamıştım. Çünkü gerçekten çok **deneyimsizdim** ama bana **fikirlerim** soruluyordu. Pek böyle bir ortam beklemiyor muydum acaba diye düşünüyordum bazen, diğer ofisleri duyduğum zaman” (C. Okumuş, kişisel görüşme-5, 21 Mart 2021).*

Tasarım sürecini düşündüğüm zaman özellikle iki temel problemin çözümü üzerine aylar süren çalışmaların yapıldığını hatırlıyorum. Bunlardan bir tanesi, yapının alçak tavan yüksekliği içerisinde gerekli olan havalandırma ve iklimlendirme şartlarını sağlamak için mekânîk sistemi bu şartlar içerisinde belirleyebilmektir. Bir diğeri ise, yine tavan yüksekliği ile mekânsal algıyı negatif yönde etkileyen mevcut bant pencerelerin yerine yeni boşlukları belirlemek dolayısıyla yapının cephe kurgusunu değiştirmek üzerinedir.

*“Şu ilginç geliyor tabii, sanki **var olan bir sistemin içerisinde çatlaklar** üretmekmiş gibi var olan yapının içerisinde kendi yolunu bulmaya çalışmakmış gibi de geliyor. O yüzden değerli buluyorum bu verilenin içerisinde bir şey üretmeyi. Çünkü hayata baktığımız zaman sanki hiç bir zaman **sıfırdan** başlamıyoruz” (C. Okumuş, kişisel görüşme-5, 21 Mart 2021).*

Okumuş’un bu ifadesinde yer alan “var olan sistemin içerisinde çatlaklar üretmek” fikri eleştirel feminist mekânsal pratiklerin geliştirdiği taktiklere yakınlaşan bir yere işaret ediyor. Buna ek olarak, bu projeye özel geliştirilen taktiklere yönelik Okumuş’un yaklaşımları ise şöyle:

*“...**alternatif** bir görselleştirme metodu kullanmak mesela bir **taktik** olarak kabul edilebilir diye düşünüyorum. Tamamen bitmiş **renderlar** gibi değil de biraz daha **sürece yönelik** tutumların da gösterildiği **görseller** bir taktik olarak düşünülebilir. Mekânsal taktikleri düşününce ya da tasarlama taktiklerini düşününce bence o **kararsızlık** bir **taktik** olarak nitelendirilebilir, hep daha iyi olabilme ihtimallerini, ofisin istediğini, **alternatif** olanı, ilginç olanı **aramak** ve onun içinde hadi bir daha bakalım, hadi bir de şöyle*

*deneyelim gibi konuşmak. Yeniden üretimler üzerinden **tartışılıp** konuşulması vb. değerliydi. Başka bir yerde olsa bir tane yapalım bitsin, biz de bu işi aradan çıkaralım diye de bakılabilirdi konuya”* (C. Okumuş, kişisel görüşme-5, 21 Mart 2021).

Tasarım kararlarının alınması sırasında alternatifler üzerine ofiste proje yöneticisi ve mekânîk ekibin yer aldığı uzun soluklu toplantılar yapıldığını hatırlıyorum. Agbulut’un da benzer bir süreci tariflediği aktarım ise şöyle oldu:

*“Projenin karar aşamasında belki de en uzun süreç mekânîk sistemlere aitti. Binanın **yıkılmadan** korunmak istenmesi ve ofis olarak kullanılacak olması, alçak tavan yüksekliğine bir çözüm getirilmesini zorunlu hale getirmişti. Mekânîk toplantıların yapıldığı süreç bir türlü bitmemişti”* (A. Agbulut, kişisel görüşme-4, 21 Mart 2021).

“...mekânîkçilerin de proje yöneticisinin de mimarın da mimarlık ofisi çalışanlarının da o sürece dahil olduğu bir tasarım yaklaşımı vardı onu hatırlıyorum” (C. Okumuş, kişisel görüşme-5, 21 Mart 2021).

*“Mekânîk ekiple yaptığımız iş sohbetlerini hatırlıyorum. Mesela benim de ilk defa farklı projeleri koordine ettiğim bir süreçti. Aslında şeyi fark etmiştim. Daha önce hiç yapmadığım bir iş, mekânîk ekiple konuşuyorum onlara kararları bildiriyorum onların almış olduğu kararlar üzerinden neyin daha iyi olabileceği sonucuna varıp bir feedback veriyorum ve bunları yapabildiğime şaşırdığım, mutlu olduğum, kendime olan güvenimin de arttığı bir şeyler hatırlıyorum. Bunları yapabileceğim hiç aklıma gelmezdi. Ve ben bunları aslında yapabiliyormuşum gibi düşünmüştüm o zaman. O zaman bunlar benim için çok yeni tabii oradan bakacak olursak. Böyle bir **sorumluluğun da** verilmiş olması beni sevindirmişti mesela”* (Y. Yenice, kişisel görüşme-6, 3 Nisan 2021).

Tasarım sürecinde herkesin söz sahibi olduğu, kararların **ortak** alındığı bir sürecin olduğunu söyleyebilirim. Şener ve Okumuş, mekânîk toplantılar sırasında mekânîk karar olarak boruların dışarıdan gitmesi fikrinin proje yöneticisi tarafından toplantı sırasında dile geldiğinden ve bu fikrin herkes tarafından benimsenmesi ile kabul edildiğinden bahsetti. Borular, yapının ilgi çeken bir özelliği haline gelirken bir taraftan da cephe ve çatı bahçesi tasarımlarının önemli bileşenlerinden biri oldu. İç

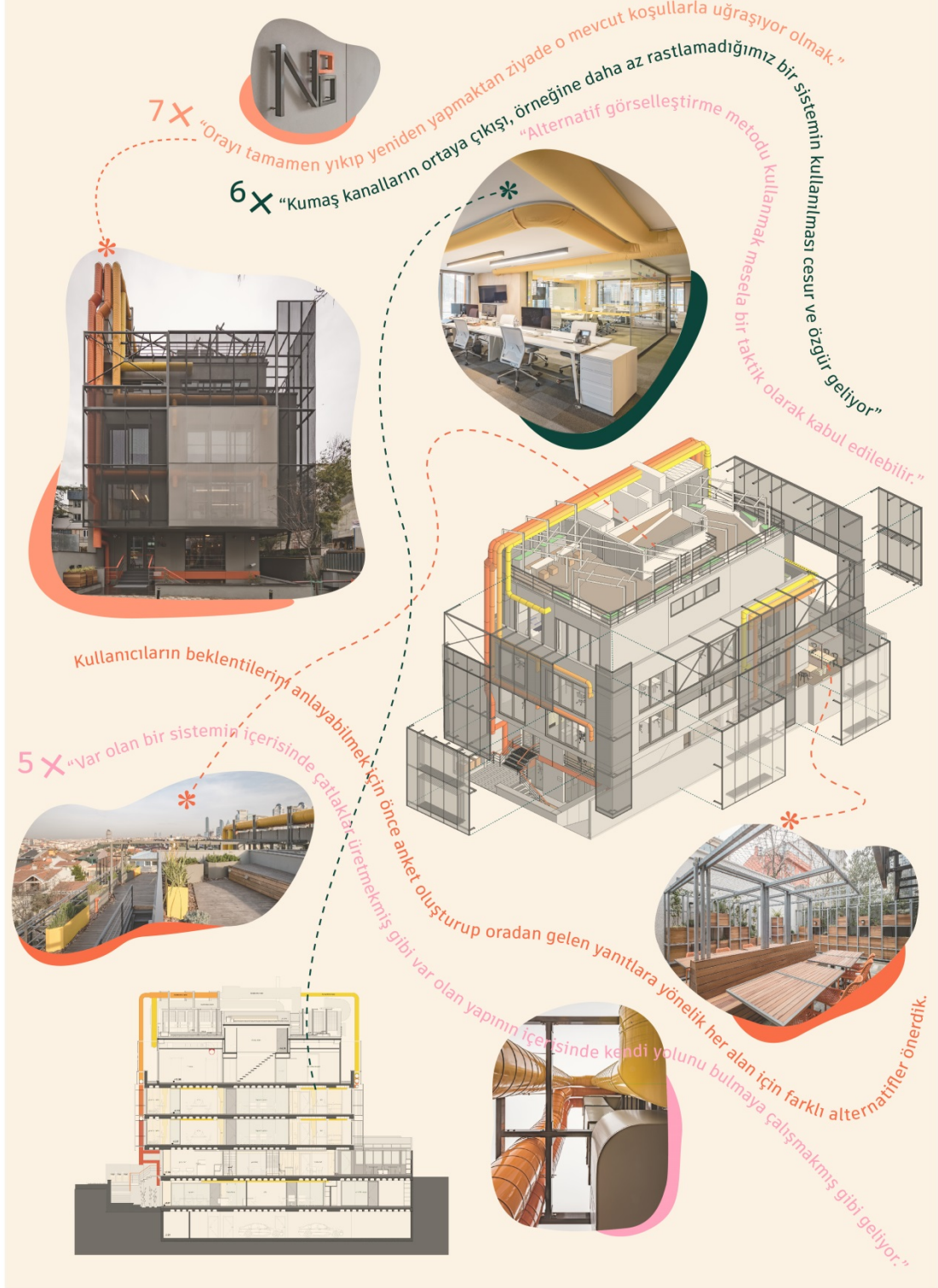
mekânda ise havayı içerde dağıtan kanallar, hem mekânîk bir gereklilik olarak hem de az yer kaplaması bakımından değerlendirilerek çeşitli arayışlar sonucunda tercih edilen “hafif ve yumuşak etkisi” ile kumaş kanal oldu. Bu süreçte kanallarla ilgili çalışmalara en çok yoğunlaşan kişilerden biri olan Yenice’nin aktarımı ise şöyle:

*“Kumaş kanalların ortaya çıkışı, bu fikrin kabul ediliyor olması onun değerlendirilmesi, daha az kullanılmış bir sistemin, etrafta çok örneğine rastlamadığımız bir sistemin kullanılması falan daha **cesur ve özgür** geliyor bana diğer çalışmış olduğum projelere bakınca. anonim’den sonraki projelerle karşılaştırıyorum, onlarda daha çok ilk akla gelenin uygulandığı ve daha güvendiğimiz şeylerin uygulandığı senaryolar vardı. Bu süreçte No8 de böyle farklı bir şey **deneme** fırsatı doğmuştu.... Şunu hatırlıyorum havalandırma kanalları ile ilgili, özellikle kumaş kanalların seçimindeki rolüm baya yüksek olduğu için, aslında onların gerçekteki desibel seviyesinin gösterildiğinden fazla çıkmış olduğu. Çünkü ses seviyesi bilgisi oluyor, bunun aslında üstüne çıktığını veya bu ses seviyesinin bile insanları rahatsız ettiği uygulandıktan sonra karşımıza çıkan bir şey mesela. Yani demek ki buradan bir ders çıkarıp bir daha bir ürünün uygulandığı noktaya gidip ses çıkaran bir ürün ise orada onu deneyip öyle bir karar almak gerekir gibi düşünüyorum” (Y. Yenice, kişisel görüşme-6, 3 Nisan 2021).*

Kanallar için böyle bir denemenin neden yapılmadığını hatırlamıyorum ama Yenice’nin söylediği yerinde görme ve deneme süreçlerinin cephenin seçimi sırasında yapıldığını söyleyebilirim. Okumuş’un aktarımıyla:

*“...çok **denemeli** durumlar vardı bence o çok iyiydi, özellikle cepheyi seçerken sürecin sonunda iki üç firma ile tekrar görüşülmeye başlandı. Bunun için Almanya’ya gidildi. Fabrikada numune bakıldı. Bu bana küçük ölçekli bir ofis için çok iyi bir şeymiş gibi geliyor. Çok da hakim değilim tabii diğer küçük ölçekli ofisler neler yapıyor ama kendi içinde bakınca denemeye çok açık ve o denemeleri hayata nasıl geçiririzi düşünmeye çalışan ve size düşündüren bir tasarım süreciydi gibi hatırlıyorum” (C. Okumuş, kişisel görüşme-5, 21 Mart 2021).*

4.2.4 mekânsal pratik-no8 anlatısı

Şekil 4.7 : Mekânsal Pratik-No8 Anlatısı.

Anlatılarda bahsedilen No8 projesinin temsiline, görüşmeler sırasında üzerinde durulan mekâna ait bazı görseller eşlik ediyor (Şekil 4.7). Bina içerisindeki fonksiyonlar deneyerek, görerek, değerlendirerek ve zaman zaman karar değişikliklerine gidilerek belirlendi. Ve binanın 1 katı kafe ve restoran, 2 katı ofis, 1 katı çok amaçlı alanlar ve toplantı odaları, 1 katı sportif faaliyetler için kullanılacak şekilde çok fonksiyonlu bir yapıya dönüştü. Daha sonra ise yapının girişi, kafenin dış mekânını oluşturan bahçe ve çatıda yer alan terasla birlikte katlarda yer alan balkonların da içerisinde olduğu iç ve dış arasında kalan alanlarda peyzaj tasarımı sırasında detaylı düşünüldü. Köknar, peyzaj tasarımının başlangıcını şu şekilde aktardı:

*“...yapının dış mekânları ile ilgili olarak sonra çalışabiliriz diye bir konu oldu bir noktada, onunla ilgili teklif verdik. Ondan sonra hatta yani tam da peyzaj projesi miydi; çünkü o böyle çok karışık bir yapı ya, iç mi, dış mı, peyzaj mı, bunun neresi iç neresi dış karışık bir konu. Ama dış ortamların peyzaj tasarımı ile ilgili olarak ben dahil olmuş oldum. Orada mesela **kullanıcının beklentisi** ile ilgili birtakım sorularla başladık. Ne bekliyorlar, nasıl bir ortamda yaşamak istiyorlar filan diye” (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021).*

Bu süreçte kullanıcıların beklentilerini anlayabilmek için önce anket oluşturup oradan gelen yanıtlara yönelik her alan için farklı alternatifler oluşturduk. Bu biraz da, Boğaziçi deneyimi sonrasında **katılımcı** sürece yönelik bu proje özelinde oluşturduğumuz farklı bir denemeydi. Bu alternatiflerin sunumları üzerinden işveren ile karar verildikten sonra o alternatif üzerinden ilerlendi ve uygulandı. Bunun sonuçlarını bir şekilde uygulama sonrasında istediğimiz kadar gözlemleyemedik. Terasın farklı amaçlar için kullanılmasına yönelik belirtilen isteklere karşın daha az kullanıldığını düşündüklerini, Köknar ve Yenice daha sonra arada yaptıkları ziyaretlerdeki gözlemlerinde ifade ettiler. Agbulut ise bu durumun, süreç sırasında kullanıcı ile olan birebir temasın daha az olmasından kaynaklandığını düşündüğünü aktardı:

“Binayı yazılım ekibi kullanacaktı. Sürecin ilk aşamalarında kullanıcılar, projeyi bizim kadar sahiplenmemişti. Binanın kendiliğinden yarattığı zorluklar haricinde uygulama sürecinde yaşanan zorlukları da bilmedikleri için sürece hızlıca dâhil olamadıklarını düşünmek yanlış olmaz sanırım. Bu

noktada yaşanan zorluklar biraz da anonim'in **kullanıcı** tarafını da **dinleyen** tavrı neticesinde çıktı ortaya. Yine de istekleri olabildiğince gerçekleştirmek üzerine süreci devam ettirdik. İşin sonunda kullanıcıların binayı sahiplendiğini ve diğer ekiplerin de bu binaya taşınmak istediklerini duyduğumuz bir noktaya geldik. Bu işte bizi mutlu eden şeylerden biri de bu oldu" (A. Agbulut, kişisel görüşme-4, 21 Mart 2021).

"Daha **etkin** bir **süreç** olsaydı, daha katılımcı daha etkin bir süreç olsaydı belki o alanların kullanımları da daha mı iyi olurdu diye bir soru işareti var yine de kafamda. Her yerin de kendine göre bir **kapsamı** var, **kapasitesi** var diye düşünüyorum. Bir tanesi çok kamusal bir iş, bir defa herkesin kendi beklentisini çok özgürce dile getirdiği bir ortam, Boğaziçi için konuşuyorum. No8 ise biraz daha tariflerin daha başka türlü kurulduğu bir ortam" (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021).

Bir taraftan da süreç içerisinde en gergin olunan zamanların, proje yöneticisi ile olan iletişim sırasında oluştuğunu hatırlatıyorum. Benzer hislere Şener'in ve Okumuş'un ifadelerinde de rastladım. Okumuş bunun sebebini, **cinsiyet rolleri** ile birlikte patron tarafından süreci yönetmek için bulunan kişinin **hiyerarşik** olarak üstte olmasının getirdiği bir durum olarak yorumladı.

"...o bana **eksik** hissettiriyordu. Mesela çok **gergin** hissettiriyordu...Yani tabii **deneyimsiz** olduğum için özellikle proje yöneticisi tarafından o deneyimsizliğim görülüyordu. Bir **erkek**le birlikte o süreçte çalışmış olsaydı ona nasıl davranırdı onu çok bilemiyorum. Çünkü diğer kişi de Yağmurdu. Şöyle bir şeyi hatırlıyorum, şimdi aklıma geldi. Bize **petibörler** diyordu. Şimdi hatırladım vardır tabii ki böyle şeyler, gerçekten unutmuşum. Biz ne demek petibör, neden böyle bir şey deniyor ki bize diye düşünüyorduk, Yağmurla aşırı **kızmıştık** bu duruma... Petibör deniyordu bize ve neden petit **küçük** demek, **şirin** anlamına da geliyor. Bizim de zaten **yaşımız** küçük. Ama tabii ki düşünüyorum mesela bizim yerimizde **erkek** çalışanlar olsaydı onlara da petibör denir miydi? Böyle bir şey geliyor aklıma, muhtemelen denmeyecekti" (C. Okumuş, kişisel görüşme-5, 21 Mart 2021).

Şener ise tasarım kararlarını vermekten çok bu süreci yönetirken zorlandığının üzerinde durdu:

“...çok gereksiz bir **strese** sokuyor seni kadın olarak. O **cinsiyetçilik** hâkim olduğu için daha **korumacı** oluyorsun ister istemez. Hep **kalkanların** yukarıda gezmek zorundasın. Ben bunu **yapabilirim**, beni oradan vuramazsın; **yapacağım**, sen de göreceksin, diye bir ispat ya da inatlaşma sürecine giriyorsun. Yaptık da sonunda ve bütün o süreci **suyuna giderek** halletmek zorunda kaldım... Çok **zıtlaşmadan** götürmeyi tercih ettim süreci, o benim karakterim ile ilgili de olabilir. Ama günün sonunda kavga etmeden ayrıldığımız için, sonunda **kötü bir deneyime** dönüşmediği için de **memnunum** işin gerçeği...” (A. Şener, kişisel görüşme-1, 4 Nisan 2021).

Şener; bu süreç içerisinde ekibinin **genç** ve **deneyimsiz** olmasının sürekli eleştirildiğini ve aldığı kararın sorgulanmasından ötürü hem kendisinin hem de ekibinin zorlandığını söyledi.

“...tabi zorlu bir süreçti onlar için onu tahmin ediyorum. Elimden geldiğince korumaya ve dengelemeye çalıştım ama bunu tam anlamıyla başarmak hayli zor, hele bir tür taciz noktasında ilerlediği zaman bazı şeyler. Ama bu işi yürütmek zorundasın ve o seçimleri yapmışsın. Ceren ve Yağmur ile yani **genç bir ekiple** başladım ve sürdürmeye çalışıyorum. Karşı taraf da bunu **sürekli hatırlatıyor**. Senin seçiminin **doğru** olmadığını ima ediyor aslında...” (A. Şener, kişisel görüşme-1, 4 Nisan 2021).

Şener o noktada iki farklı seçeneği olduğunu gördüğünü söyledi: Ekibi değiştirmek - bu, **deneyimli** iki **erkek** mimarla süreci yürütmek olabilir- ve bu şekilde bekleneni yapmış olmak -ki böylelikle belki de süreç içerisinde daha az yıpranacaktı- ya da ekiple devam ederek birlikte **mücadele etmek** ve bunun yapılabileceğini göstermek. Şener, genç bir ekibin bu sürece kattıklarını daha kıymetli ve önemli bulduğu için süreç tarifini yaparken ”Biz böyle bir ekibiz, böyle çalışıyoruz” u ifade etmekten yana kendisini gördüğünü söyledi. Bu yaklaşımı; mimarlıkta cinsiyet eşitliği politikalarını desteklerken yaş ve deneyim hiyerarşisini de kırmaya çalışan bir tutum olarak görüyorum. Bu hissedilen baskı durumunun ofisteki yansımasının ise çok yoğun çalışmalara sebep olduğunu söyleyebilirim. Okumuş da bu süreçte yoğun çalışmanın hem ofis olarak hem de bireysel olarak karşılığının alınıyor olup olmadığı ile ilgili soru işaretlerinin olduğunu aktardı:

“...Normalde küçük ofislerde tasarımı belirleyen ekonomi oluyor, **küçük** ofisler için **ekonomik kısıtlamalar** büyük bir dert. Ama burada ekonomi çok da belirleyici değilmiş gibi bir noktada çalışıldığını görüyordum. Ekonominin o kadar da belirleyici bir faktör olmaması **tasarlama aralıklarına** olanak sağlıyor gibi geliyor bana... Ama aynı zamanda tabii ki şunu da düşünüyordum. Biraz **fazla mı** çalışıyoruz acaba, gereğinden çok mu **mesaiye** kalıyoruz. Evet gerçekten iyi olduğunu düşündüğüm bir iş yapıyorum ama bunun **karşılığını** da alıyor muyum diye düşündüğüm noktalar da vardı ofis içerisinde” (C. Okumuş, kişisel görüşme-5, 21 Mart 2021).

Ekonominin belirleyici olduğu bu küçük ofis ortamında yine de tasarımın öncelikli olarak dert edilmesinin, hem Yenice’nin hem de Okumuş’un ifadelerinde yer aldığını görüyorum.

“...o dönemde, ve hala da anonim’e baktığım zaman daha **iyi, kaliteli bir tasarım** anlayışı vardı, daha farklı daha **yenilikçi** bir şey arıyorduk orada. Bu projenin iki üç ayda bitmesi de mümkündü ama o zaman bu arayışlara hiç girmemiş olacaktık. Daha **standart** bir şeyin tekrarını yapmış olacaktık. Bu son iş görüşmemdeki mimarların işe bakış açısı biraz daha nasıl desem **maddi** bir gelir kaynağı olarak görmeleri, daha ağırlıklı olarak o basıyor. Tasarımı da tabii ki de düşünen kişiler ama sen bu projeyi 3 aydan daha uzun sürede yapıyorsan sen ofisin kasasına girecek parayı azaltıyorsunu da düşünerek konuşuyorlar. Ya işte oradaki denge ve dengenin hangi tarafında durduğun önemli galiba” (Y. Yenice, kişisel görüşme-6, 3 Nisan 2021).

Bu durumun, ofis içerisinde herkes tarafından üstlenilen bir **sorumluluk paylaşımını** da beraber getirdiğini Okumuş şu sözleri ile aktardı:

“...bir şekilde herkesin iş yapması gerekiyor aynı zamanda, böyle bir **ekonomik** gereksinim olabilir, bu da belki bir taktik olarak okunabilir. **Herkesin** olabildiğince bir şey **üretmesi** lazım ofiste, gibi. Bunu böyle iyi ya da kötü olarak tartışmıyorum ama farklı noktalardan bakılabilir. Böyle bir ekonomik gereksinim de olabilir. Öbür türlü her şeyi sadece patronun yapması gerekirdi diye düşünüyorum. **Piyasa** ile **cebelleşmek** için ayrı bir taktik olabilir” (C. Okumuş, kişisel görüşme-5, 21 Mart 2021).

Okumuş, tasarımı ve iyi yapmayı daha ön planda tutmanın getirdiği ekonomik zorlanmaların üstesinden gelmek ve piyasa içerisinde yer almayı sürdürebilmek için geliştirilen taktikleri farklı noktalardan değerlendirebileceğini söyledi. Okumuş, ayrıca süreçlerde ekibin görünürlüğü üzerine konuşurken, No8 projesinin yayınlanması sırasında sürece dahil olan herkesin tasarım ekibi içerisinde isminin yer aldığından bahsetti. Sıklıkla karşılaşılan tasarımcı olarak genelde patronların isminin geçmesi durumunu da eleştirdi. Ayrıca bu tartışmaya ek olarak mimari ofislerin tasarım ve uygulama süreçleri arasında oluşturduğu hiyerarşinin de üzerinde durdu. *Tasarım, uygulamadan daha mı önemlidir? Tasarlanan projenin uygulaması çizilmediği zaman değeri azalır mı?* gibi sorular konuşması sırasında ön plana çıktı.

*“...işte tasarımcılar ayrı ayrı değildi de hepimizin **ekip** olarak adı yazılmıştı. Genelde iki tane patron var burada onları tasarımcı gibi yazıp geri kalan insanları ıvır zıvır işleri yapmış gibi yazalım şeklinde bir yaklaşım oluyor. Ama tabii burada şunu da sorguluyorum, **mimarlık** ofislerinde **tasarım** mıdır en önemli olan şey? Tasarlanıp **uygulama** çizilmediği noktada **değeri** azalıyor mu projenin? Bu sorgulamaların önemli olduğunu düşünüyorum. Ama mimarlıkta yayın yapılırken bir şekilde herkesin isminin yazılıyor olması bunlar çok değerli. Bir yerde konuşulurken, projeden bahsedilirken, bir yazı yazılırken orada emeği geçmiş herkesin aslında söyleniyor olması çok önemli. Galiba XXI’e çıkmıştı no8, o zaman projeye dahil olan **başka ekipler de** yazılıydı” (C. Okumuş, kişisel görüşme-5, 21 Mart 2021).*

Yenice, anonim içinde **emeği** geçen kişilerin isimlerinin projelerde, web sitesinde yer almasının çok önemli bir nokta olduğunu düşündüğünü belirtti. Bunu kendisinin de sürdürmeye çalıştığından bahsetti. Yenice görüşmemiz sırasında son zamanlarda yapmış olduğu iş başvurusu deneyimlerinden bahsetmişti. Bu yaklaşımıyla ilgili iş görüşmesi sırasında yaşadığı diyalogu ise şöyle aktardı:

*“Benim de **portfolyomda** o projeyi yaparken o esnada ofiste kim varsa onların hepsi vardı ve hepsi bir şekilde buna dokunduğu için **herkesin** adını da yazdım ben de. Bu kişi bunda bu kadar çalıştı diğeri az çalıştı ona göre ben bunları kategorize etmedim hiçbir zaman...ama bu **yaklaşım**la ilgili son iş görüşmem de şöyle bir şey yaşandı. A siz bu projeyi **yedi** kişi mi yaptınız? Hatırlamıyorum kaç kişi yazdığımı da bu **küçük** proje yedi kişinin yaptığı, bu **ölçekteki** proje işte bir de bu kadar **ayda** mı yaptınız? Benim orada değer*

*verdiğim başka bir şeydi, fakat onların bakış açısı bambaşkaydı, orada böyle bir **zıtlık** yaşamıştık. Ben de bu şekilde açıklamak zorunda hissetmiştim kendimi” (Y. Yenice, kişisel görüşme-6, 3 Nisan 2021).*

Yenice’nin aktarımında da aslında bir başka tartışma konusu açığa çıkıyor: *Ölçeğin küçük olması, proje üzerine daha az kişinin çalışmasını ve üzerine daha az düşünmesini mi gerektirir?* Bu sorunun; mimarlık pratiğinin fiziksel üretimle ilişkilendirilen son ürünle değil, tasarım süreçlerine ve ilişkilerine yönelik düşünme ile bağlantılı olduğunu söyleyebilirim. Şener’in *anonim*’in yaptığı işlerin **ana akım** sektör içerisinde çok naif kaldığını ve bunu yapmayı sürdürebilmenin fedakarlık gerektirdiğini aktardığı sözleri ise şöyle:

*“Bir de büyük bir **fedakârlık** gerekiyor farklı bir duruş sergilemek için, hele Türkiye gibi bir ülkede... bütün bu **cinsiyetçi** ayrımların ortasında, sektörel olarak rant egemen bir ortamda metrekaireler havalarda uçuşurken, senin sergilemeye çalıştığın prensipli duruş çok naif ve tekil kalıyor o bütünün içinde. Bu da bir fedakârlık gerektiriyor. Bundan aldığın çıktı maddi, manevi bu sektörün içindeki diğerlerinin bakış açısıyla kıyaslandığında küçük oluyor görüntüde, ama oradan senin hayat beklentin ve senin hayat görüşün ile ilgili olarak nasıl adımlar attığın önemli... Yani aslında ne Boğaziçi’yle bu kadar uğraşıldı belki, ne de No8’le uğraşıldı işin profesyonel tarafından baktığın zaman” (A. Şener, kişisel görüşme-1, 4 Nisan 2021).*

Mimarlık meslek pratiğinin nasıl gelişeceği üzerine Şener, ekonomik sıkıntıların ve kaynak sıkıntılarının giderek arttığı ortam içerisinde büyük rantsal projelerin ister istemez yapılamayacağını düşündüğünü söyledi. Bunun yerini daha duyarlı bir bakış ile dönüşüm üzerine düşünmenin gerekliliğinin artacağını aktardı. Köknar’ın, No8 projesinde yıkıp yapmanın yerine, imkanların içinden türetmeye ve yenilemeye yönelik yaklaşımları çoğaltmanın, ortamın içindeki tartışmalar ile olabileceğini aktardığı ifadesi ise şu şekilde:

*“Benim gördüğüm kadarıyla bütün herkesin yani anonim mutfağında, en azından anonim’in içinde harıl harıl çalıştığı, herkesin çok paylaştığı, çok tartıştığı bir ortam oluşu ve bir **yıkıp yapma** değil de yeniden yeniden **var etme** projesi oluşu çok ilginç geliyor bana. Birazcık şunun da etkisi var; belki bizim ekip, yani tasarım ekibi birbirini o kadar iyi tanıyordu ki artık, onu da*

*ben doğrusunu istersen bu tasarım ortamının kıymetli bir değeri olarak görüyorum. Çünkü bizim üretimimiz herhangi başka bir üretime benzemiyor, dünya görüşü bir defa çok önemli. Yani biz bugün tekrar bir araya gelsek - herkes dağıldı saçıldı ama- aynı şekilde aynı enerji bulabiliriz, buna bütün kalbimle inanıyorum. Yani oraların bütün o **enerjisinin** oradan biriktiğini düşünüyorum” (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021).*

Usta da benzer bir yaklaşımla ofis içerisindeki ortamın -çalışma koşullarının ve ilişkilerin- yapılan işlere yansıdığını belirtti. Her iki projenin mekân üretiminde de, **özellik ve kolektif** özelliklerin bir aradalığını ön plana çıkaran **süreç** yaklaşımlarının olduğunu söyleyebilirim. Süreçlerde işveren pozisyonundaki aktörlerle ilgili olarak ise Şener, yönetsel olarak farklı tavırları, beklentileri ve gerilimleri olsa da ortaklaşan yanlarının olduğundan bahsetti:

“...ortak iyi bir hedefe odaklanıyorsun aslında ve o hedef yolunda birlikte ilerlemeye çalışıyorsun... İki işin de ortak noktası şu; işverenin bir saygısı olması gerekiyor tasarımcıya, yani bir alan bırakması gerekiyor. İki işte de bence o alan vardı, olmasa yapamazdık zaten. O güven ve alan yaratılmadığı takdirde zaten iyi iş çıkarmak çok zor bizim işlerimizde” (A. Şener, kişisel görüşme-1, 4 Nisan 2021).

Köknar ise süreçlerin farklılaşan özelliklerini şöyle aktardı:

*“Boğaziçi ve No8'i karşılaştıracak olursak, yine kendi içine dahil olduğum kısmı ile konuşacağım, tabii ki bir defa bir tanesinde daha **bütüncül topluluğa dair bir niyet var**. Öbürküsünde daha o **tüzel kişiliğe dair bir niyet** var ne olursa olsun, o farkı görüyorsun. Şunu da yine de hani parantez içinde söylemek lazım; No8'in işvereni de o yapının aslında **kullanıcılarını gözet**en biri, onun da altını çizmek lazım çünkü yoksa biz ne anketi yapabilirdik, ne konuşabilir, ne bir şey yapabilirdik, dolayısı ile bence o açıdan da önemli. Ama yine de birisinin kamu işi olması öbürünün özel iş olması bazında bir farklılık getiriyor” (A. B. S. Köknar, kişisel görüşme-2, 4 Nisan 2021).*

Şener, No8 süreciyle olan farklarından bahsederken süreç yönetimine ilişkin yaklaşımları üzerinde durdu. Boğaziçi'de daha **destekleyici bir müzakere** ortamının kurulduğunu, No8' de ise daha fazla **uzlaşmayı gerektiren, zıtlaşmanın yıpratıcı**

olduğu daha “eril” bir bakışın yer aldığından bahsetti. (A. Şener, kişisel görüşme-1, 4 Nisan 2021).

Görüşmenin başında Usta **alternatif** mimarlık pratikleri üzerine düşündüğünden, araştırmalar yaptığından bahsetmişti. *anonim* ve proje süreçleri üzerinden konuştuktan sonra görüşmenin sonuna doğru ek bir soru olarak alternatif pratikleri düşünerek “*anonim*’de alternatif pratiklere dair iz görüyor musun? diye sormuştum. Usta bu soruyu hem alternatif pratikleri düşünerek hem de deneyimlediği ya da tanık olduğu diğer pratiklerle birlikte değerlendirerek cevapladı. Ve şu çıkarımlarda bulundu:

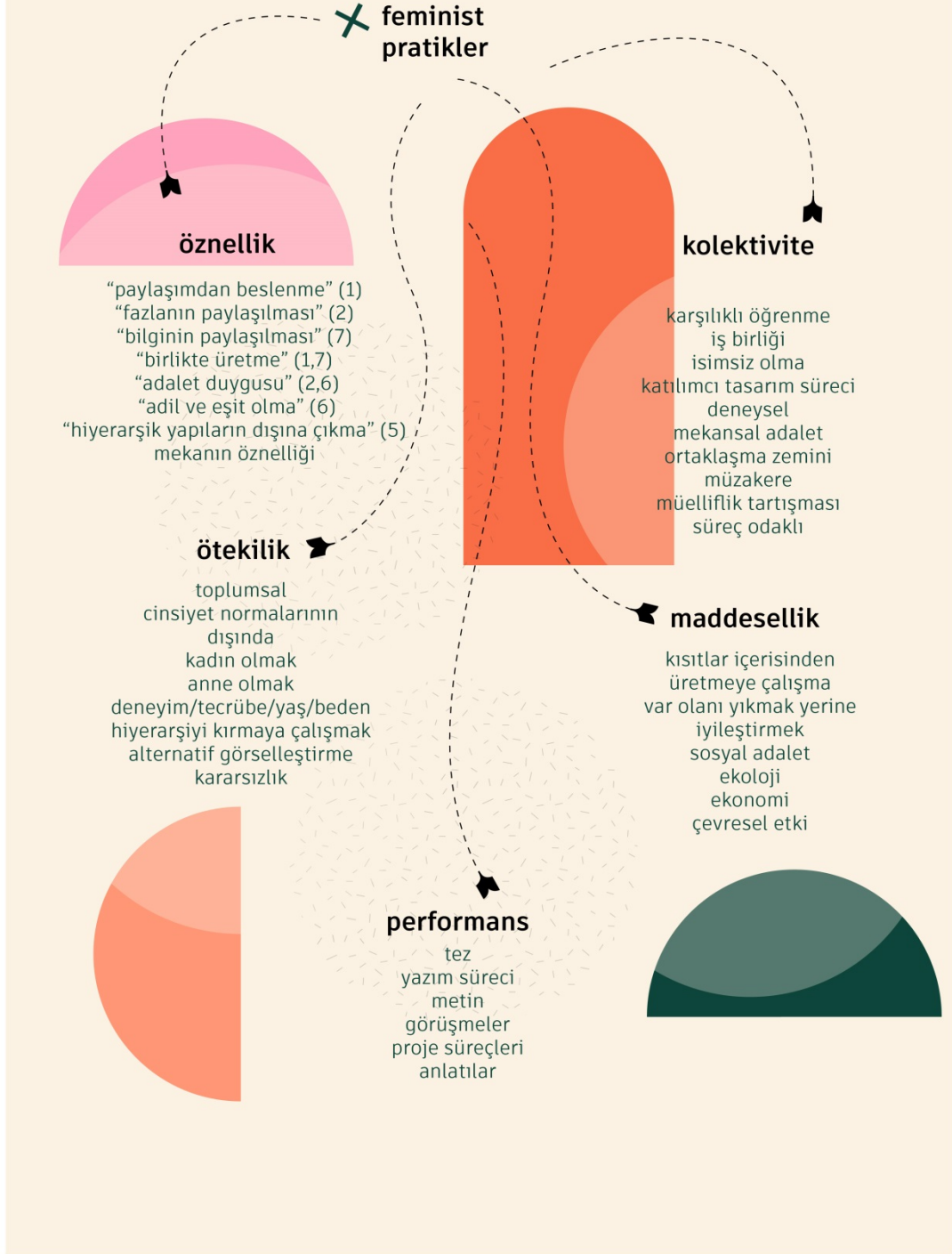
*“...anonim’de gerek hiyerarşinin, gerek **ataerkil** ortamın olmaması ve farklı **hassasiyetlerin** önemsenmesi çalışma ortamının şekillenmesinde bence öncelikliydi... Proje olarak ise alternatif bir pratik üretme konusunda da izler vardı. No8’in reuse olması orayı **tamamen yıkıp yeniden** yapmaktan ziyade **mevcut koşullarla** uğraşılıyor olmak, bir açıdan alternatif bir yaklaşım sağlıyordu. Çünkü betonarme strüktürün yıkılması, yeniden üretilmesi, onun kalıbı, oraya gelecek gidecek kamyonlar vs gibi durumlar **ekolojik** anlamda daha kötü bir etki yaratırdı. Mesela mevcut kat yüksekliğine rağmen onu kabul ederek proje yapma **sorumluluğunu** üstlenmek bence önemli bir karardı. Bir yandan da yaptıkları işler ile ilgili bir **starchitect** olma çabası gütmeme halleri...diğer ofisler çok fazla iş yaparken ... o konuda seçici olmaları ile de ilgili olabilir ... böyle mükemmel bir **estetik obje** üretmek amaçlı davranılmaması haliyle bir açıdan alternatife cevap veriyor muydu, veriyordu. Onun dışında Boğaziçi’nde gördüğüm kadarıyla ve çok çok kısa süreli dahil olduğum kadarıyla orada bir peyzaj projesi yaparken orasının mekânsal hafızasına, oraya saygı duymak bence projenin en değerli kararıydı. Oradaki yeni durum, tasarlanmış bir peyzaj projesi gibi çok fazla göze de sokulabilirdi. Ancak bunu tercih etmemek ve daha çok **arka planda** kalarak aslında oradaki o durumu **iyileştirmeye** çalışma hali bence oldukça önemliydi. Bu yaklaşımlar bence bir şekilde **alternatif** durumlara dokunuyor muydu? Dokunuyordu...”* (M. Usta, kişisel görüşme-7, 28 Mart 2021).

Görüşme akışı içerisinde kendiliğinden gelişen, görüşmeye alan açan bu soruya aldığım yanıtların tartışmaya çalıştığım birçok noktaya yakın olduğunu söyleyebilirim. Görüşmeler sırasında karşılaştığım ve özellikle belirtmek istediğim

deneyimlerden bir diğeri ise: Yenice'nin bir senedir mesleğini yapmak için gerçekleştirmiş olduğu çabayı arka arkaya bana aktarması sonrasında bu konuşmanın, sürece farklı bir açıdan bakmasını ve daha önce fark etmediği şeyleri fark etmesini sağladığını söylemesi oldu. Görüşmelerin kendi içerisinde farklı bir gezintiyi ve yeni bir tartışmayı barındırması bakımından bunun, karşılıklı bir “performans”a dönüştüğünü söyleyebilirim. Görüşmelerde açığa çıkan kodları bu iki bölümde ön plana çıkardıktan sonra bu kodları, sonuç ve tartışma kısmında tezin her bir bölümünde ürettiğim tartışmalar ile bir araya getirerek değerlendireceğim (Şekil 4.8).

4.2.5 feminist pratiklerin geliştirdiği yaklaşımlar üzerine görüşmelerde ortaya çıkan kodlar

şekil 4.8 : Feminist Pratiklerin Geliştirdiği Yaklaşımlar zerine Görüşmelerde Açığa ıkan Kodlar.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Öncelikle tezin kapsamında yaptığım araştırmaları özetleyerek başlayacağım. Sonrasında araştırmanın bulguları üzerinde duracağım. Araştırmanın bulgularını tezin her bir bölümünde ürettiğim tartışmalarla bir araya getirerek değerlendireceğim. Araştırma kapsamında, tasarım sürecini aktardığım Boğaziçi Üniversitesi kampüsünde, tezi yazdığım süre içerisinde gelişen olaylarda gözlemlediğim stratejilerin -mekânı dönüştürerek ya da mekân aracılığıyla- çok kısa sürede açığa çıkmış olmasının araştırmamın bulgularını oldukça destekleyen bir yerde durduğunu söyleyebilirim. Bu bağlamda, tez içerisinde yer alan mekânın öncesine ve ilişkilerine yönelik anlatıların, daha sonra yapılacak araştırmalara katkı sağlayabileceğini düşünüyorum.

Gündelik hayatın ve meslek pratiğinin içerisinde yer alan güç ilişkilerinin, bilginin ve mekânın toplumsal inşası üzerine düşündüğüm zaman, bu örüntülerin cinsiyet ve toplumsal cinsiyet tartışmalarından ayrı tutulamayacağını görüyorum. Araştırmayı bu örüntüler içerisindeki cinsiyet politikalarını odağa alacak şekilde sürdürürken, bu tartışmaları feminist teoriden beslenen bir kavramsal çerçeve içerisinde yaptım. Mimarlık alanının mekânsal üretim süreçlerinde alışlagelmiş düşünce, yazma ve ilişki kurma biçimlerine feminist perspektif içinden bakmayı denedim. Bunu yaparken, feminist olmayan okuyucunun cinsiyet ve cinsel politikayla bağlantıları kurabilmesi için feminizme yaptığım referansları netleştirmeye çalıştığım ilk bölümde bu tartışmalara odaklandım. Feminist teorinin, felsefe içerisindeki “cinsiyet” farklılığının yerini sorgulamasının ve “kadın” cinsiyetinin öteki ve farklı olarak nasıl kurulduğu üzerine yaptığı tartışmaların üzerinde durdum. Bu tartışmalar içerisinde Beauvoir’in “Kadın niye başkadır?” sorusuna yanıt ararken ortaya koyduğu, bir cinsiyetin diğeri üzerinde kurduğu tahakküm ilişkisinin toplumsal olarak inşa edildiğine dair düşüncesinin evrilmesiyle ortaya çıkan toplumsal cinsiyet kavramını açıkladım. Bu kavramlar; toplumsal yapı içerisinde şekillenen cinsiyet yapılarının ayrıcalıklı konumlarını, heteronormatif cinsiyetlendirilmiş iktidar

hiyerarşilerini ve emeğin cinsiyete göre bölünmesinin mekânı ve mekânsal üretim süreçlerini nasıl şekillendirdiğini görünür kılmamı sağladı. Bir taraftan mevcut tanımları ve temsilleri tartışan bir taraftan da kendi içinde gelişen düşüncelerin çoğulluğu ve çelişkileriyle birlikte yeniden ve yeniden sorgulayan Collin ve Kaufer’ın da ifade ettiği gibi feminist kuramın bir “güzergah” olduğunu söyleyebilirim (Collin ve Kaufer, 2014/2016). Batı metafiziğinin karşıt ikililikler üzerinden düşünme biçimi; feminist felsefe içerisindeki cinsiyet-toplumsal cinsiyet, eşitlik-farklılık gibi kavramları da benzer şekilde değerlendirmeye yönlendirmiştir. Bu açıdan eşitlik-farklılık feminizmleri olarak ifade edilen farklı görüşleri ve bakış açılarını ikili karşıtlıklar içinden değil, birbirlerini tamamlayıcı yönleri üzerinde duracak şekilde değerlendirdim. Post-yapısalcı kuramcıların felsefi öznenin konumunun bilinçle ve evrenselleşmeyle olan ilişkisini sorguladığı dönemde farklılık feministleri, akıl ideallerinin öznesinin cinsiyet bakımından nötr olmadığını ortaya koymuşlardır. Irigaray’ın tek cinsiyetli öznenin izini sürdüğü çalışmalar sırasında ortaya koyduğu, kadın deneyiminin temsil edilmeyen ya da eril imgesel tarafından eksik gösterilmiş olması durumu; bu tartışmalar içinde önemli bir yere sahiptir. Irigaray dişil simgesel düzenin tekrar düşünülmesi ve dişil öznenin kurulmasını önerirken bunu, alternatif özne konumlarının oluşması yolunda olumlu bir strateji olarak görür. Bu dişil kimlik yitimi, dil içerisinde de dişil olan değersizleştirilerek görünmez kılınmıştır. Feminist teorinin dilbilim alanında gerçekleştirdiği tartışmalar, dilsel kodlar aracılığıyla toplumsal cinsiyet ve önyargıların aktarılmaya devam ettiğini ortaya koymuştur. Mekânların üretim süreçlerinde toplumsal cinsiyet; mimarların kullandıkları kodlar, temsiller ve söylemler aracılığıyla mekâna aktarılmaktadır. Mimarlık pratiğinin bu yapma biçiminin dönüşmesi için feminist kuramın geliştirdiği kavramların nasıl tekrar ele alınabileceği sorusu üzerine karşılaştığım Jane Rendell’in ortaya koyduğu eleştirel feminist mekânsal pratikler, araştırmanın konusu bağlamında temel tartışmayı oluşturmuştur. Eleştirel mekânsal pratikler içinde bulundukları sistemin içerisinde üretim yaparken, o sistemi sorgulayan triyalektik bir özelliğe sahiptir. Bu yaklaşım, Lefebvre’nin üzerinde durduğu triyalektik üçlü olarak -mekânsal pratik, mekânın temsili ve temsilin mekânı- ortaya koyduğu kavram setine dayanmaktadır. Bunun yanında, De Certeau’nun gündelik hayat araştırmalarında, erk ya da iktidarın geliştirdiği düzenlemeler için tanımlanan strateji kavramı ve buna karşı geliştirilen taktik kavramıyla da bağlantılıdır. Rendell, eleştirel mekânsal pratik kavramını daha sonra

feminist yaklaşıma özgü bakış açısını içerecek şekilde genişleterek, feminist eleştirel mekânsal pratiğin; kolektivite, öznellik, ötekilik-öteki olma, performans ve maddesellik gibi nitelikleri olduğu üzerine spekülasyon yapmıştır. Feminist eleştirel mekânsal pratik perspektifinden araştırmada odaklandığım iki sorunun yanıtını, mimarlık pratiğinin gerçekleştiği koşulları ve aynı zamanda üretimin sonuçlarını görebileceğim anlatılar içinde aradım. Araştırmanın örneklemini oluşturan - *anonim.istanbul* (*anonim*) mimarlık- pratiği benim de süreçlere içeriden bakışla görünmez yapıları analiz etmemi sağladı. Araştırma kendi içerisinde zaman farklarına sahip, bu da farklı türden zamansallıkların iç içe geçtiği bir durumu oluşturdu. *anonim* pratiğinin içerisinde daha önce bir arada olan kişilerle yaptığım görüşmeler, bu yönüyle karşılıklı zamanlararası bir gezintiye dönüştü. Birlikte çalıştığım ve tanıdığım kişilerden oluşan *anonim* ekibi ile birebir yaptığım görüşmelerle ilgili başlangıçta bir endişe taşıyıştım. Tanıdık kişilerle gerçekleşen görüşmenin sohbet ile arasındaki çizgileri çizmek çok kolay değil. Bununla birlikte, görüşmelerin rahat ve samimi gerçekleşmesi daha önce üzerine konuşmadığımız, o süreçler içerisinde fark etmediğim birçok katman; anlatılar sırasında açığa çıktı. Her görüşme, kendi özneliğiyle farklı bir paylaşım ve tartışma ortamına dönüştü. Başlangıçta tahmin edemesem de süreçlerin çeşitliliğini görmemi ve kendi deneyimlerimle birlikte tartışabilmemi sağladı. Çalışmanın bulguları, bu açıdan genelleme yapmaktan kaçınarak mimarlık pratiğinin gündelik hayatı ve üretim süreçlerine dair öznel deneyimleri görünür kılan bir örüntü olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın ilk kısmında, mimarlık pratiğinin gündelik hayatı içerisinde kurulan ilişkilere odaklanırken amacım: Daha az görünür olan ilişkilerin; hiyerarşiyi, eril dili ve toplumsal cinsiyet üretimini nasıl sürdürdüğünün üzerinde durmaktı. Çünkü savlarımdan bir tanesi bu ilişkilerin gücünün; otoriteyi ve eril şiddeti mekânın temsilinde ve mekânda yeniden üreteceği üzerineydi. Bunun için öncelikle görüştüğüm kişilerin mimarlık eğitiminde ve sonrasında meslek pratiği içinde karşılaştıkları cinsiyete dayalı ilişkilere yönelik söylemleri üzerinde durdum. Burada ön plana çıkan genellikle mimarlık eğitimi sırasında hissedilen eşitliğin yerini meslek pratiği içerisinde cinsiyet ayrımcılığının aldığı yönünde. Mimarlık pratiğinin çalışma koşullarının ve üretim tekniklerinin tek cinsiyetli kültüre göre kurulduğunu, cinsiyet farklılığı gözlemlenmeden oluşturulduğunu ayrıca toplumsal yapılar içerisinde cinsiyetler için belirlenmiş kuralların ve beklentilerin meslek içerisinde de

sürdürüldüğünü söyleyebilirim. Burada ön plana çıkan kodları “öteki” başlığı altında topladığımda *kadın olmak, anne olmak, hiyerarşi, deneyim/tecrübe, yaş, beden* üzerinden yaşanan ayrımcılıklar görünür olurken, dil ve söylem aracılığıyla tekrarlandığı açığa çıkmış olur. Bu kodlarda görünen ayrımcılığın kırılmaya çalışıldığını *anonim*’in gündelik hayat içerisindeki ilişkilerinde görüyorum. Bu ilişkiler sırasında açığa çıkan kodlar ise *kolektiflik, aile olmak, tolerans göstermek, destekleyici olmak, hiyerarşiyi kırmaya çalışmak, ortak karar almak*. Toplumsal olarak belirlenmiş cinsiyet rollerini sürdüren bir ortam olmadığı, cinsiyetlendirilmiş iktidar hiyerarşisini kırmaya çalışan yaklaşımlarda kendini gösteriyor. *anonim*’i, içerisinde yer alan herkesin kendi özneliği ile yer alabildiği ve bu sırada birbirlerini gözetmeye çalıştıkları bir ortam olarak tarifleyebilirim. Bununla birlikte pratiğin gerçekleştiği mekânın ev ortamına olan benzerliğinin anlatılardaki aile duygusunu ve aidiyet hissini pekiştiren bir yanı olduğunu, bu bakımdan mekânın ilişkileri etkilediğini söyleyebilirim.

Mimarlık pratiğinin ortamının ve ilişkilerinin, pratiğin mekânsal üretimlerine ve süreçlerine yansıdığı savı üzerine pratiğin gerçekleştirdiği projelerin süreçlerini ele aldım. Her mekânsal pratik, içinde yer aldığı zaman aralığında fiziksel ve toplumsal bağlamda kurduğu ilişkiler ve süreçte yer alan aktörlerle birlikte şekillendiği için kendine özgüdür. *anonim*’in birbirinden farklı iki proje sürecini değerlendirmek hem genel yaklaşımları hem de farklılaşan durumlara karşı geliştirdikleri taktiklerin üzerinde durabilmemi sağladı. Bu süreçleri, eleştirel feminist mekânsal pratik perspektifinden değerlendirdiğim zaman, ana akım mimarlık pratiklerinin üretim biçimleri içerisinde kabul gören normların dışında kaldığı için “öteki” olduğunu söyleyebilirim. Hem kişilerin hem de mekânların özneliğinin ön planda tutulması, ofis içinde katılıma açık “kolektif” bir üretim ortamının oluşmasını sağlıyor. Bu durum; proje süreçlerine ise kullanıcı katılımı üzerine tartışmalar, araştırmalar ve denemeler olarak yansıyor. Tasarlama süreçlerinde görülen kararsızlık durumu farklı olanı deneme aralıklarını oluştururken, başka görüşlere açık olmayı da beraberinde getiriyor. Kısıtlar içerisinde üretmeye çalışma, var olanı yıkmak yerine iyileştirmeye dönük bir sorumluluk almak, ekoloji ve sosyal faydanın sağlanmasına odaklanmak; “maddesellik” arayışına karşılık geliyor. Mimarlık pratiğinin fiziksel üretimle ilişkilendirilen son ürününden çok süreçlerin ön plana çıkması, tasarlama yaklaşımının karşılıklı diyaloglardan beslendiğini gösteriyor. Süreçleri bu açıdan bir

“performans” olarak değerlendirmek mümkün olabilir. Ayrıca proje süreçlerindeki ve görüşmelerdeki farklı zamansallıkta olan deneyimlerin st üste bindiği bu metnin kendisinin de performatifliği içerdiğini düşünüyorum.

Sosyal adaleti ve kültürel temsili içeren; cinsiyet ayrımcılığı siyasi şiddet ve ekonomik eşitsizlik gibi konuları eleştiren mekânsal üretimin nasıl yapılacağına dair bakış sunmaya çalışması bakımından eleştirel feminist mekânsal pratiklerinin, önemli bir yere sahip olduğunu düşünüyorum. Sınıf, cinsiyet, ırk, etnisite, cinsellik ve cinsel yönelim üzerinden tartışılan kimlik politikalarının görünürlük kazandığı, cinsiyet ayrımcılığı ve şiddetin arttığı bir dönemde; bu çalışmanın disiplinlerarası bir diyaloga dönüşmesini ve feminist mimarlık araştırmalarına katkı sağlamasını diliyorum.

KAYNAKLAR

- Alkan, A.** (2017). Giriş: Cinsiyet Dinamiklerinin Peşinden Mekânın İzini Sürmek. Ayten Alkan (Der.), *Cins Cins Mekân* içinde (7-35). İstanbul: Varlık Yayınları. (İlk baskı 2009).
- Anonim.** (2017). Kısıtlardan Türetmek. *XXI dergisi*. 157, 62-66. <https://xxi.com.tr/i/kisitlardan-turetmek>
- Bağce, H. E. (Ed)** (2013). *Frankfurt Okulu*. (4. Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları. (İlk baskı 2006).
- Beauvoir, S. de.** (2009b). *İkinci Cinsiyet II Yaşanmış Deneyim*. Gülnur Savran (Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi. (Orijinal yayın tarihi, 1949).
- Beauvoir, S. de. (Direk, Z. ile birlikte).** (2009a). *İkinci Cinsiyet I Olgular ve Efsaneler*. Gülnur Savran (Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi. (Orijinal yayın tarihi, 1949).
- Bloomer, J.** (1992). Abodes of Theory and Flesh: Tabbles of Bower. *Assemblage*, (17), 7-29. doi:10.2307/3171221
- Borden, I., Penner, B., & Rendell, J. (Eds.).** (1999). *Gender Space Architecture: An Interdisciplinary Introduction*. London: Routledge. doi: 10.4324/9780203449127
- Braidotti, R.** (1986). The ethics of sexual difference: The case of Foucault and Irigaray, *Australian Feminist Studies*, 1 (3), 1-13. doi: 10.1080/08164649.1986.9961513
- Braidotti, R.** (2017). *Göçebe Özneler Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet Farklılığı*. Öznur Karakaş (Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap. (Orijinal yayın tarihi, 2011).
- Braidotti, R.** (2019). *Kadın-Oluş: Cinsel Farkı Yeniden Düşünmek*. Ece Durmuş, Münevver Çelik (Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 2002).
- Butler, J.** (2009). Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri, *Cogito:Feminizm*, 58, 73-91.
- Butler, J.** (2012). *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. Başak Ertür (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1999).
- Cameron, D.** (1998). *The Feminist Critique of Language: A Reader*. Routledge: Cornwall.
- Certeau, M. d. (Giard, L. ile birlikte)** (2008). *Gündelik Hayatın Keşfi - I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*. Lale Arslan Özcan (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1980).
- Chanter, T.** (2019). *Toplumsal Cinsiyet*. Mehmet Erguvan (Çev.). Ankara: Fol Kitap. (Orijinal yayın tarihi, 2006).
- Collin, F. ve Kaufer, I.** (2016). *Feminist Güzergâh*. Gülnur Acar Savran (Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 2014).
- Colomina, B.** (2014). *Manifesto Architecture: The Ghost of Mies*. Berlin: Sternberg Press.

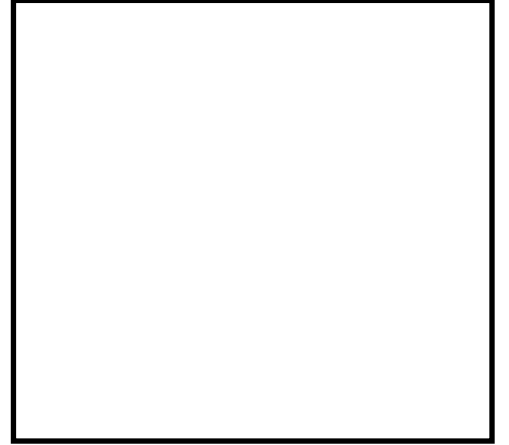
- Çolak, G.** (2019). *Toplumdilbilimi Toplumsal Cinsiyet ve Dil*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Direk, Z.** (2018). *Cinsel Farkın İnşası Felsefi Bir Problem Olarak Cinsiyet*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Edwards, J.** (2009). *Language and Identity : An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press. [ProQuest Ebook Central]. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/itup/detail.action?docID=461128>.
- Foucault, M.** (2006). *Deliliğin Tarihi*. (4. Baskı). Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1961).
- Foucault, M.** (2007). *Cinselliğin Tarihi*. (2. Baskı). Hülya Onur Tanrıöver (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1976).
- Foucault, M.** (2014). *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2*. (4. Baskı). Işık Ergüden-Osman Akınhay (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1954-1988).
- Fraser, N.** (2017). Sahte Karşısavlar: Seyla Benhabib ve Judith Butler’a Yanıt Feride Evren Sezer (Çev.), *Çatışan Feminizmler: Felsefi Fikir Alışverişi* içinde (68-85). İstanbul: Metis Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 1995).
- Geuss, R.** (2002). *Eleştirel Teori Habermas ve Frankfurt Okulu*. Ferda Keskin (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1981).
- Görlich, M. & Lazos, C.** (2012-2013). *Architecture+Critical Spatial Practice, Cultures of Assembly -Stealth Architecture*. Newspaper.
- Grosz, E.** (2012). The Nature of Sexual Difference: Irigaray and Darwin. *Angelaki*, 17 (2), 69-93. doi: 10.1080/0969725x.2012.701049
- Grosz, E.** (2020). *Uçucu Bedenler Bedensel Bir Feminizme Doğru*. Kevser Güler (Çev.). İstanbul: Nota Bene Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1994).
- Haraway, D.** (2010). *Konumlu Bilgiler: Feminizmde Bilim Meselesi ve Kısmi Perspektifin Ayricalığı*. Güçsal Pular (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1988).
- Hartsock, N.** (1987). Rethinking Modernism: Minority vs. Majority Theories. *Cultural Critique*, 7, 187-206. url: <http://www.jstor.org/stable/1354155>
- Hellinger, M., & Bussmann, H.** (2003). *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*. [ProQuest Ebook Central]. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/itup/detail.action?docID=622599>
- Hirsch, N. & Miessen, M.** (2012). *What Is Critical Spatial Practice?* Berlin: Sternberg Press.
- Hooks, B.** (2016). *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika*. Aysel Yıldırım, Berna Kurt, Ece Aydın, Şirin Özgün (Çev.). İstanbul: BGST Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 2000).
- Irigaray, L.** (2006). *Ben Sen Biz Farklılık Kültürüne Doğru*. Sabri Büyükdüvenci ve Nilgün Tütal (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1990).
- Kellner, D.** (2013). Erich Fromm, Feminizm ve Frankfurt Okulu. H.Emre Bağce (Çev.). *Frankfurt Okulu* içinde (361-388). (4. Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları. (İlk baskı 2006).
- König, G.** (1992). Dil ve Cins: Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımı. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 25-36.

- Kümbetoğlu, B.** (2019). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. (6. Baskı). İstanbul: Bağlam Yayıncılık. (İlk baskı 2005).
- Labov, W.** (1972). *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lakoff, R.** (1975). Language and woman's place. *Language and society*, 2, 45-79.
- Lefebvre, H.** (2014). *Mekânın Üretimi*. (3. Baskı). Işık Ergüden (Çev.). İstanbul: Sel Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1974).
- Lloyd, G.** (2015). *Erkek Akıl Batı Felsefesinde 'Erkek' ve 'Kadın'*. (2. Baskı). Muttalıp Özcan (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1984).
- McLaughlin, J.** (2003). *Feminist Social and Political Theory: Contemporary Debates and Dialogues*. doi: 10.1007/978-0-230-62956-1
- Merrifield, A.** (2013). *Henri Lefebvre: A Critical Introduction*. London: Routledge.
- Miessen, M. & Mouffe, C.** (2012). *The Space of Agonism*. Berlin: Sternberg Press.
- Öztan, E.** (2015). Feminist Araştırmalar ve Yöntem. Feryal Saygılıgil (Haz.). *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları içinde* (271-289). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Postl, G.** (2009). Tekrar Etme, Alıntılama, Altüst Etme Irigaray'ın Taklit Kavramının Politikası. *Cogito:Feminizm*, 58, 146-158.
- Rawes, P.** (2017). *Mimarlar için Düşünürler / Mimarlar için Irigaray*. Aziz Ufuk Kılıç (Çev.). İstanbul: Yem Yayın. (Orijinal yayın tarihi, 2007).
- Reinharz, S.** (1992). *Feminist Methods in Social Research*. New York: Oxford
- Rendell, J.** (2018). Only Resist: A Feminist Approach to Critical Spatial Practice. *The Architectural Review*. Erişim: Aralık 30, 2019, <https://www.architectural-review.com/essays/only-resist-a-feminist-approach-to-critical-spatial-practice>.
- Rochefort, F.** (2020). *Feminizmler Tarihi*. Özlem Altun (Çev.). İstanbul: Sel Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 2018).
- Sancar, S.** (2003). Üniversitede Feminizm? Bağlam, Gündem ve Olanaklar. *Toplum ve Bilim*, 97, 164-182.
- Sarup, M.** (2019). *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm- Eleştirel Bir Giriş*. (6. Baskı). Abdülbaki Güçlü (Çev.). Ankara: Pharmakon. (Orijinal yayın tarihi 1988).
- Scott, J. W.** (2010). Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi. Derya Demirler, Fahriye Dinçer (Çev.). *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 12, 112-138.
- Skeggs, B.** (1997). *Formations of Class and Gender: Becoming Respectable*. London: Sage Publications.
- Şentürk, L.** (2017). Eril Kente Dönüş. Ayten Alkan (Der.), *Cins Cins Mekân içinde* (36-62). İstanbul: Varlık Yayınları. (İlk baskı 2009).
- Therborn, G.** (2013). Frankfurt Okulu. (4. Baskı). H.Emre Bağce (Çev.). *Frankfurt Okulu içinde* (19-54). Ankara: Doğu Batı Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1970).
- Torre, S.** (2019). *Mimarlık ve Feminizm*. Gamze Yeşildağ (Çev.). İstanbul: Ondokuzonbir press. University Press.
- Young, I. M.** (2009). Yaşanan Bedene Karşı Toplumsal Cinsiyet: Toplumsal Yapı ve Öznellik Üzerine Düşünceler. *Cogito:Feminizm*, 58, 39-56.

- Url-1**<http://criticalspatialpractice.org/wp-content/uploads/2013/02/CSP_Cultures_Of_Assembly_Newspaper_2012.pdf>, erişim tarihi 21.02.2021.
- Url-2**<On Their Way 2020 | muf architecture/art>, erişim tarihi 21.02.2021.
- Url-3**<trockenbrot: Muf - This is what we do>, erişim tarihi 21.02.2021.
- Url-4**<02 Design | 9/10 STOCK ORCHARD STREET (wordpress.com)>, erişim tarihi 21.02.2021.
- Url-5**<Stock Orchard Street - Sarah Wigglesworth Architects (swarch.co.uk)>, erişim tarihi 21.02.2021.

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad : Hande Kalender

Doğum Tarihi ve Yeri :

E-posta :

ÖĞRENİM DURUMU:

- **Lisans** : 2014, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü
- **Lisans** : 2013, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

MESLEKİ DENEYİM VE ÖDÜLLER:

- 2019- halen DS Mimarlık; Mimar, Peyzaj Mimarı.
Seçilmiş Profesyonel Projeler:
2020- İzmir Seferihisar Kocaçay Deresi Sürdürülebilir Kentsel
Tasarım Uygulama Projesi, İzmir, Türkiye.
(Ekip: Deniz Aslan, Hande Kalender, Sunay Paşaoğlu, Nejla Güney, Bengi Su Doğru, Yusuf Enes Mete)
- 2019- Zonguldak Merkez Lavuar Müzesi ve Çevre Düzenleme
Uygulama Projesi, Zonguldak, Türkiye.
(Ekip: Deniz Aslan, Selin Etkinöz Tunçer, Nursen Gümüşsoy, Hande Kalender, Melike Tuğçe Çelik, Erkin Yaşar Çerik, Yusuf Enes Mete)
- 2019- Barut Otel Mimari Çevre Düzenleme Uygulama Projesi,
Aydın, Türkiye.
(Ekip: Deniz Aslan, Hande Kalender, Doğu Ayan, Ezgi Toksarı, Dilara Akülke)
- 2019- Tiflis Konut Peyzaj Tasarımı Projesi, Tiflis, Gürcistan.
(Ekip: Deniz Aslan, Selin Etkinöz Tunçer, Melike Yetim, Yalın Öcal, Hande Kalender, Doğu Ayan)
- 2017-2019 Arzu Nuhoglu Peyzaj Tasarım; Peyzaj Mimarı.
Seçilmiş Profesyonel Projeler:
2018- Gence Nehir Parkı, Gence, Azerbeycan.
(Ekip: Arzu Kutkam Nuhoglu, Balin Koyunoğlu, Hande Kalender)

- 2018 - Dr. İbrahim Bodur Çanakkale Çocuk Bilim Merkezi
Peyzaj Konsept Projesi, Çanakkale, Türkiye.
(Ekip: Arzu Kutkam Nuhoglu, Balin Koyunoğlu, Hande Kalender)
- 2017- Malldova Plaza Peyzaj Uygulama Projesi, Chisinau, Moldova.
(Ekip: Arzu Kutkam Nuhoglu, Balin Koyunoğlu, Hande Kalender)
- 2013-2017 anonimistanbul; Mimar, Peyzaj Mimarı.
Seçilmiş Profesyonel Projeler:
 - 2017- NO8 Ofis Binası İç Mekan ve Peyzaj Tasarım Konsept ve Uygulama Projeleri, İstanbul, Türkiye.
(Ekip: Aslı Şener, Burcu Serdar Köknar, Niyazi Erdoğan, Ceren Okumuş, Hande Kalender, Artun Agbulut, Yağmur Yenice, Sinan Kolip, Murat Usta, Burak Can)
 - 2017- 3. Bahar Köyü Ekolojik Peyzaj Tasarım Konsept ve Uygulama Projeleri, Seferihisar, İzmir.
(Ekip: Aslı Şener, Burcu Serdar Köknar, Hande Kalender, Artun Agbulut)
 - 2013- Boğaziçi Üniversitesi Güney Kampüsü Çevre Düzenleme ve İyileştirme Projesi ve Uygulama Danışmanlığı, İstanbul, Türkiye.
(Ekip: Aslı Şener, Burcu Serdar Köknar, Merve Toptaş, Hande Kalender, Artun Agbulut)
 - 2017- Gelibolu Tarihi Alanı Yeni Şehitlik Tasarımları Fikir Projesi Yarışması, 2.Ödül
(Ekip: Can Çinici, Burak Ünder, Arzu Kutkam Nuhoglu, Markus Lehto, Türkay Salim Nefes, Günseli Kato, Başar Ünder, İzzeddin Çalışlar, Regaip Adem, Bihter Öztürk, Seçkin Maden, Deniz Özcan, Müge Taştan, Balin Koyunoğlu, Elif Namal Karabak, Eray Karabak, Hande Kalender, Tolgahan Akbulut, Esin Nalbantoğlu, Doğukan Özpınar)
 - 2017- Radicepura Garden Festival, Sicilya-İtalya, Uygulanma ödülü, Sergilenme süresi 2017-2018
(Ekip: Artun Agbulut, Hande Kalender, Melis Yüksel, Murat Usta, Sabahattin Sakallı, Yağmur Yenice, Dr. Burcu Serdar Köknar)
 - 2016- Sivas Kızılırmak ve Çevresi Fikir Projesi Yarışması, Eşdeğer Mansiyon Ödülü
(Ekip: Meltem Erdem Kaya, H.Serdar Kaya, Hande Kalender, Fatih Terzi, Birge Yıldırım Okta, Gürkan Okta)
 - 2014- Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Odak Alanları Fikir Projesi Yarışması, Eşdeğer Mansiyon Ödülü
(Ekip: H. Sinan Omacan, Meltem Erdem Kaya, Muammer Erel, Okay Karadayılar, Didem Teksöz Büyükişık, Burcu Serdar Köknar, Aslı Şener, Avşar Gürpınar, Olivier Henry, Yıldız Salman, Ayşe Belgin Henry, Serdar Kaya, Sait Ali Köknar, Önder Dinler, Hande Kalender, Gülce Kantürer, Merve Toğru Toptaş, Muratcan Kazancı)

DİĞER YAYINLAR, SUNUMLAR VE PATENTLER:

- 2019- IAPS-CS ‘Culture& Space’ Network Kültür ve Mekân Öğrenci Buluşmaları 4 “Sonsuz bir ‘Artikülasyon Mekânı’ Olarak İstanbul”, Makale Seçkisi Ödülü (Başak Eren, Hande Kalender, Atıl Aggündüz)
- 2019- Sulukule Gönüllüleri Derneği, Genç Bostan Projesi, Danışmanlık ve Atölye Yürütücülüğü
- 2018- İTÜ Mimari Tasarım, Vizyoner Tasarım ve Mimarlık Yüksek Lisans Dersine ait Sergi ve Panel, Studio-X (Yürütücüler: Prof. Dr. Ayşe Şentürer, Arş. Gör. Erenalp Büyüktopçu) (Bahar Avanoğlu, Didem Sağlam, Elif Hant, Erenalp Büyüktopcu, Ezgi Hazar, Fatih Korkmaz, Gizem Özer, Hande Kalender, Hande Tombaz, İpek Avanoğlu, Merve Gül Özokçu, Merve Karadaban, Mustafa Mortaş, Selin Erdemirci, Tutku Sevinç)
- 2018- Konuşmacı: İstanbul’un Marul Bayramı, Bostandan İndim Şehire: Verilerle Antalya’dan Gelen Gıdanın Karbon Emisyonu ve Üretici-Tüketici Arasındaki Emek Eder Dengesi
- 2017- Re-Landscape-ing Ortabahçe Çalıştayı ve Seminerleri, ‘Passage to Mediterranean’ Proje Sunumu
- 2014- Workshop, Wuhan China International Garden & Flower EXPO Park, Huazhong University of Science&Technology
- 2014- Erasmus Intensive Programme “Citygreening” How Town Planning Can Integrate Urban Agriculture in City Regeneration Torino, Italy
- 2013- Permakültür Tasarım Sertifikası